

LIGET

2022-03
március

TARTALOMJEGYZÉK [XXXV. évfolyam 3. szám]

Inczédy Tamás – Cselik Ágnes NYITOTT KAPU	4
Czilczer Olga CSAPÓDNA CSÖNDRE; MAJD EGY KÉZ	41
Kállay Kotász Zoltán ELBÁNVA	45
Lendvai Zalán ÉTTERMI ANALÍZIS; ÖNFELEDÉS	47
POSZT-COVID VILÁGBAN	
Dobosi Bea A JELVÉNY	51
Vörös István MI A HELYZET?	62
Taizs Gergő SZILÁRD PONT HELYETT	64
Kállai Katalin VESZTEGZÁR	66
Makó Ágnes AZ VOLT A TERV	68
Csongor Andrea MINDEN(N)EK ELLENÉRE	70

Fleck Zoltán MEDDIG TART AZ ALKOTMÁNYOZÁS?	72
Bacsák Dániel A LÁTHATATLANOK [5]	78
Kovács Gábor SZELLEMTÖRTÉNET ÉS ÖKOLÓGIA	86
Kiss Lajos András ÉRZELEM ÉS POLITIKA [3]	110

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Inczédy Tamás - Cselik Ágnes

NYITOTT KAPU

KÁLLAY-NÉGYKEZES

2022-03-01 | **NOVELLA**

I. T.: Pár éve, pontosan 2017 őszén lehetőségem nyílt egy szemesztert kutatóként eltölteni a Leuveni Egyetemen. Az ösztöndíjat megosztva kaptam Cs. Ágnessel, akiről korábban semmit sem tudtam, még nevét is az ösztöndíjbizottság szűkszavú értesítőjében olvastam először – annyival kiegészítve, hogy csillagász, szakterülete a Jupiter holdjainak haladási interdependenciái.

Kutatási területeink köszönő viszonyban sem voltak egymással, de ez nem akadályozta meg az ösztöndíjbizottságot, hogy a számtalan egyéb ránk rótt kötelezettségeinken túl féléves tapasztalatainkról közös tanulmányt is igényeljen.

soha nem írtam négykezeset

A pályázati kiírásban ilyen házi feladat nem szerepelt, és az egész nagyon nem volt ínyemre. Mindig fontos volt, hogy csakis olyanról írjak, ami igazán

foglalkoztat. Nyilván patetikusan hangzik, de a szabadságom veszélyeztetését láttam még egy ilyen projektben is. Ráadásul soha nem írtam négykezeset, meg sem kísértett az ötlet, de tudtam, hogy ebbe még Örkény István bicskája is beletört, pedig neki aztán tényleg minden sikerült, és ő a négykezeset Déryvel próbálta. Nekem meg olyan valakivel kellene épkezláb szöveget összetákolnom, akit nem ismerek...

Az igazat megvallva, elég rázós időszakom volt akkoriban, nagyon rám fért volna a környezetváltozás, de ez a közös megírandó baljós árnyként lebegett a fejem fölött – majdnem visszamondtam az utat. Nem sejtettem, milyen könnyű lesz megírni beszámolóinkat Ágival.

De ne szaladjunk ennyire előre!

Csak az indulás napján találkoztam vele a Nyugati pályaudvaron, pontosabban a vonatfülkében, ahová az ösztöndíjbizottságtól postán kapott helyjegyünk szólt. Amikor odaértem, már bent ült, olvasott.

Ahhoz képest, hogy csillagász, meglepően csinos, gondoltam, viszont ordított róla, hogy még annyira sem örül a ránk mért közös munkának, mint én. Sután kezet fogtunk, bemutatkoztunk, aztán visszahuppant az ülésre és újra elmélyedt a könyvében, én meg a poggyászaimat rendezgettem tök fölöslegesen.

Vagyok akkora könyvbuzi, hogy kíváncsiságomat nem hagyta nyugodni, vajon mit olvas. Nem akartam az olvasmány alapján semmiféle következtetést levonni Cs. Ágnes személyiségéről, egyszerűen csak szerettem feltérképezni mindenkori környezetemet. A könyvek értékes erőforrások is lehetnek. Fene tudja, talán kisiklik a vonatunk, beszorulunk a roncsba, és napokig kell várakoznunk, míg a tűzoltók kiszabadítanak. Hát ilyen esetben nagy különbség, hogy az ember a telefonok lemerülése után azzal tölti az idejét, hogy az idegeit őrli, vagy talál a keze ügyében egy valamirevaló könyvet, amiben elmélyedhet.

kérdőjel nélkül

Nyilván rákérdezhettem volna, mit olvas, de nem volt kedvem beszélgetést kezdeményezni, és főleg nem akartam ilyen orbitális közhellyel indítani. Lopva vettem

egy pillantást a borítóra, vagyis mindjárt kettőt, mert a cím első olvasatra értelmetlennek tűnt, azt hittem, rosszul láttam: *Melyik Erasmus kávéházban*, így, kérdőjel nélkül. Ütős cím, nyilván szépirodalom.

Végre elindult a vonat. A monoton zakatolás – vélhetően természeténél fogva – nem nyomja el a kínos csendet, mintha kissé fel is nagyítaná.

– Tessék? – kérdezte Cs. Ágnes felpillantva a könyvből.

Ostobán bámultam rá. Egy pillanattal később tudatosult bennem, hogy ismét megtörtént, ami akkoriban egyre gyakrabban: akaratlanul kimondtam a gondolatomat. Ez persze nem valami kezdődő Tourette-szindróma volt, hanem merő szórakozottság.

– Izé – nyögtem –, semmi – és már épp ki akartam lépni a fülkéből, de meggondoltam magam, és visszaültem.

Cs. Á.: Minden valamire való történet vonaton kezdődik, mert mindegyik egy utazást mesél el. Esetleg hajón vagy repülőn is kezdődhetnek történetek, vagy csak úgy az utcán, ahogy átmegyünk az egyik oldalról a másikra, kikerüljük az időseket és a kisgyerekek kezét szorosán fogó, lassan haladó szülőket, és az is megtörténik olykor, hogy beszippant a történet, hiszen el is kezdtük már, vagy jó ideje benne is vagyunk, csak épp még nem tudunk róla. Minden történetben vannak szereplők, örök figurák, te és én, mi és ők, sorsuk összefonódik vagy távolodik végleg, ezt sosem tudjuk az adott pillanatban, sőt kifejezetten sokszor tévedünk, azt hisszük, hogy tudjuk, de persze nem, honnan is tudhatnánk, nincs rálátásunk, nincs perspektívánk, ez utóbbi főleg nincs, értelmünk is halvány, de sorsunk az van, még ha unalmas vagy rettenetes is. Ezért szeretem a csillagokat. A csillag áll az égen, és tudjuk, hogy halad, örök, de már rég kihunytt, látjuk a fényt, ami nem is létezik már, és haladunk mi is, kiszámított

pályán, tudjuk, amit tudunk, ez tudomány, itt a kétely lendületet ad. Megrajzolom a pálya ívét, bejelölöm a metszéspontokat, és tudom, hogy ez biztos, és eleve elrendeltetett.

A Leuveni Egyetem Csillagászati Tanszékére utaztam ösztöndíjjal, és már előre élveztem a magányt, hogy nem kell felesleges udvariaskodásra fecsérelni a napomat, hiszen senkit sem ismerek, nem kell megfelelnem, mert kutatni megyek, és nem várnak el tőlem tulajdonképpen semmit, elég lesz egy elnagyolt tanulmányt

benyújtanom hazaérkezésem után. Tudtam, hogy együtt utazom I. Tamással, nem ismertem, nem is érdekelt, fáradt voltam és csalódott, pihenni akartam, kiheverni az egyetemi intrikákat, az irigységet és a tolakodó bizalmaskodást. Elolvastam I. Tamás életrajzát, és örömmel láttam, hogy semmi köze az én világomhoz, színházi ember, rendező vagy dramaturg, nem is emlékszem. Jó ez így, két idegen, maradjunk is ennél, ne fárasszuk egymást. Olvastam, hogy közös beszámolót kell majd leadnunk az ösztöndíjbizottságnak. Hát majd megírjuk, hogy mivel töltöttük az időnket, ki-ki a magáét, párhuzamos egyenesekre kötünk masnit a megrendelő örömére.

nem csillagászati szakkönyv

A vonat a Nyugati pályaudvarról indult, ennek örültem, szeretem a Nyugatit. Szeretem a nevét, az öntöttvas oszlopokat. A légies, elegáns dekadencia

Havannát idézi, mindjárt ráncog a tetőszerkezet, de addig is, az üvegfödém repedésein megtörik a fény, és a szálló por lepkeáncsal éri el a mocskos földet. Elfoglaltam a helyem, és elővettem a könyvet, amit az ösztöndíj kihirdetésekor nyomott kezembe Ariadne Guide, a témavezetőm. Meglepődtem a váratlan ajándékon, nem is tudtam, mire véljem, hiszen szemmel láthatóan nem csillagászati szakkönyv volt: a szerző Kállay Géza, a címe *Melyik Erasmus kávéházban*. Eltettem, gondoltam, jó lesz az útra, és ezt is – mint annyi minden mást – Ariadne közismert különcségenek gondoltam, nem tulajdonítottam neki különösebb jelentőséget.

I. Tamás is megérkezett, teátrálisan foglalta el a helyét, igyekezett nagyon határozottnak mutatkozni, de motyogott magában, mint a színész, aki a közönségnek magyarázza, hogy most pakol, hátha valaki nem találja ki magától. Nekiszégeztem a kérdést:

– Mondja, Tamás, segítek valamiben? – zavarba jött, el is pirult, kizökkent a rendezkedésből. Leült velem szemben, és váratlanul egyenesen a szemembe nézett. Arra gondoltam, hogy a vonat az *Összefüggő elágazások* kertjébe tart, épp a közepébe, ahol még nincs ösvény, csak egy kis tisztás, ahonnan az utak erednek.

I. T.: – Mondja, Tamás, segítek valamiben? – hallottam Ágnes szavait, de sem hangsúlya, sem arckifejezése nem árulta el, mit gondol. Kérdése jelenthette azt, hogy felajánlja segítségét, ahogyan azt is, hogy így figyelmeztet, irritálja a pakolászás, amit művelek, sőt én magam irritálom, a pusztá jelenlétemmel.

Régi, félkész forgatókönyvemben van egy csapnivaló kezdőjelenet, amiben két idegen találkozik a vonaton. Nézik-nézik egymást, aztán arról beszélgetnek, vajon mi okozza, hogy bizonyos emberekkel első pillanattól biztonságban érezzük magunkat. Nem szerelmi történet, és a szereplők a feltett kérdésre sohasem találják meg a választ, ettől ugyan életszerű a sztori, de az egész forgatókönyv úgy szar, ahogy van, ha szebben akarok fogalmazni, munkaközi, ha meg őszintén, akkor *sohaelnemkészülő*.

Mindenesetre Ágnessel – sajnos vagy szerencsére – nem éreztem a filmtervben szereplőhöz hasonló biztonságot. Persze rengeteg időnk volt még, hogy apránként tapogassuk ki egymás személyiségét. Akkor mégis úgy döntöttem, hogy egyszer és mindenkorra végére járok a dolognak, méghozzá a lehető legkevésbé helyzethez illő megszólalással.

– Nézze, Ágnes, elég hosszú utazás áll előttünk. Ha megkérném, kölcsönadná nekem a könyvét, hogy ne unatkozzak útközben?

Tudtam, most jöhet bármi: düh, bosszúság, lekezelő szemvillanás, egyetlen dologban lehettem biztos, még hozzá abban, hogy a reakció őszinte lesz, mert Ágnes lelkének legmélyéből érkezik, még azelőtt, hogy a homloklebeny újra átvehetné az irányítást. Láttam, hogy ordítóan inadekvát kérdésem értelmezéséhez a pillanat törtrészére félreteszi a valóságot.

Cs. Á.: Ránéztem Tamásra – provokál vagy nem normális? Hogy adhatnék oda egy könyvet, amit éppen olvasok? Hitetlenkedve fürkésztem az arcát, amikor a szeme sarkában megrándult egy izom és leleplezte. Kitört belőlem a nevetés: ahhoz korábban kell felkelni, hogy engem átverjen! Ez az ember ugrat, ismeretlenül is a bolondját járatná velem, ezt a furfangos lazaságot pedig mindig is nagyra értékeltem.

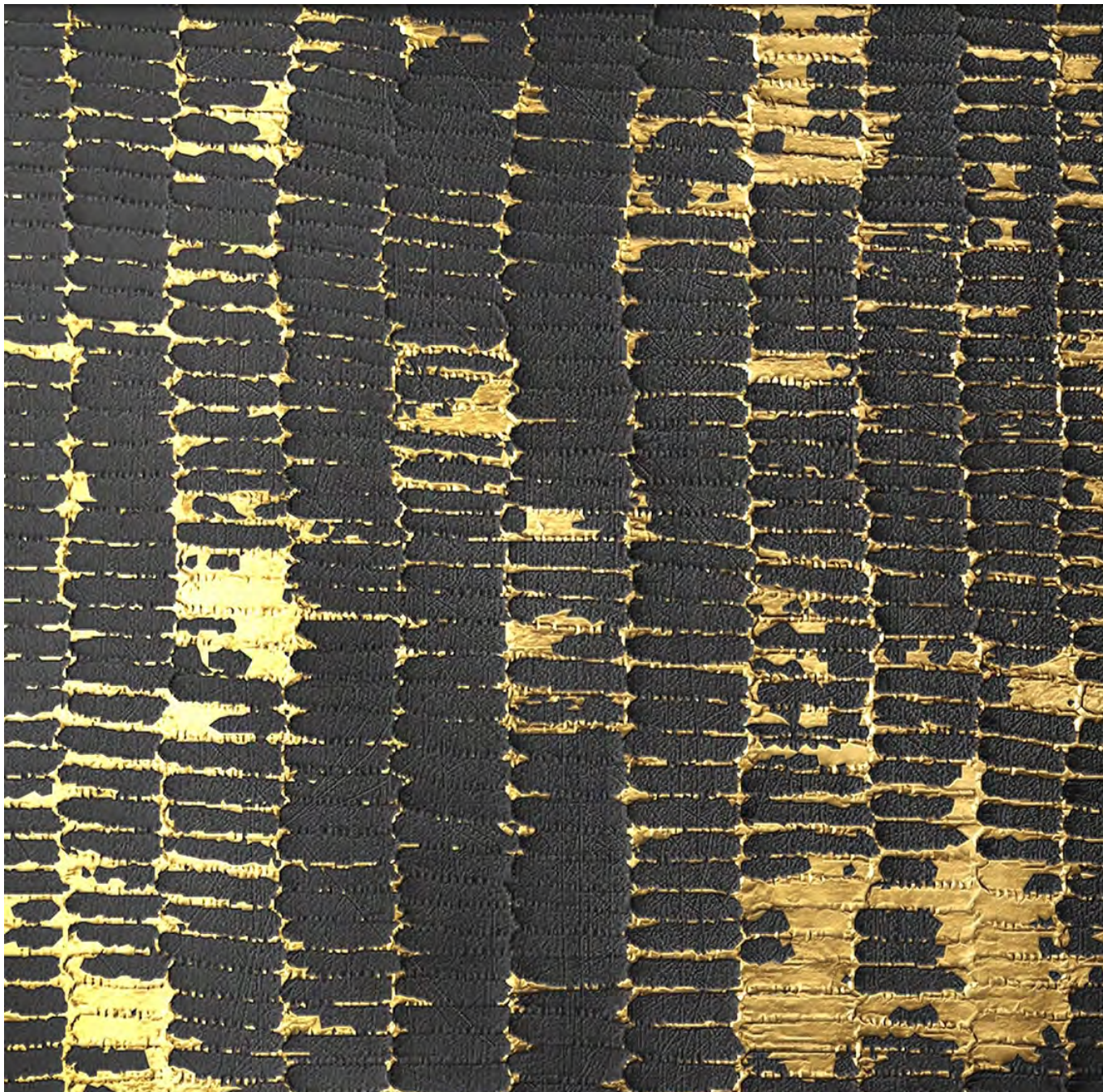
– Tamás, tegeződjünk – ajánlottam, hiszen, már amúgy is egy húron pendültünk.

– Jaj de jó, köszi – vágta rá azonnal. – És elárulod, hogy miről szól a könyved?

– Hát, nem is tudom, hogyan mondjam, mert olyan furcsa az egész. Adott a főszereplő, aki mintha maga az író lenne, és jó barátja, Remko, aki ugyan nem magyar, de tökéletesen beszél magyarul. Remkónak van egy találmánya, amit Szövegbe Helyező Szerkezetnek hív, és amivel fizikailag bele lehet kerülni a szövegekbe. Ha itt lenne a szerkezet, és én mondjuk *A Mester és Margaritát* olvasnám, fejest ugorhatnánk a történetbe. Azért az érdekes lenne, nem? Mondjuk én lennék Margarita bálkirálynő Woland estélyén, te pedig Behemót, az egyik segédem. Vagy a Mester, akit Margarita kétségbeesetten keres. Ki tudja?

I. T.: – Érdekes. És ha egy szövegbe belehelyezkedsz ezzel a...

– Szövegbe Helyező Szerkezettel – segített ki Ágnes.

- Szóval akkor az események passzív megfigyelője leszel vagy aktív résztvevő is?
- Ez egyedül rajtad áll. Lehetsz szerző, régi vagy új szereplő vagy láthatatlan szemtanú, de bármelyiket is választod, ez nem veszélytelen szerkezet. Minden titkát még a feltalálója sem ismeri, például mi történik, ha valaki olyan szereplővel azonosul, aki a történet szerint meghal.
- És hogyan lehet kijönni?

– Erősen arra kell gondolnod, hogy ez az egész csak szöveg, amihez neked semmi közöd, hogy nem valóság, hanem merő kitalálás. Akkor minden bizonynal visszakerülsz ebbe a világba.

– *Minden bizonynal?!*

– Ha szerencséd van, és minden jól megy.

– Szóval az is lehet, hogy ottragadok?

– Persze – bólintott Ágnes.

– Valószínűleg a Mester és Margarita pontosan az a könyv, amibe semmiképp sem szeretnék belecsöppenni, még nézőként sem!

– Akkor mit választanál?

A Biblia jutott eszembe, hogy milyen jó volna Jézust hallgatni a hegyoldalban, meg az olajfák alatt, és ezt már majdnem ki is mondtam, de akkor eszembe jutott az Özönvíz. Rájöttem, hogy ha a játéktól elvonatkoztatok, Ágnes kérdése durva dilemmákat vet fel. Kedvenc könyveim közül egyiket sem mertem volna bevállalni.

– Nemigen van veszélytelen könyv, hisz épp ez a lényeg, hogy tétje van a gondolatoknak és az eseményeknek. A tét nélküli könyvek szerencsére nem kerülnek kiadásra.

– Ez nem így van, szerintem tele vannak velük a polcok.

– Bestsellerekre gondolsz?

– Igen. Azok maximum rázósak, de nincs tétjük.

– Igaz, de nem szeretnék valami gagyi horrorba csöppenni.

- Nem gondoltam, hogy ilyen beszari vagy - támadt most Ágnes.

- Te talán egyből fejest ugranál egy random szövegbe?

- Hát persze! Páratlan lehetőség!

Ágnes eredetileg bizonyára úrhajósnak készült, aztán pályát módosított, sic felkiáltójel, haha, és csillagász lett.

- Valójában az ottragadás ijeszt leginkább. Ahhoz, hogy komolyan választani tudjak egy könyvet, sokkal több gondolkodási időre van szükségem. Szóval most hagylak olvasni.

Ágnes kérdése nyugtalanított, csak az járt a fejemben, milyen az, amikor az ember hirtelen egészen más valóságba csöppen. Minden, ami addig volt, jelentőségét veszti, korábbi élete banális ponyvává válik. Lenyűgöző és hátborzongató elképzelés.

CS. Á.: Bár mindig kötelességtudó voltam, egyáltalán nem nyugtalanított, hogy a kötelező beszámolónak még a témáját sem találtam ki. I. Tamást érkezésünk óta nem láttam, mintha elnyelte volna a föld. A Leuveni Egyetemen végre szabadnak éreztem magamat. Elmerültem kedvenc kutatási témámban: a mitológia és a csillagászat kapcsolata az ég labirintusában és a modern tudományokban. Természettudományi szempontból a mitológiai ismeretek sürgősen szükségesek, sőt, tudtam, egyenesen veszélyes poetizmus a leíró tudomány egzaktitásával szemben, engem mégis vonzott az elképzelés, hogy a mitológia jóval többet árul el a világról, mint amennyit hajlandóak vagyunk elismerni. Igen, tudományos pályafutásomat veszélyeztettem azzal, hogy a Jupiter holdjainak haladási interdependenciáinál jobban érdekel Jupiter, Thészeusz, Aszterión és Hádész, de nem szabadulhattam az irreális, ugyanakkor nagyon határozott érzéstől, hogy Leuvenben megtapasztalhatom az élő kozmosz jelenlétét.

csillapíthatatlan remegés

Az egyetemi campus elágazó ösvényei között megbújva helyezkedett el a könyvtár, ahova minden délelőtt tíz órakor betértem, és csak késő este mentem vissza szobámba.

Mondhatni, szerzetesként hajoltam nap mint nap a könyvek fölé, de a párhuzam nem állja meg a helyét, mert esetemben a könyvek tapintása csillapíthatatlan remegéssel kísért, egyszerre gyomorszorító és gyomorforgató, émelyítő izgalmat idézett elő.

Novemberi sötét este volt, amikor kiléptem a könyvtárból és megpillantottam az alakot, aki szokott helyén, a középső padon ült a parkban. Amikor elmentem mellette, megmozdult, és mintha motyogott volna valamit, de nem értettem tisztán. Meglehetősen későn értem szállásomra, lefekvés előtt azonban még kivettem fonott székeket a parányi teraszra, és onnan csodáltam a késő ősszel szokatlanul tiszta, csillagos égboltot.

I. T.: Ösztöndíj pályázatomban munkacíme *Az animizmus és antropomorfizáció kapcsolata a fikcióban* volt. Hogy miért? Mert a témában tartogattam egy lényegében kész, de publikálatlan anyagot. És ezzel megkaphattam Leuvenben, amire a legnagyobb szükségem volt: szabad lehettem. Kevésbé patetikusan, azt csinálhattam az időmmel, amit akartam.

Történetesen csakugyan kutatni szerettem volna, de a szó lehető legtágabb és legkalandosabb értelmében. Nagyon vágytam *A témára*, amivel képes leszek ismét szenvedélyesen foglalkozni. Persze, ha mindezt így leírom a pályamunkámban, nyilván nem kapom meg az ösztöndíjat.

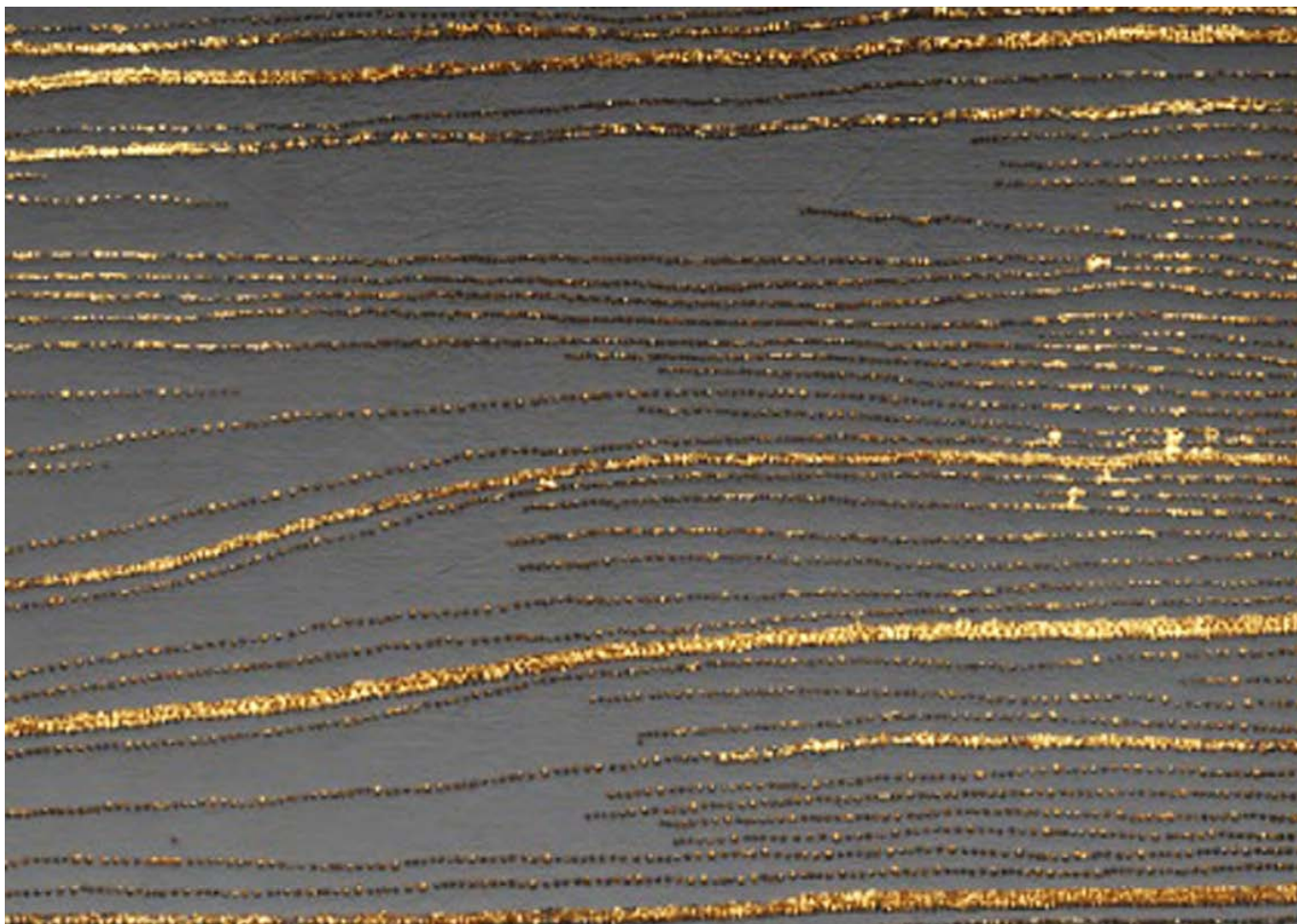
magába szippantott

Bécsi átszállásunk után Ágnes elaludt a vonaton. A könyve ott pihent az apró asztalon. Kézbe vettem és belelapoztam az *Erasmus*ba. Hamarosan azon kaptam magam, hogy olyan olvasási élményben van részem, amiben nagyon ritkán: a szöveg szinte magába szippantott.

A könyvet legszívesebben azonnal végigolvastam volna elejétől a végéig, de tudtam, hogy az idő rövidege miatt erre nincs lehetőség, ez Ágnes könyve, és éppen olvassa, már amikor ébren van. Persze, ha befejezi, bizonyára szívesen kölcsönadja Leuvenben, de mikor lesz az?! Hetek is eltelhetnek, hisz eleinte alig lesz ideje olvasni a sok intéznivaló miatt az egyetemen, a könyvtárban, a szálláson, szóval legjobb esetben is egy hónap, mire megkapom a könyvet.

Abban biztos lehettem, hogy az alacsony példányszámban megjelent magyar nyelvű könyvet még Magyarországon sem egyszerű beszerezni, nemhogy valamelyik flamand könyvesboltban. Jobb híján előszedtem a telefonomat és nekiálltam oldalanként befotózni az egész könyvet.

És ezt jól tettem. Leuvenbe érve hamar kiderült, hogy Ágnest és engem egész máshol szállásolnak el. Mindketten kaptunk egy szűk apartmant, de ő a város északi, én a nyugati részén. Azzal búcsúztunk el, hogy találkozunk másnap az ünnepélyes tanévnyitón. Ebből semmi sem lett.

A holmimat szinte ki sem csomagoltam, egyből nekiálltam olvasni. Magával ragadott, ahogyan Kállay a Szövegbe Helyező Szerkezet segítségével a képzelet, a játék és a felfedezés izgalmában keresztül-kasul haknizza a Gutenberg univerzumot. Olyan entellektüeleket szólít és szólaltat meg, mint Kierkegaard, Poe, Shakespeare, Camus, Ovidius, Tolsztoj, Wittgenstein, filozófia és művészet nagy kérdéseiről faggatja őket, sőt, nemegyszer az általuk teremtett alakokat. Nehéz terep ez az írónak, a hozzám hasonló olvasó zsebében hamar kinyílna a bicska, ha Kállay egyetlen pillanatra is felvinné a katedrán tornyosuló, felemelt mutatóujjú tanár bácsi pózát, de ez szerencsére távol áll tőle, ő önfeledten veti bele magát az esendő udvari bolond szerepébe, aki nézőpontokat idéz, egymásnak ellentmondó álláspontokat ütköztet, és csak elvétve foglal állást. Mindeközben ő is újabb réteggel gazdagítja a létező világokat, még hozzá a saját univerzumával.

A Leuvenbe érkezésem utáni időszak olyannyira Kállay könyvéről szólt, hogy napokig ki sem mozdultam a szállásomról. Eleinte kényelmetlen volt a telefon kijelzőjén olvasni a kapkodva befotózott oldalakat, de aztán ahhoz is hozzászórtam, hogy néhol a papír hajlásánál annyira csillogott a fénykép, hogy csak nagy nehezen tudtam kibetűzni a szavakat.

Cs. Á.: A Könyvtár előtt a padon minden alkalommal megakadt a szemem az egykedvűen üldögélő fickón. Gondoltam, valahol a közelben lakhat. Úgy hozzászórtam jelenlétéhez, hogy önkéntelenül is köszöntem, amikor elhaladtam mellette. Eleinte igyekeztem franciául vagy angolul üdvözölni, aztán szórakozottan magyarul kívántam neki jó napot. A válasz valami elmosódott dűnnyögés volt, amit nem értettem, nem is tudtam, milyen nyelv lehet, de a minimális emberi kommunikáció hatására mégis kialakult köztünk egyfajta kapcsolat.

várakozó alak

Az egyetem környéke és a város több évszázados jólét nyomát mutatta. Nem is csodálkoztam túlságosan, hogy a jelek szerint ennek az embernek nincs semmi dolga, megteheti, hogy napra nap egy padon ülve üti el az időt.

Nem láttam, hogy bárkivel beszélne, vagy a szó hagyományos értelmében-bármit csinálna. Elegáns volt, sportos alkat, szikár és magas, mint a hosszútávfutók általában. Arcát eltakarta a hanyagul nyakába vetett sál, így vonásait nem láttam tisztán, de a keze finom volt és az ujjai hosszúak. Gondolataim akaratlanul egyetlen valós leuveni ismerősöm, az idegen férfi körül keringtek. Persze, elméletileg Tamás is itt volt Leuvenben, de eltűnt, és én nem is kerestem. Előfordulhat, hogy már rég máshol jár. A padon várakozó alak viszont a táj része lett.

Éppen ezért ért váratlanul és nagyon kellemetlenül, amikor november 17-én este nem ült a szokott helyén. Pedig reggel még ott volt, mormoltunk is egymásnak egy köszönésfélét, amiből azt értettem, hogy „... napot”, és rögtön tudtam, hogy csak a képzeletem játszik velem, mert kizárt, hogy magyarul köszönt, félig elharapva a mondatot. Az ismeretlen ismerős hiányától csupasz és kifosztott lett a park, és egyszerre bosszantott is az indokolatlan és eltűzött érzés. Fázósan sétáltam szobám felé, fáradt és magányos voltam.

I. T.: Már az első olvasáskor rádöbbsentem, hogy a *Melyik Erasmus kávéházban* cselekményében a történetbeli L. városka Leuven. Ha egy regényben olvasnék ehhez hasonló véletlent, azonnal kidobna a szöveg, de ezúttal nem regényben olvastam, hanem velem történt, és az életemet nem tehettem vissza a könyvespolcra.

Eleinte úgy sejtettem, hogy a Kállay-univerzummal találkozás élményéből életem legnagyobb kreatív feladata kerekedik, ami majd valamilyen művészeti alkotás formájában kerül kifejezésre. Elhatároztam, hogy levélben felkeresem Kállay kiadóját,

megszerzem az író elérhetőségét, talán tárgyalhatunk egy lehetséges forgatókönyvről. Írtam is nekik egy hosszú emailt – hónapokkal később tudtam meg, hogy rossz címre küldtem.

A válaszra várva sem ültem ölbé tett kézzel, sőt, minden követ megmozgattam, hogy rábukkanjak Kállay karaktereire, vagyis inkább a személyekre, akikről Kállay az alakjait mintázhatta, így barátjára, Remko van der Berghe-re, Marie-ra és J. V. V. professzorra. Nem jártam sikerrel.

Közben megszállottan igyekeztem atomjaira bontani és újra felépíteni a művet. Szobám falára celluxoztam egy hatalmas csomagolópapírt, arra rajzoltam a kötet karaktereinek relációit, sorsuk elágazásait és a mitikus összefonódásokat.

A kötet leuveni eseményeinek színhelyét is megpróbáltam a valóságban beazonosítani, az Erasmus kávéháznak sejtett szórakozóhelyet, a XIII. Leó pápáról elnevezett kollégiumot Kállay szép, kertre néző szobájával, bejártam az impozáns könyvtárakat és előadótermeket, mindezt úgy, hogy megállás nélkül kerestem a Kállay által hátrahagyott nyomokat. Sok apróságra leltem, de ami a legnagyobb fogásnak bizonyult, arra az egyetem régi irattárának archívumában bukkantam. Két doboz, tele Kállay kézzel írt jegyzeteivel. Az első doboz kaotikus volt, mindenféle vegyes irományokkal, firkákkal, levelek piszkozataival. Mindezek rengeteget segítettek bizonyos helyszínek beazonosításban, így leltem rá magára az Erasmus kávéházra is, ami Kállay idejében nem is ott volt, ahol sejtettem. De nem ez volt a legérdekesebb.

disszociatív zavar

Feltételeznem kellett, hogy Kállay valami disszociatív zavarral küzdött a leuveni évek alatt, mert a második doboz mintha nem ugyanaz az ember állította volna össze. Itt a dokumentumok akkurátusan

rendszerezettek voltak, méghozzá irodalomtörténeti, nyelvfilozófiai és nyelvészeti kategóriákba. Többnyire munkaközi állapotban lévő tanulmányok részletei, de minden pontosan megszámozva, jegyzékelve, metodikai leírásokkal ellátva, különböző mérési javaslatok terjengős, de szigorú logikai rendbe illeszkedő

megjegyzéseivel kiegészítve, a hozzájuk tartozó háttérkutatások vastos függelékekben mögéjük csatolva, mindez olyan gazdagon, mintha Kállay száz évet töltött volna Leuvenben, és kizárólag a munkának szentelte volna itteni életét.

Bevallom, ezeknek a dokumentumoknak a tanulmányozása komoly koncentrációt igényelt. Éjt nappallá téve dolgoztam, és hamarosan olyan erdőben bolyongtam, ami mind sűrűbbé vált. A sokadik átdolgozott éjszakán megpillantottam egy mondatot az irodalomtörténeti mappában, ami mindent megváltoztatott.

Sokáig csak ültem ott a felismeréssel, amiről tudtam, hogy az örültek házába juttathat. Aztán elhatároztam, hogy beszélek az egyedüli emberrel, akivel erről Leuvenben beszélhetek. Elindultam Cs. Ágneshez.

Cs. Á.: Leuvenben igazi emberkerülő lettem. Én, akit általában nagyon is vonzott a társasági élet, most nem kívántam senkivel sem találkozni. Reggelente később indultam el szobámból, mint az előadásokra igyekvő egyetemisták, és egyenesen a Könyvtárba siettem, ami *maga volt az univerzum. A Könyvtár gömb alakját meghatározhatatlan és talán végtelen számú galéria alkotta, amelynek középpontja bármelyik hatszög, és kerülete felfoghatatlan. Azt is beszélük, hogy itt megvilágosodnak az emberiség alapvető misztériumai: a Könyvtár az idő eredete és minden könyvet magába foglal.* [1]

Minden könyv közül számunkra – és itt nemcsak magamra, hanem a velem egy nyelvet beszélők közösségére is gondolok – a legértékesebb kétségkívül az úgynevezett Leuveni Kódex. A név szükségképpen tökéletlen, hiszen a kódexek száma a könyvtárban megszámlálhatatlan, és mindegyik neve a Könyvtárból eredően Leuveni Kódex. E sok kódex közül az egyik hártvakódex magában foglalja azt is, ami a mi nyelvünk első dokumentált verses lenyomata, az anya sírása és gyásza feláldozott, halott fia teste felett.

A csillagászati könyvek a három egész tizennegyedik galériát töltötték meg numerikus sorrendben számolva az egységeket, míg alfabetikus sorban a tizenhatodik galériát foglalták el. A Galilei-holdak közül elsősorban Európa, régebbi nevén Jupiter II. fedéseinek számítása foglalkoztatott, és ezáltal a fénysebesség meghatározásának minél pontosabb módszerét kívántam kidolgozni klasszikus alapon. Elméleti háttérként Ole Christensen Rømer kutatásai szolgáltak, és a modern technikai eszközök biztosította pontos adatok használatával korrigáltam Rømer eredeti számításait. Munkám közben szórakoztatott a tény, hogy a klasszikus mitológiában Zeusz és Jupiter voltaképpen ugyanaz az isten, és az ő kísérőjük Jupiter II., más néven Európa, aki Aszterión hitvese, Zeusz élettársa és többek között Minosz anyja. Zeusz hófehér bika képében csábította el Európát, aki Kréta szigetén három gyermeket szült. Aszterión, krétai király feleségül vette Európát, és gyermekeit magáénak tekintette. Így lett Minosz, Európa és Zeusz gyermeke Kréta királya, akinek lánya, Ariadné beleszeret Thészeuszba, és hozzásegíti, hogy kitalálja mostohatestvére, egy másik fehér bika (vagy talán ismét Zeusz incselkedett?) és Pasziphaé nászából fogant Minotaurusz labirintusából. Mindez természetesen megtalálható a mitológiai témájú könyvek galériáján, az omega szinten, de a Könyvtár kereszthivatkozásai a csillagászati szintről is elérhetővé teszik ezeket az információkat. A Könyvtár organikus, élő egység, és a modernnek tartott tudománnyal szemben nem törekszik szétválasztani azt, ami egybe tartozik. Ebből a dimenzióból nézve Jupiter holdjainak haladási interdependenciái voltaképpen családi civódások, szerelmi történetek és bosszúk sora. Az egész csupán megközelítés kérdése: kutatásom számításokra alapozása biztosíthatja tudományos szakmai pályám felívelését, míg a mitológiai fejtegetések a legjobb esetben is elnéző félmosolyt, vagy ennél jóval valószínűbb, hogy nagy felháborodást váltanának ki a modern csillagászati tanulmányok tanszéken. Minden fegyelmezettségemre szükségem volt, és nagy erőfeszítéseket tettem, hogy a lehető legkevésbé térjek le a csillagászati szempontból tudományosnak tartott pályáról.

a Kállay-univerzum

I. T.: Korán volt, vagyis tulajdonképpen még éjszaka, de Ágnes ajtót nyitott. Amikor beléptem hozzá, néhány pillanatig úgy éreztem, mintha hazaértem

volna. Pedig Ágnes nem volt a *csajom*, a lakásában *soha* nem jártam, még csak nem is a valódi otthona volt, átmeneti szállás csupán leuveni tartózkodása idejére. Átsuhant bennem, hogy néhány hónapja most léptem ki először a Kállay-univerzum bűvköréből. Ennek persze semmi alapja nem volt...

A konyhába mentünk. Ágnes kávéval kínált és leültetett.

– Nem hiszed el, milyen jó látni téged, Ági. Sőt, én sem hiszem el.

– Jól vagy?

– Persze – mondtam, aztán meg hozzátettem, hogy – nem igazán.

– Hol voltál eddig?

– Hát – kezdtem, de az odaúton fogalmazott mondatok ostobának tűntek, és nem tudtam, mit mondhatnék helyettük –, kutattam.

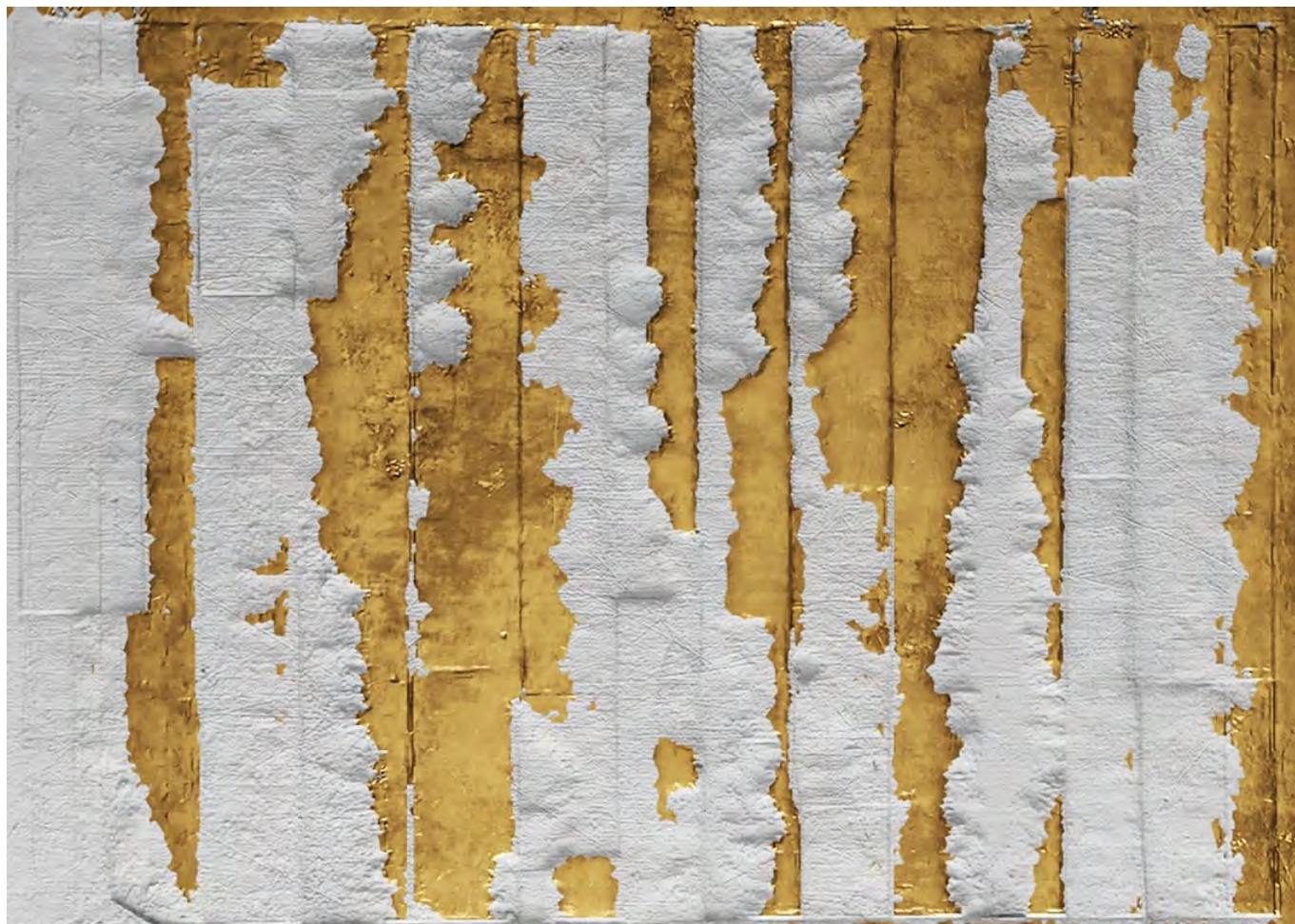
– Ezt helyesen tetted. És?

– És az van, hogy..., hogyan is fejezzem ki magam?

Ági nézett, várta, hogy mondjak végre valamit. Eszembe jutott első nagy közös nevetésünk a vonaton, ismeretségünk elején, és akkor egyszerűen kiböktem.

– A Szövegbe Helyező Szerkezet létezik.

Felrémlt bennem, hogy ezúttal nem az a tét, jó barátok leszünk-e, hanem hogy rám hívja-e a mentőket, aztán folytathatom a kutatást a diliházban. Hadarni kezdtem.

– Figyelj, Ági, tudom, hogy ez hülyén hangzik, de megtaláltam Kállay régi jegyzeteit. Egy mappában, ami az irodalomtörténeti tematikához tartozik, és iszonyatosan precízen vezetett. Kállay pontról pontra leír egy kísérletet, amit a Szövegbe Helyező Szerkezettel végzett. És ez nem szépirodalom, hanem egy száraz stílusban leírt tanulmány a Szövegbe Helyező Szerkezettel kapcsolatos ismeretekkel és a készülék további felhasználásának lehetőségeivel, konkrét alkalmazási területekkel. És ha mindez nem lenne elég meggyőző – mondtam, és belső zsebemből előhalásztam az adu ászomat –, ez is bele volt fűzve.

Egy milliméterpapír volt, rajta a Szövegbe Helyező Szerkezet mértani ábrája. Ági felé nyújtottam. Elvette, de mintha nem érdekelné, futó pillantást vetett a papírra. Felállt, újratöltött a kávéból mindkettőnknek, aztán ismét leült, és nagy sokára megszólalt.

– Tamás, most mondhatnám, amit az egésztől korábban gondoltam, hogy a Szövegbe Helyező Szerkezet tulajdonképpen maga az olvasás. Könnyű lenne, de akkor csak elmenekülnék az elől, ami egy ideje nem hagy nyugodni.

Láttam rajta, hogy most neki okoz gondot szavakba önteni a gondolatait.

– Én is találtam valamit – hangja komoly volt –, amit nem írhatok le anélkül, hogy a tudományos körök ki ne közösítsenek.

– Mégis lapos a Föld?

– Rosszabb.

– Mondd már!

– Minden jel arra mutat, hogy van lehetőség különböző dimenziók közti átjárásra. Eddig csak hipotézis volt, de száz százalékban egybecseng azzal, amit te mondasz.

Csak ültünk ott Ágnessel, és néztünk ki a fejünkből. Kerestem a megfelelő analógiát a helyzetünkre, néha beválik az ilyesmi, amikor az ember problémába ütközik. De csak olyan suta metaforák jutottak eszembe, mint hogy két hangyára hasonlítunk, akik éjszakára a hangyabolyon kívül rekedtek.

– Mintha egy fikcióban lennénk – törte meg Ágnes a csendet.

Tényleg pont olyan volt. És akkor hirtelen összeállt minden. Értelmet nyert az egész, ami az indulás óta körülvett.

– Annyira olyan, hogy az! – kiáltottam, és most már biztos voltam benne. –
Belehuppantunk Kállay *Erasmusába*!

Cs. Ágnes és I. Tamás némán ücsörögtek az apró konyhában és próbálták felfogni, hogy fikció és valóság egy és ugyanaz.

- Ha tényleg így van, hogyan tudunk kiszállni? - kérdezte Ágnes.

Tamás megrántotta a vállát.

- Harminchetedik oldal: „A visszatéréshez erősen arra kell gondolnod: ez az egész csak szöveg, amihez neked semmi közöd, hiszen nem valóság, hanem merő kitalálás.” De persze ugyanitt áll az is, hogy „A vállalkozás bizonyosan nem veszélytelen.”

Ágnes megkönnyebbülten sóhajtott és behunyta a szemét. Tamás tudta, hogy Ágnes készül visszatérni a normális világba. Úgy sejtette, pillanatokon belül kámforrá válik. Eltűnődött, vajon találkoznak-e valaha. Nézte Ágnest, néhány hónapja még a létezéséről sem tudott, és mostanra az egyedüli lényé vált, akivel osztozik sorsán, most például egy képzeletbeli konyhaasztalnál ülnek, de valójában fogalmuk sincs róla, hogy pontosan hol a jó égben.

Ágnes hirtelen óriásit csapott az asztalra.

– Nem megy! – kiáltotta, és segítségkérően pillantott Tamásra. – Azok után, hogy bizonyos vagyok a dimenzióugrás lehetőségében, nem tudom magammal elhítenni, hogy ez fikció. Érted?!

– Ne nézz így rám – tette szét kezét Tamás –, szerintem én azóta nem tudok kiszállni, hogy a vonaton elaludtál, én meg belelapoztam az *Erasmus*ba. Az imént talán egy pillanatra kiszálltam, amikor beengedtéél, de az is lehet, hogy csak még mélyebbre kerültem. Egyébként, ha már itt vagyunk, legalább szétnézhetnék ebben az úgynevezett fikcióban.

Ágnes csodálkozva állapította meg, hogy Tamás, aki az imént még elgyötört, kialvatlan figura benyomását keltette, most frissen, üdén szürcsöli a kávéját. Nem volt benne biztos, de úgy rémlett, Tamás arca egy perccel korábban még borostás volt, most meg mintha egyenesen a borbélytól érkezett volna.

– Keressük meg Remkót, mert csak ő tudja, hogy hol van a Szerkezet. Ha megtaláljuk, egyszerűen kikapcsoljuk, és hazajutunk, nem? Azt mondd, Remkónak itt kell lennie valahol az egyetem környékén. De hol? Én nem találkoztam senkivel.

Tamás töprengve nézett, látszott, hogy valami szöveget ütött a fejébe.

– Az Erasmus Kávéházban kell lennie, a fikció törvényszerűségei szerint csakis ott lehet!

Ágnes elképedve nézte Tamást.

– Erre nem gondoltam. Igazad van! A fikció törvényszerűsége legalább olyan erős, mint a fizikai törvényszerűség. Tamás, neked kell odakalauzolni engem, mert fogalmam sincs, hol van az a kávéház.

Ágnes induláskor felmarkolta a könyvet, mintha a tény, hogy a kezében van a kötet, utat mutatna vagy megvédené őket a lehetséges veszedelmektől. Abszurd még a feltételezés is, a könyv felé nyúló kéz mozdulata mégis határozott, sőt, sürgető volt. Sötétben értek a saroképülethez, ami hajdan az Erasmus kávéháznak helyt adott. Egy árva lelket sem láttak. Túl fájdalmas lett volna kimondaniuk, amit mindketten éreztek: zsákutcába jutottak.

– Ennek így semmi értelme – szakadt ki Tamásból –, Remkónak itt kellene lennie! Különben nem áll össze a történet.

– Milyen történet?

– Hát a könyv. Az *Erasmus kávéház!*

Ahogy Ágnes ránézett, Tamással fordult egyet a világ. Lehet, hogy Ágnes olyan mélyen belekerült a történetbe, hogy a valóságnak már a foszlányait sem tudja felidézni.

– Melyik Erasmus kávéház? – kérdezte Ágnes, és a hangja tele volt értetlenséggel. Egy végtelenül hosszú pillanatra csak meredtek egymásra, aztán egy apró kis izom megmoccan Ágnes szája csücskénél, és kitört belőle a nevetés.

– A frászt hoztad rám.

– Az első naptól vissza akartam adni a kölcsönt – mondta Ágnes, és együtt nevettek bele a leuveni éjszakába, hangjuktól visszhangzott a középkori kis utca, és néhány pillanatra az sem zavarta őket, hogy nagyobb bajban voltak, mint életükben bármikor.

A járda szélén ültek némán. Tamás a földet, Ágnes az eget nézte, és sokáig hallgattak.

– Fantázia – szólalt meg Tamás.

– Tessék?

– Csak azt akartam mondani, hogy te korábban azt gondoltad, a Szövegbe Helyező Szerkezet maga az olvasás, én most azt, hogy a Szövegbe Helyező Szerkezet a fantáziánk.

Ágnes elgondolkodott.

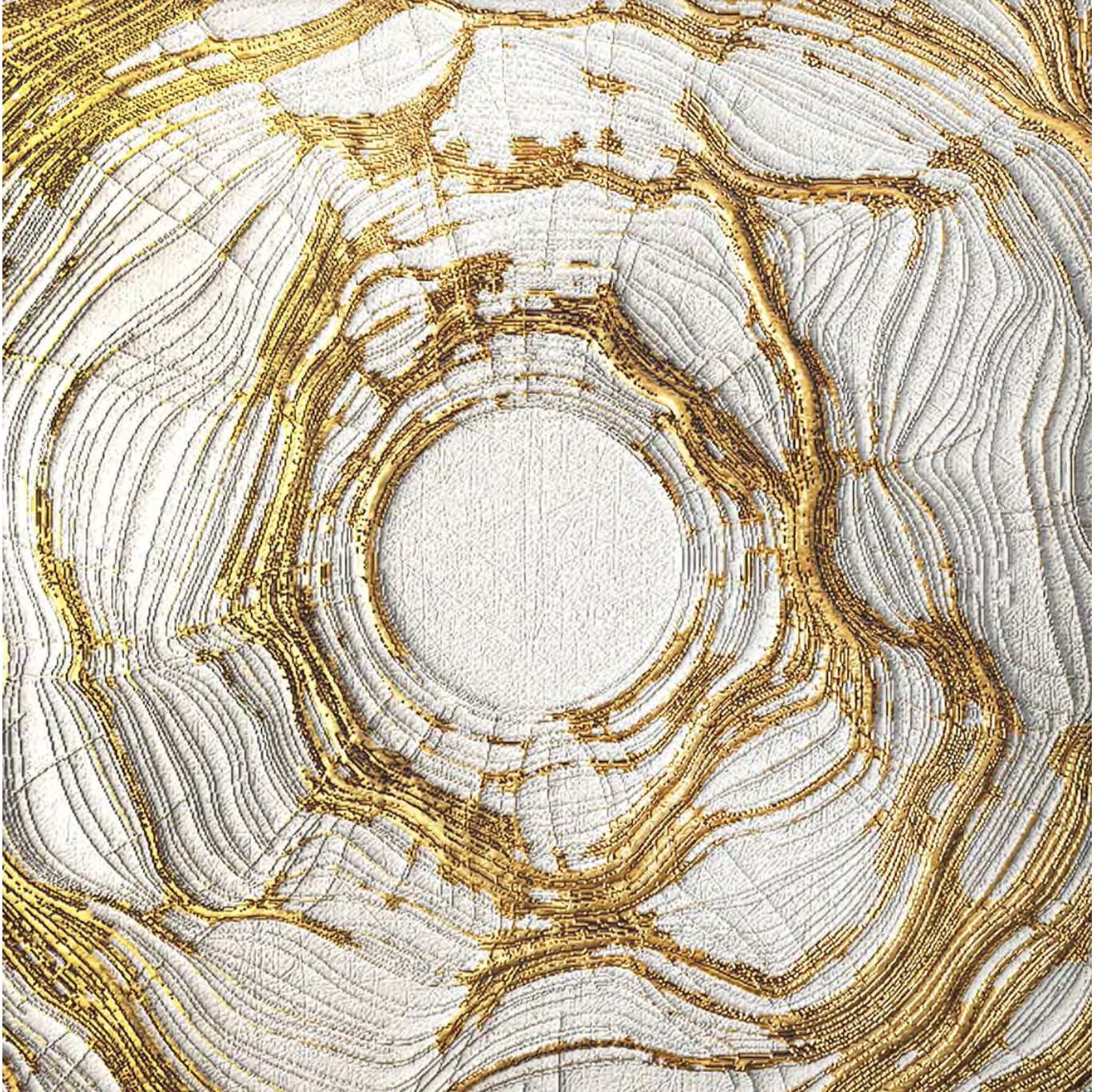

- Az összképet tekintve így tényleg pontosabb. De számít ez most?
- Nem hinném. Lehet, hogy örökre itt rekedtünk.
- Ha itt rekedtünk, felhagyok az asztronómiával, és nyitok egy könyvesboltot.
- Tessék?
- Sőt, regényeket írok. Vagy festek..., táncolok. Taníthatnék egy középiskolában! Mondjuk spanyolt! Igen. Mindazt megcsinálom, amiről már rég lemondtam.
- Miért éppen spanyolt? Megvan! Lehetséges, hogy el kell utaznunk Kaliforniába a San Juan-i egyetemre, tudod oda, ahol Kállay nyaranta tanított, pont, ahogy leírta az *Erasmusban*!

- Szerintem ezt alaposan túlbonyolítod – aztán hozzátette –, és megint borostás vagy!
- Szerintem a dimenziók a kulcsai mindennek – magyarázta Ágnes. – Szakadj el végre a kézzelfogható dolgoktól. Másik történetben vagyunk, és nem az *Erasmus*ban!
- Na ne! Sok millió történet létezik! Olyan, mintha tűt keresnénk egy szénakazalban.

Sokáig csendben voltak. Aztán Ágnes hirtelen felpattant.

- Azt javaslom, kövessük a Bika-csillagkép szarvát.
- Miért pont a bikát?
- Tudod, hogy honnan van nekem Kállay könyve?
- Könyvesboltból.
- A témavezetőm, Ariadne Guide adta az út előtt. Furcsa is volt, de nem akadtam fenn rajta, csak eltettem. Ariadne, hát persze, világos, hogy utat mutat, elküld valahova, jobban mondva, beleküld valamibe.

- Nem értelek, mi köze ehhez a csillagász témavezetődnék?

- Az, hogy nem szénakazalban keressgélünk, hanem egy labirintusban.

- A Minotaurusz-sztoriban vagyunk?

- Igen. Aszterión háza! Csak ott lehet Remko, és már biztosan tudom, hogy minket vár. „Ahogy fenn, úgy lenn.”

Ágnes a csillagos égre pillantott, Tamás követte tekintetét. Nézték a fejük fölött szikrázó végtelen fényködöt.

– „Az égen is csak labirintus látszik, az ember a csillagokat, a csillagok az embert nézik.” Tomi, ne nézz hülyének, de szerintem tényleg tudom, hogy merre induljunk el. ^[2] „Thészeusz egén Bika-csillagképben ragyogott a Hold.”

Ágnes indult is, Tamás nem ellenkezett, sőt, mintha megkönnyebbült volna, engedelmesen botladozott utána a sötétben.

Mint egykor a napkeleti királyok az esthajnalcsillagot, Ágnes és Tamás a bika szarvát követték. Hamarosan elhagyták a városközpontot, szinte egyetlen lélegzettel futottak vissza az egyetemi campusig, a park közepén Ágnesben felrémlett, hogy a világ köldöke nem szükségképpen az emberi szimmetriatengely közepe, a dimenziók egymásra helyezve csúszkálnak a végtelen téren és időn át.

a bika szarvának hegye

Már nem akartak egyetlen irányt tartani, cikcakkban kerülgették a fákat és a bokrokat, és már nem tartották fontosnak számolni a fordulókat sem, mert biztosak voltak benne,

hogy a három lehet akár harminchárom vagy háromszázharminchárom. Néha felpillantottak az éjszakai égre, tekintetükkel megkeresték a bika szarvának hegyét, hogy megbizonyosodjanak róla, jó felé haladnak.

A sötétben csak az utolsó pillanatban vettük észre, hogy az egyetemi könyvtár melléképületének mindig tárva-nyitva tátongó vasajtaja ezúttal zárva van. A nagy sietségben kis híján fejjel zuhantunk neki.

A kapu pántján félreérthetetlen motívum, egy szépen kovácsolt „A” alakzat sejlett fel, és köré görög labirintusmintát álmodott egy valaha élt kovács. A bejárat felett elfeketedett felirat hirdette: Husserl Archívum. A lendületünktől az ajtó megdöndült, de nem nyílt ki. Egyikünk belecsimpaszkodott a vaskilincsbe. A kaput kulcsra zárták.

Az üvegcsörömpölés a legaluszékonyabb biztonsági őrt is képes lett volna felriasztani.

– Megőrültél – suttogtuk egymásnak –, mit művelsz?

– Miért? Ha úgyis fikcióban vagyunk, nem tökmindegy? – Ekkor beleharsogott az éjszakába a riasztó.

Na tessék, most mit csinálunk? Koncentrálunk kell, különben felferjük az egész egyetemet! De egyikünk képes volt elhallgattatni a visító vijjogást – az akaratával.

Felsegítettük egymást az ablakhoz és néhány pillanat múlva a Husserl Archívum márvánnyal burkolt folyosójára huppantunk. A benti labirintus a kinti és az égi tökéletes mása, vagy – ha tetszik – tükörképe volt, *„az a hely, ahol a világegyetem minden helye megtalálható, s tisztán és minden oldalról láthatóan.”*^[3]

Hihetetlen, de a sötétben a tájékozódás nem okozott gondot, mert a mennyezeten az égbolt fényei ragyogtak. Elég volt megtalálni a Bika csillagképét, és tekintetének iránya után igazítottuk lépteinket.

„A ház akkora, mint a világ, jobban mondva maga a világ. (...) Minden sokszoros, tizenegyszeres, de van két dolog a világon, amely csak egyszerinek látszik: odafent a kusza nap, idelent Aszterión.”^[4]

A labirintus közepén – amely persze ugyanúgy lehetett a széle vagy az oldala is –, egy forduló után megpillantottunk egy kísérteties alakot. Farmerdzseki volt rajta, a hátára harsány, piros betűkkel hímezve: BULL.

Látszott a férfin, mert az volt, legalábbis annak tűnt, hogy figyelmét teljesen leköti valami. Előregörnyedt, és minden erejét megfeszítve próbált szétcsavarni vagy darabokra törni egy fémszerkezetet.

– Te vagy Remko! Hiszen te tudsz magyarul! Minket figyeltél a parkban.

Felénk fordult. A beszüremelő holdfényben sápadt volt az arca, mint egy halottnak.

– Túl sokáig vártam rátok, már azt hittem, meg se találtok. Próbáltalak figyelmeztetni titeket, hogy siessetek. A Szövegbe Helyező Szerkezet nem játék. Nem maradhat itt, ha én már nem leszek. Még illetéktelen kezekbe kerülhet. Gyorsan, vegyétek át, mielőtt megszűnök, különben nektek is végetek.

Láthatóan nagy erőfeszítésébe került a beszéd, de akcentus nélkül beszélt magyarul. Közelebb léptünk és átvettük a Szövegbe Helyező Szerkezetet, ami szinte sütötte a kezünket.

Remko szeme akkor felcsillant.

– Miféle könyv van nálatok? – kérdezte, és az *Erasmusra* mutatott.

– A barátod, Kállay Géza könyve.

Remko kézbe vette, és szemét elfutotta a könny.

– A fikció és a valóság egylényegű matéria – dünnyögte –, a különbség csupán érzékelés kérdése.

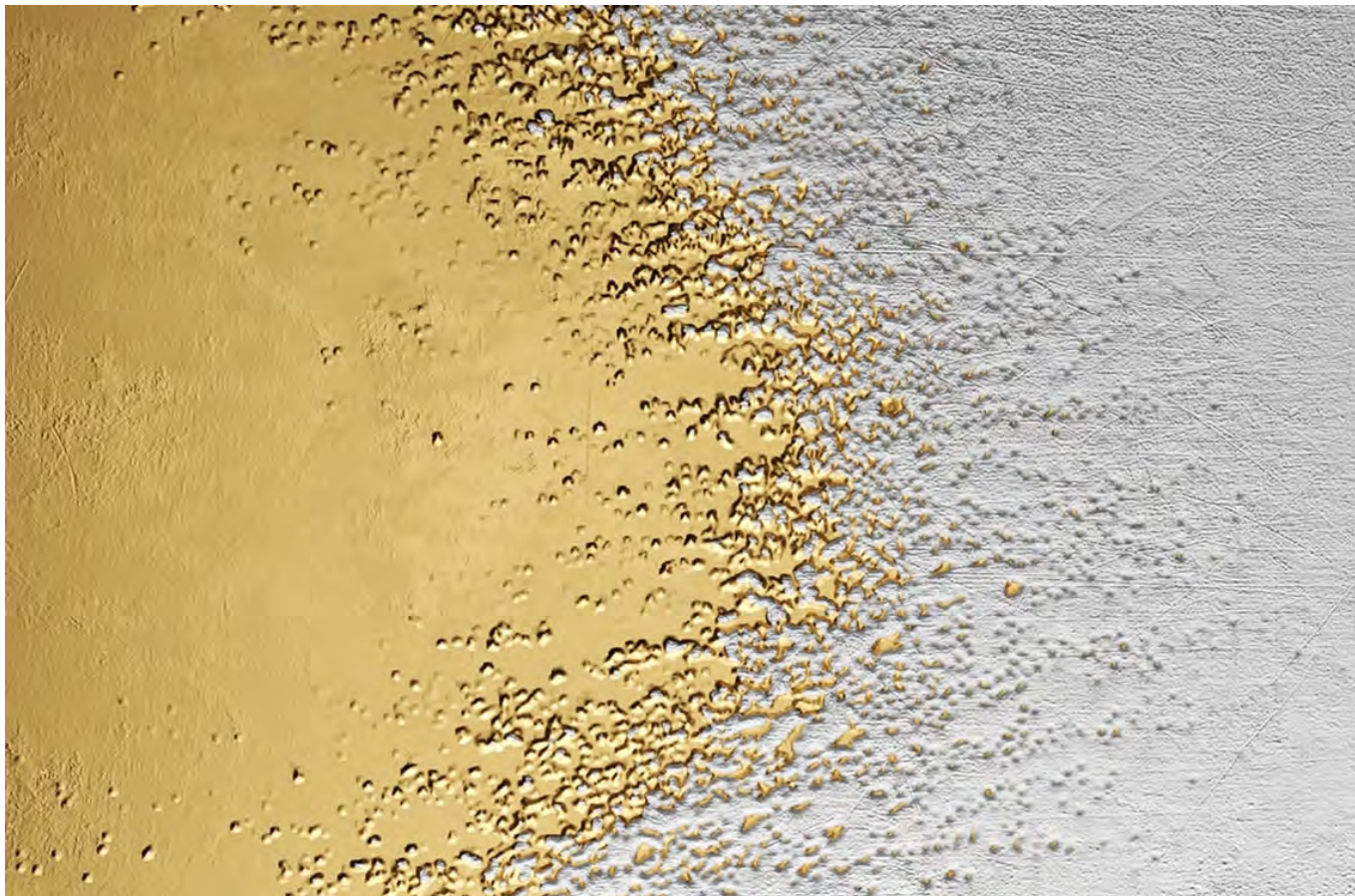
Remko agóniája nem volt fájdalmas, sem rettentő, inkább dimenzióváltás.

„És az álmodó ember álmában felébredt a megálmodott. (...) Remko megkönnyebbülve, megalázva, elborzadva megértette: ő maga is csak jelenés, őt is álmodja valaki.” ^[5]

az ösztöndíjbizottság

Egy ajtó előtt állunk. Tanácstalanul pillantunk körül, fejünk zúg, kicsit szédülünk. Vajon most megyünk vagy jövünk? Kezünkben keményfedelű dosszié, tartalma számunkra ismeretlen. Az ajtó kicsapódik, szálló por szaga tölti be a levegőt. Egy terembe lépünk, ahol hosszú asztal mögött ül az ösztöndíjbizottság. Ismeretlen arcok érthetetlen kérdésekkel bombáznak, vaktában válaszolunk. Tehát visszatértünk, az ösztöndíj ideje kitelt, és most el kell számolnunk az elvégzett munkával.

Egymást támogatva találjuk ki, milyen hasznosan kutattunk a Leuveni Egyetemen. Fikciót gyártunk, ami valóságnak tűnik, legalábbis elfedi a valóságot, ami teljességgel hihetetlen fikció. Ariadne Guide feltűnően hallgat, és szigorúan méreget minket. Magabiztosan adjuk át a keményfedelű dossziét. Tudjuk, hogy csak a tanulmányunk lehet benne, egy négykezes, a követelmények szerint.

A beszámoló végeztével a bizottság elégedetten szedelőzködik, ma hamar végeztek, mehetnek ebédelni, nem kell problémás ügyekre fecsérelni a drága időt.

Tanácsstalanul álldogálunk. A kiüresedett teremben csak Ariadne maradt, és halkán felteszi az egyetlen lényeges kérdést:

- Megtaláltátok?
- Igen. Meghalt.
- Tudtam. Biztos voltam benne. Géza is. Ugyanakkor történt.
- Nem történhetett máshogy.
- A fikció törvénye összefonódott a valósággal.
- Az elágazó ösvények összetalálkoztak a végtelenben.

– És a valóságfikció kapu? – kérdezte Ariadne.

– Első ránézésre mintha zárva lenne, de aki közelről is szemügyre veszi, látni fogja, hogy nyílik. Nyitva hagytuk.

– A Szövegbe Helyező Szerkezetet olyan helyre rejtettük, ahol a következő Thészeusz megtalálhatja.

Ariadne elégedetten bólintott.

Kállay Géza *Melyik Erasmus kávéházban* kötete nyomtatásban 2007-ben jelent meg. Bővített változata **e-könyvként elérhető**. Lásd még a könyvről: Fábián Annamária: **Melyik úton hazafelé**

1. Borges: *Bábeli könyvtár*
2. <https://ligetmuhely.com/liget/vegh-jozsef-aszterion-haza/> ↑
3. Borges: *Az Alef* ↑
4. Borges: *Aszteriön háza* ↑
5. Borges: *Körkörös romok* ↑

kép | shutterstock.com

Czilczér Olga

CSAPÓDNA CSÖNDRE

2022-03-08 | **VERS**

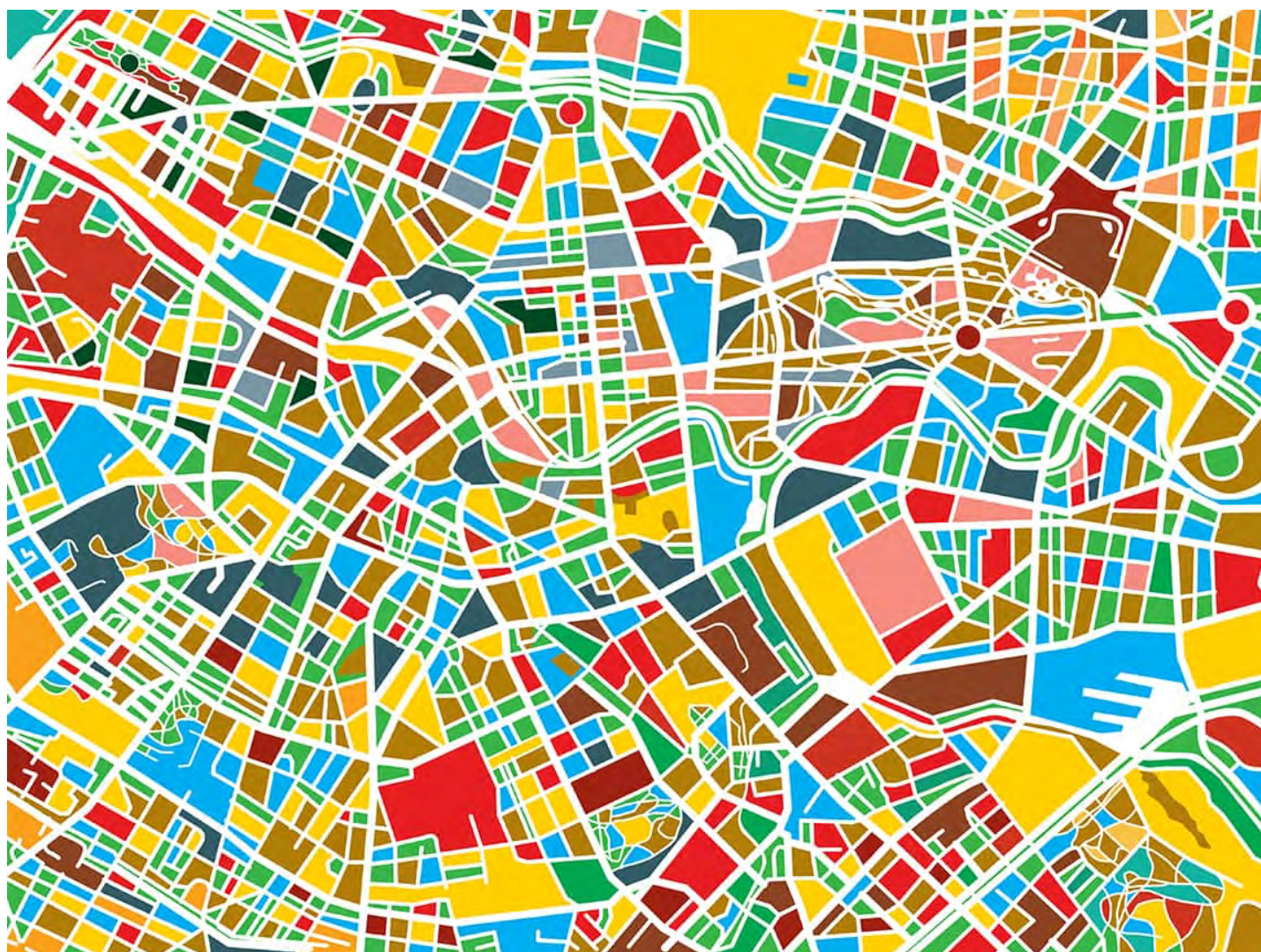
Belakott idők helyek
a hol és mikor talánya
népmeséjében nevelkedett
a szegénylegény a király lánya
egy pár csak szájról szájra
terjedőben egy másik mesében
lesznek Kisér Nagyér
színváltó nevezetek
sorsokra innen
és túl szabott szerepek
a várakozás csodával
a csoda várakozással telik
a falut várossá minősítik
névtáblát cserél a ma
a holnap senki földje
halláshatáron kapu
csapódna csöndre

kép | shutterstock.com

Czilczer Olga

MAJD EGY KÉZ

2022-03-18 | **VERS**

(Meszlényi Lászlónak)

Menjek maradjak hogy tudnák lábaim
gyanút a másik oldal kelt a távlat
évek megereszkedő húrjain

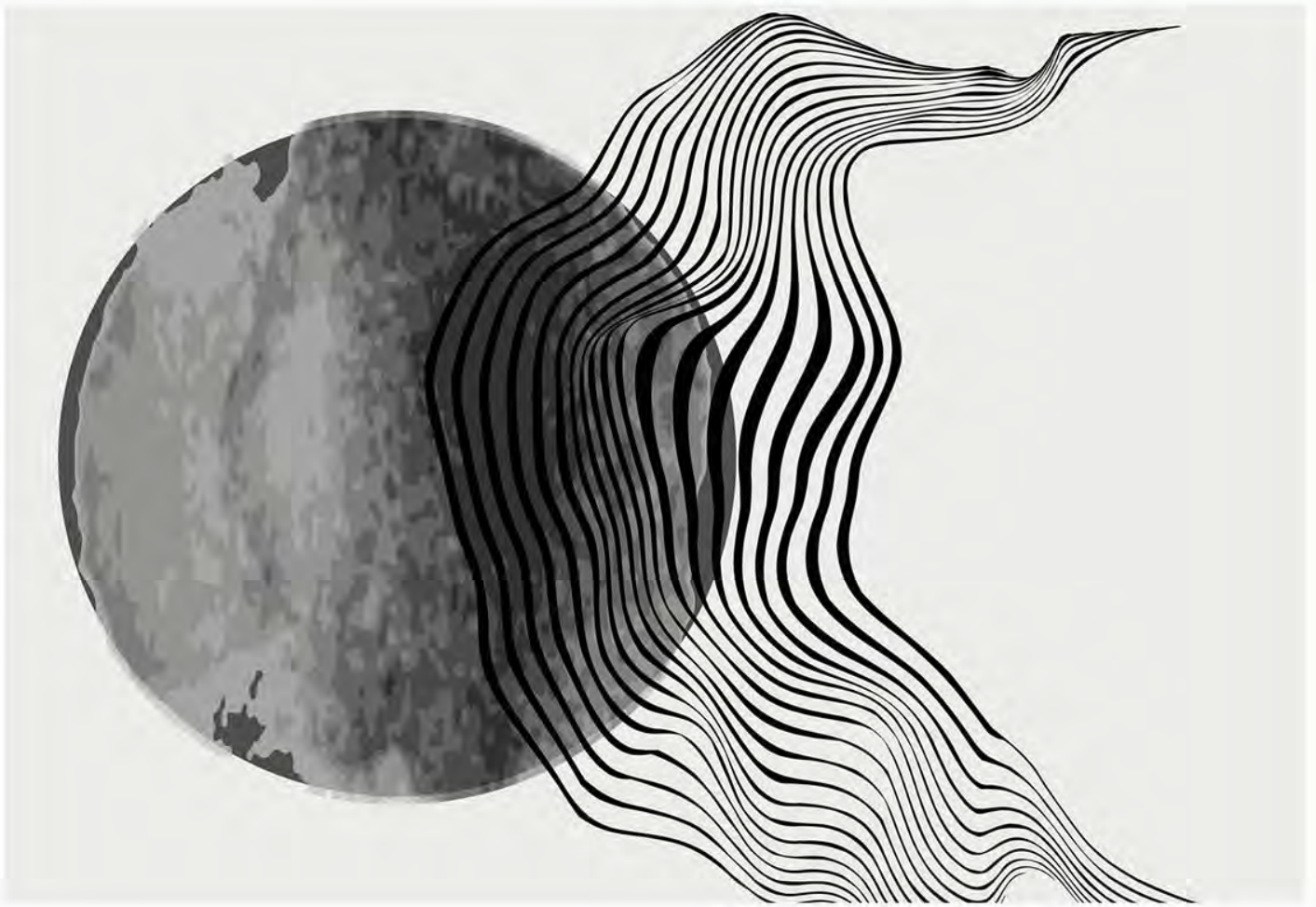
pendülni hangok meditálnak
merre az arra térképtelen az
ággözi úr utcák és járdaélek
rajza a város ágboga nem ajz
hangolódni nem biztat ma lélek
sem jár a sötétben és zebranéma
festett a csík mióta állok itt
és várok rá ki erre téved néha
az időben hogy majd egy kéz beint
s mert lépteim kottába vannak írva
életemet az átkelőre bízza

kép | shutterstock.com

Kállay Kotász Zoltán

ELBÁNVA

2022-03-29 | **VERS**

Volt valami sérelem,
félig lemerült, zümmögő félelem
a következményektől
(a kövek is vetkeznek,
elhagyják merevségüket, láthatatlan
áthatolhatatlanság marad csak

ott, ahonnan elvitted), ebben a sűrűben
követtem árnyékomat,
a jó mestert, mely vezetett...

Mi maradt vissza?
A potrohos bánat.
Ragaszkodó, keveset mozgó háziállat,
házibogár, testmeleget kereső
sötét dermedtségben, s már nem tudom
(felejtésbe számúzi emlékezetem?),
agyonütöttem-e? Elbántam vele?
Vagy odébb mászott,
hogymáshol, más mellkasán kaparásszon?

Nem, én nem ütöttem,
sohasem ütök,
inkább a bánatot lassan elbánom,
s ha csak egy folt marad ott, a mellkas hullámai közt,
nem bánom.
Valami volt, megmaradt a folt,
sóhaj hintáztatja,
saját-idegen, sima-mart felület...
Valahol félelmek. Ütik fel fejüket.

kép | shutterstock.com

Lendvai Zalán

ÉTTERMI ANALÍZIS

2022-03-14 | **VERS**

A terítő négyzetei közt
ugrálok, a piros vonalak
falakká lesznek, búra épül körém.

„Olyan intelligens,
nem szoktátok látni,

mindennap rak ki storyt?" –
jön a túloldalról
egy hang, ami ismeretlen,
de tudatom már
arcot formáz,
szinte látom
a kézmozdulatot,
görgetését, lájkjait,
ülését művházban,
tapsolását százfős edzésen,
élet rajzolódik fejemben.

Még nevét sem tudom,
de analízisem elkészül,
felhúzom szavait egy vázra,
ismerőseim közé könyvelem,
bölcset értékelem
a hallottakat, mint
láthatatlan harmadik tag,
és lesajnálásom zaja
észrevétlenül nyomja el a tényt,
hogyan a sarokban
leves és főétel közti idő
fedezékéből egy hobbikém
engem is épp elemez.

kép | unsplash.com

Lendvai Zalán

ÖNFELEDÉS

2022-03-30 | **VERS**

Nevető tömeg közepén
édesen morajlok
a hangulatok lüktetéseivel,
és egy pillanattig
élvezem a beolvadást,
eldobom magamtól
az egyéniséget,

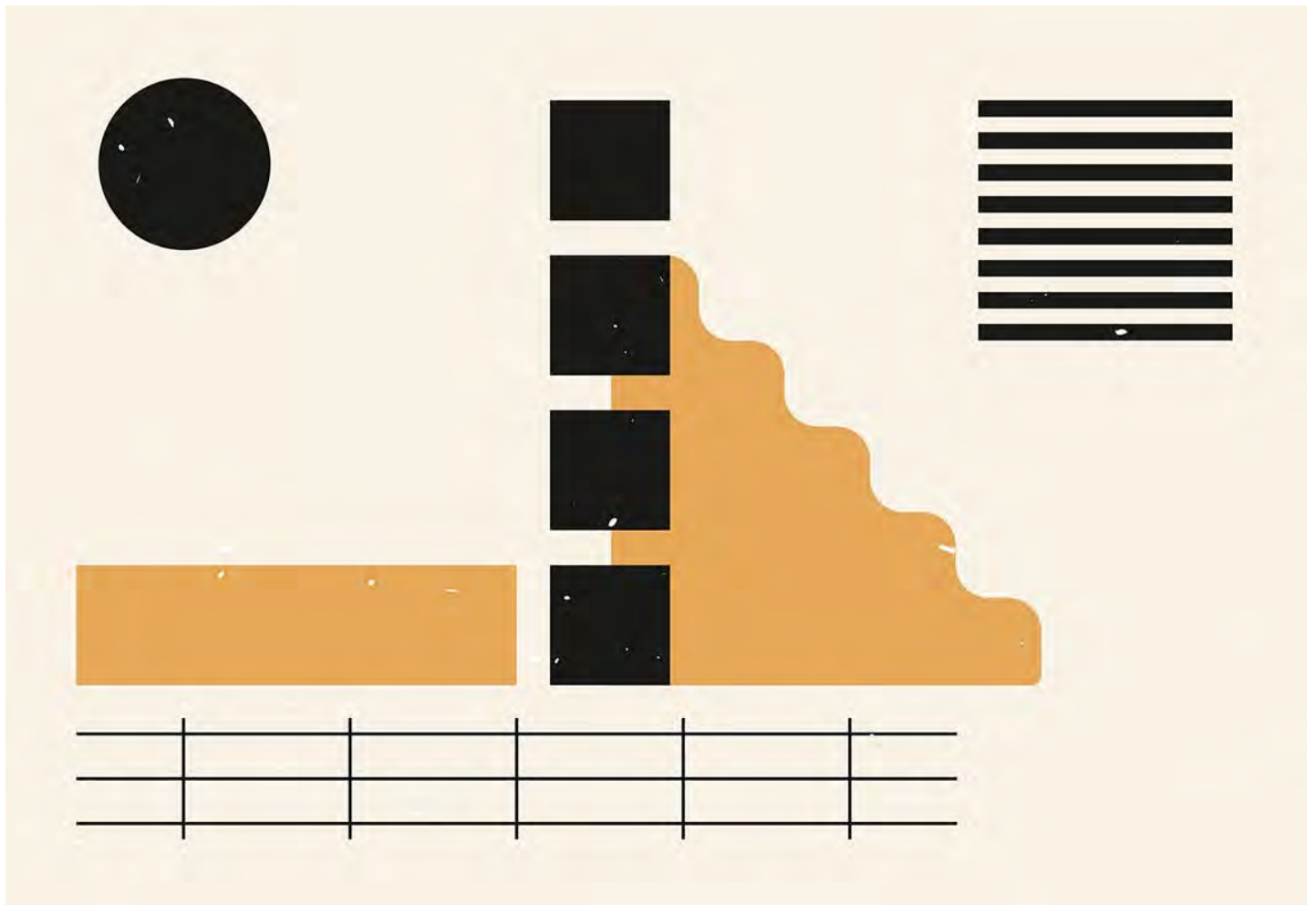
mint összegyűrt
szerződést, minek
mindkét fele én vagyok,
aláírásaim elértéktelenednek,
ám hagyom a pillanatot,
hogyan felemeljen,
önfeledjem magam,
elmulasztott köszönéseimet,
arcba bámulásaimat,
kínos ruháimat,
akaratlan elszólásaimat,
s minden belső, külső
háborút, robbanást,
zajokat, elrepülő tagokat,
és kevés ideig birtokolni valamit,
amit máshogy megszerezni
már nem tudok.

kép | Goashape, unsplash.com

Dobosi Bea

A JELVÉNY

2022-03-06 | **NOVELLA, POSZT-COVID VILÁG**

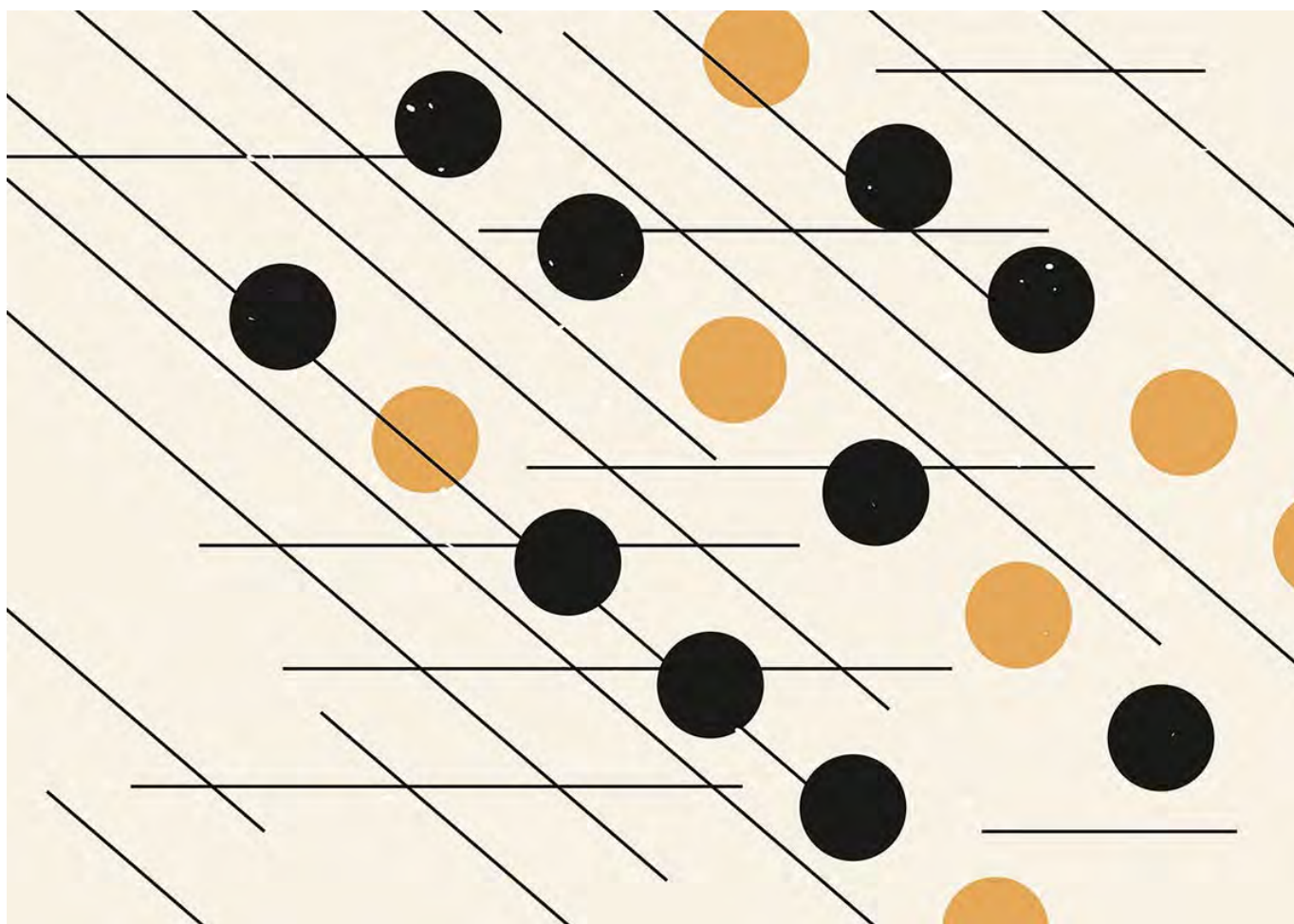
Már az ajtóban állt, amikor észrevette, hogy nincs rajta. Visszaszaladt, de csak a lépcsőházban tette fel. Az anyja egyik mondása jutott eszébe: most már így kell élni. Ilyenkor nagyot sóhajtott, és egy árnyalattal szürkébb lett a szeme. Kíváncsi volt, hány évnek kell eltelnie, hogy ne az anyja mondásai jussanak eszébe mindenről.

Ügyetlenkedett, mintha most csinálná először. Idegesítette, hogy megfeledkezett róla. A szatyrokat a lába közé szorította, érezte, hogy a kellemetlen tapintású, lebomló műanyag egyre lejjebb csúszik két térdje között. Kirázta tőle a hideg.

bevett név

Jelvénynek hívták, bár ő szívesebben nevezte volna máshogy. Ami jobban megfelel a valóságnak. Ugyanakkor a szavak jelentése a legritkább esetben felelt meg a valóságnak. Mivel ez számított a bevett névnek, maradt ennél. Különbözni sosem jó, erre tanította az anyja.

Gyakran gondolkodott szavakon, de a „jelvény” különösen izgatta. Emlékezett, hogy régen mást jelentett. Talán ez az egyetlen változás, amiben teljesen biztos lehetett. A dolgok többségéről nem voltak emlékei. Minden félelmetesen állandónak tűnt, mintha nem lenne sem fejlődés, sem hanyatlás. Csak az anyja elbeszéléseire hagyatkozhatott.

„Kérünk minden jogosultat, viselje a jelvényt”, írták az újságban a főcím fölött félkövér, talpas betűtípussal. Azokon a napokon, amikor a régi szokások hívei népünnepélyre készültek, vastagon bekeretezték. Nem mintha bárki figyelmét elkerülhette volna. Ott virított a tűzfalakon meg az utak mentén, és hetente figyelmeztettek rá elektronikus levélben is.

„Kérünk minden jogosultat”, írták, de nem kérés volt. Minden nagykorú állampolgárt az erkölcs és a törvény köteleztek. Elmulasztását az általános megvetés mellett elzárással büntették. A jelvényeket különböző alakban és méretben gyártották, csupán azt kötötték ki, hogy elütő háttérre, jól látható helyre kell kitűzni.

Az elektromos busz olyan nesztelenül siklott a megállóba, hogy csak a rávetülő árnyékból vette észre. Mindenkitől elhúzódott, pedig amúgy is csak jelvényesek utazhattak a járművön. A jelvénytelenek nem vehették igénybe a közösségi személyszállítást, a szabályszegőket azonnal elfogták. Kevesen kockáztattak.

Ösztönösen

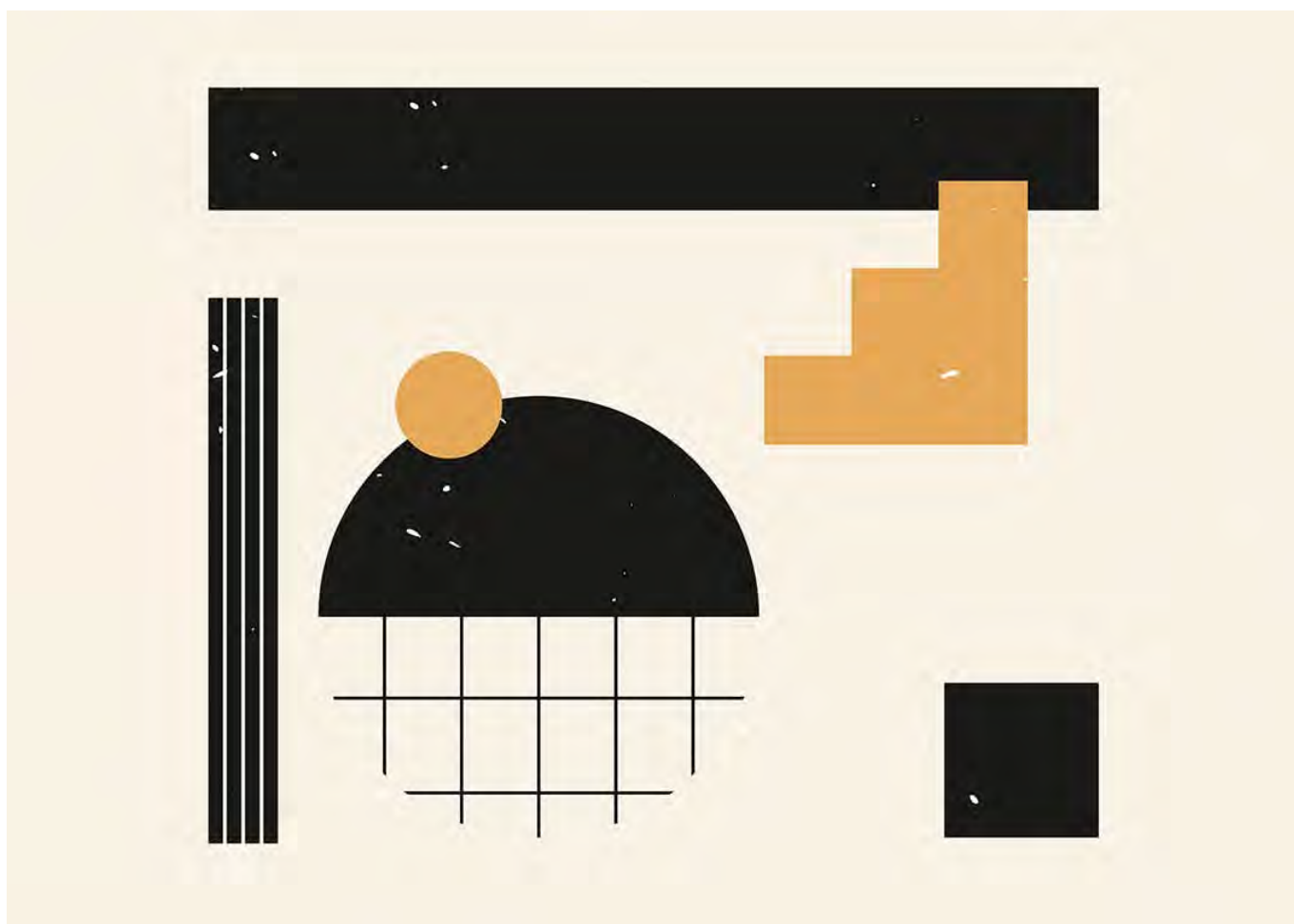
A legtöbben egészséges viszolygással tekintettek a jelvénytelenekre. A mélyen gyökerező ellenérzés és félelem olyan önkéntelen reakciókat szült, mint a félrenézés és a rosszallás. Ő is alkalmazkodott. Ha jelvénytelenel találkozott, gondolkodás nélkül átment az út túloldalára vagy ösztönösen visszatartotta a lélegzetét. Erőt kellett vennie magán, hogy a szemét ne szorítsa össze.

A saját jól felfogott érdekében tette. Minden gyereknek az eszébe vésték, hogy a jelvénytelenek egyetlen barátságos érintése vagy sóhaja is halálos lehet. Az anyja mesélte, hogy régen az emberek üdvözléskor kezet fogtak, puszit adtak, átölelték egymást. Elképzelni sem tudta.

Még nem töltötte be a tizennyolcat, amikor az anyja meghalt. Mivel a középkorúak olyan ütemben haláloztak el, hogy azzal a naponta frissülő statisztikák alig tudtak lépést tartani, nagykorúvá nyilvánították. Megkapta a jelvényét. Addig forgatta, amíg káprázni kezdett a szeme.

Az anyja szerencsésnek mondhatta magát. Megérte a kort, amikor már nem hagyhatta el a lakást. Fakó, galambszerű asszonyként emlékezett rá, arca természetellenes simaságát csak láthatatlanságig apró, szürke vonalak törték meg szeme körül és szája sarkában. Szabályosan érezte, hogy emléke napról napra halványul.

Nem panaszkodott, és nem követelözött. Távoll állt tőle az elégedetlenkedés minden formája. Azt is ajándéknak tekintette, ha reggel felébredt. Élete végén azonban megváltozott. Mintha folyton várt volna valamire. Minden hőemelkedést, minden tüszentést a halál előjelének vélt. Mégsem az vitte el, hanem a rák.

A Jelvényközpont előtt szállt le. Az épület láttán szokás szerint elfogta a szorongás. Mintha az évente esedékes oltásra vagy a kéthetente kötelező szűrővizsgálat leletére várna, émelyítő melegséggel telt meg a gyomra. A mintavétel régen több fájdalommal

járt, ma már nem rosszabb egy szűnyogcsípésnél. Aki negatív eredményt produkált, továbbra is viselhette a jelvényét. A pozitívokat elzárták.

Az elzárásról sok pletyka keringett, de biztosat nem tudott. Nem ismert senkit, akivel ez történt. Ha valakinek sikerült egérutat nyernie, az a bujdosók keserű kenyerét ette. Amikor az éhezés behajtotta őket a városokba, előbb-utóbb az ellenőrök kezére kerültek. Fáradhatatlanul vadásztak rájuk.

Voltak idők, amikor a Jelvényközpontot orvosi rendelőnek hívták, de erre nem emlékezett. Régóta érlelődött benne a gondolat, hogy az élelmiszerekhez hasonlóan a szavaknak is van szavatosságuk. Korlátozott ideig használhatók az emberek, tárgyak, jelenségek megnevezésére, a valóság leírására. Azután kiürülnek, mint a konzervdoboz, és a szemétként végzik.

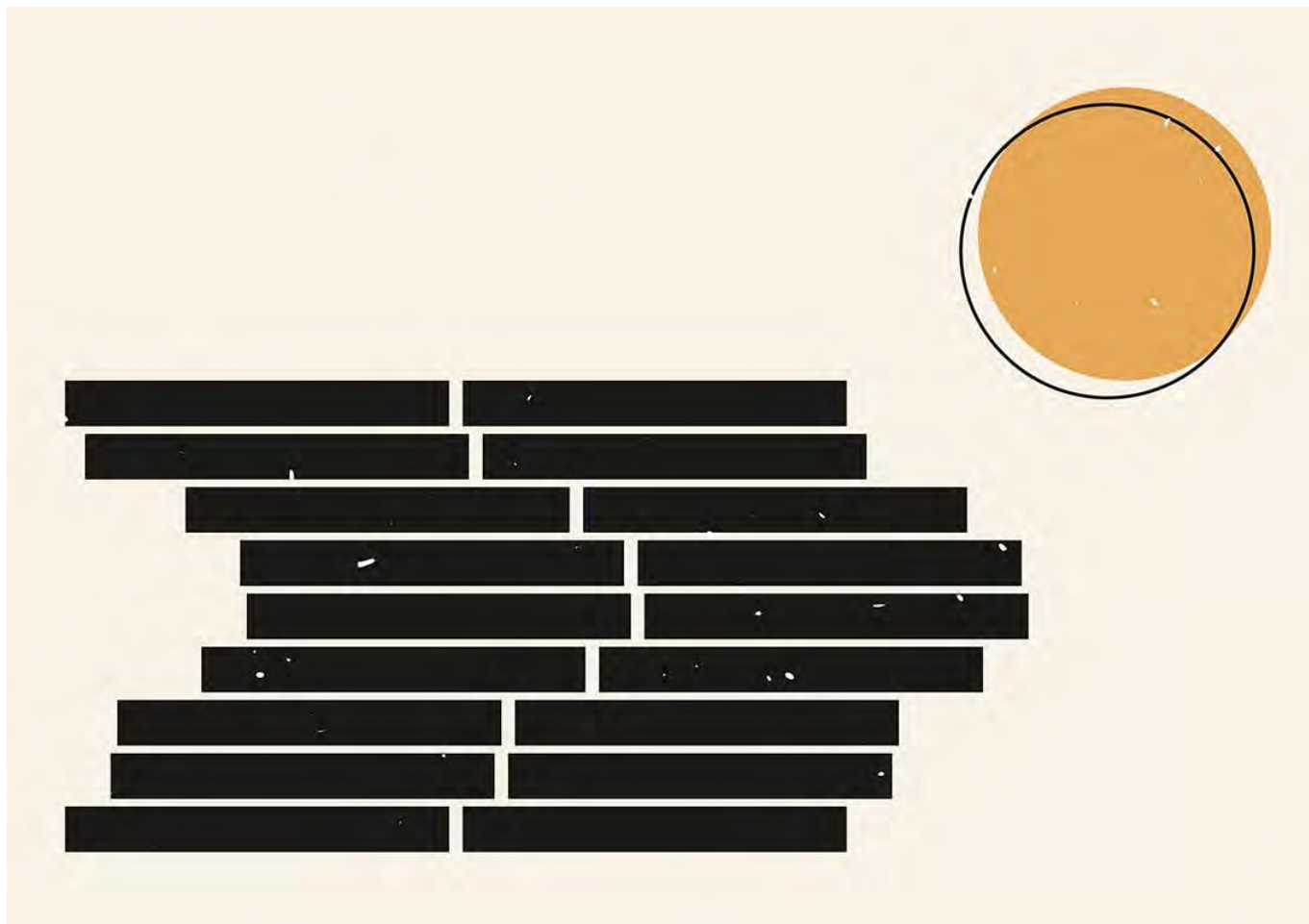
Amióta az eszébe jutott, az időt két szakaszra bontották: Jelvény előttre és Jelvény utánra. De ez sem volt mindig így. A konszenzusos alapon kijelölt kezdőpont és a név az évek során megváltozott. Ez is azoknak a dolgoknak a sorába tartozott, amelyekről az anyja elbeszéléseiből tudott.

A tévéhíradót felváltó Epidemiológiai Tájékoztató alatt beszélgettek ilyesmiről. A hivatalos adás napról napra hosszabbra nyúlt, végül az egész estét kitöltötte. Egyfolytában ugyanazokat a figyelmeztetéseket ismételték, és vég nélkül sorolták a statisztikai adatokat. Az anyja suttogott, mintha becstelenséget követne el.

életforma

Amíg az átmenetinek hitt válsághelyzetből életforma lett, hatalmas volt az ellenállás a jelvényel szemben. Az emberek óriási transzparenszekkel jelszavakat skandálva vonultak utcára: „Nem vagyunk birkák!”, „Ne stigmatizáljatok!” Ezekre a jelmondatokra egy digitális oktatási segédletből vagy talán egy online múzeumlátogatásról is emlékezett.

Az biztos, hogy iszonyodva nézte a tömeget. Az emberek összezsúfolódtak, mintha nem lenne mitől félni. Gátlástalanul megmarkolták a rendőrségi kordonokat, fröcsögött szájukból a nyál, kezük összeért a csípőjük mellett. A jelvények hiánya jobban megdöbbsentette, mint az eltorzult arcok és a fekete üregek a tátott szájak mögött.

Szapura léptekkel indult az ellenőrzőpont felé. Megszokta, hogy éberem, ugrásra készen figyelje környezetét, akár egy riadt zsákmányállat. Minden eshetőségre fel kellett készülni. Megnyugvást jelentett belépni a szigorúan ellenőrzött szupermarketekbe.

Időről időre felreppent a hír, hogy az ellenőrzőpontokat kitolják a város határára. Ennek megvalósítása azonban a hivatalos álláspont szerint meghaladta a rendelkezésre álló kapacitásokat. Egyébként meg a jelvényteleneknek is lenniük kell

valahol, mondta monoton hangon az anyja, és a szürkeség kiömlött a szeméből, szétfolyt az arcán.

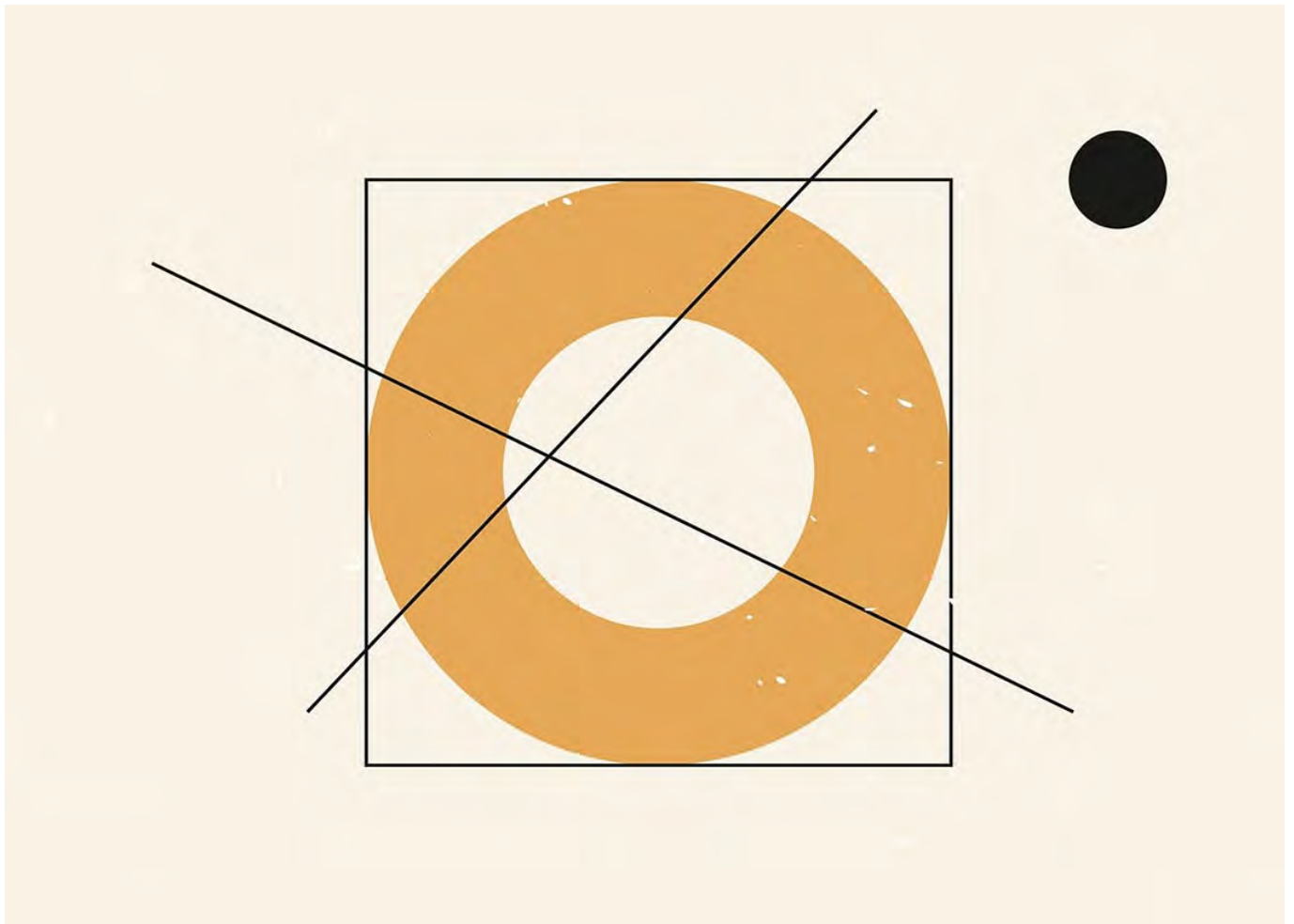
Bár hivatalosan nem ismerték el létezésüket, mindenki hallotta a jelvénytolvajokról szóló városi legendákat. A rémhírterjesztést szigorúan büntették, de a megállóknban vagy a szupermarketek automatái között elsuttogott szavak nem jutottak a hatóság fülébe. A félelemkeltés prófétái hatékonyan működtek a holtterekben.

köddé válnak

A szóbeszéd szerint a jelvénytolvajok sötét sikátorokban, elhagyatott tereken, parkok bokrai között lesnek áldozatukra. Hirtelen mozdulattal leszakítják ruhájáról a jelvényt, és köddé válnak. Lakatlan bérházak mocskos pincéjében vagy rég elfeledett háborús bunkerek graffiti borította betonfalai között tanyáznak, akár a patkányok, és a szemétkben keresik mindennapi betevőjüket, mint a kóbor kutyák. Az éj leple alatt indulnak portyára.

Figyelte, ahogy a tetőtől talpig védőruhába öltözött férfiak kiemelnek a tömegből és a padka mellett parkoló furgonba tuszkolnak egy jelvénytelen. Torka szakadtából tiltakozott, és kézzel-lábbal hadonászott. Aztán váratlanul abbahagyta. Arcára árkokat rajzolt a beletörődés. Biztos nem volt igaz, de úgy képzelte, az ellenőrök mind szakállasak.

Az anyja azt a nézetet vallotta, hogy a szőrszálak között rengeteg kórokozó megtelepszik, és a becsületes férfi mindennap borotválkozik. Ezt a szokást is még az ő idejében vették fel. Különös érzés volt olyasvalaki emlékeire támaszkodni, aki már nincs.

A jelvénytelen férfi a semmiből termett előtte. Ha megkérdezik, hirtelenjében nem tudta volna megmondani, mi nincsen rendjén rajta. Hosszú szempillája, szögletes álla és hibátlan fogsora volt. Másodpercek teltek el, mire felfigyelt a jelvény hiányára. Semmiféle előjel nem figyelmeztette, a reménytelenség egyik pillanatról a másikra lett elviselhetetlen.

Öntudatlanul a melléhez kapott. Ujja kitapintotta a jelvényt, a gyomrában felhőként gomolygott az émelyítő melegség. Utólag nem merte volna biztosan kijelenteni, hogy megtörtént. Annyira tompa volt, mintha nem lennének idegvégződése, vagy vastag kesztyűt viselne. Mégis kétségbeejtő bizonyossággal tudta. A jelvénytelen férfi megérintette a kezét.

Aztán, amilyen váratlanul ott termett, olyan gyorsan el is tűnt. Hirtelen úgy érezte, légüres tér támadt körülötte. Átfutott rajta a gondolat, hogy a levegő nem mer odaáramolni, ahol a férfi állt. Tudta, hogy képtelenség. Gépiesen lépkedett, amikor az

ellenőrök tovább terelték a szupermarket felé.

Nem nézett hátra. Csak bent állt meg, az éles fénnel megvilágított csomagkiadó automatákkal szemközt. Mintha még sosem járt volna itt. Az anyja szerint régen a szupermarketekben hosszú polcokon sorakozott az áru, és az ember számtalan termék közül válogathatott. Most plexivel elválasztott automatákból vette ki a rendelését, miután farkasszemet nézett az íriszszkennerrel.

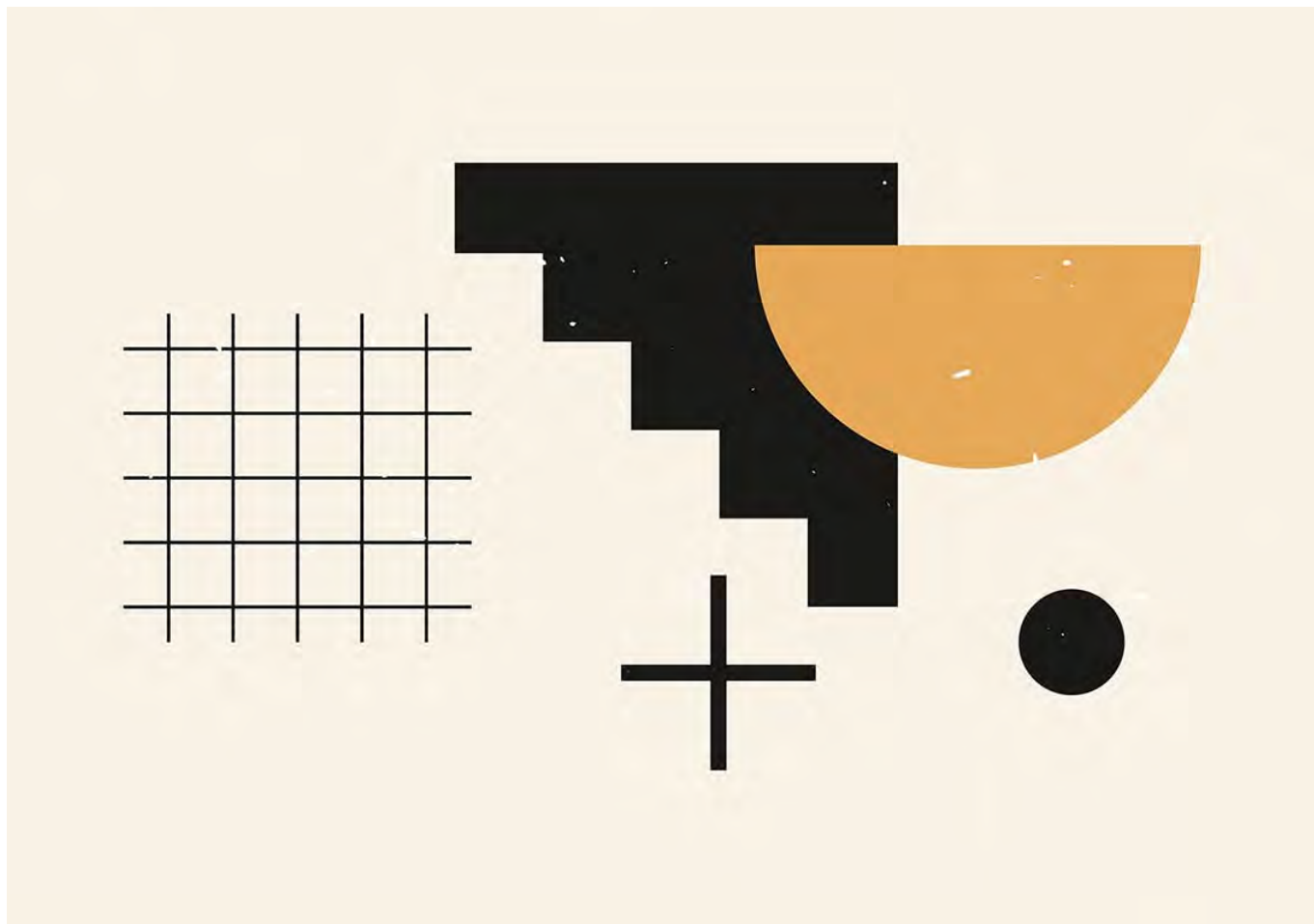
Arra gondolt, olyan pontosan érzi az érintés helyét, hogy körbe tudná rajzolni egy filccel. Majdnem hangosan felnevetett. Kiszáradt a szemgolyója, annyira sokáig bámulta. Mintha bármit is láthatna rajta. Fehér bőrén csak a középső ujja tövében barnállott egy anyajegy.

Megnézte a telefonján az automata számát. A rendelést előző este leadta, de nem kért házhoz szállítást. A kötelező napi testmozgást ki lehetett váltani szupermarketbe menéssel. A vásárlás nem igényelt különösebben sok gondolkodást. A mennyiséget korlátozták, a választék szerény volt. Mindig mindenből ugyanannyit és ugyanolyan vásárolt.

Óvintézkedések

A gondolkodás egyébként is azokhoz az időkhöz tartozott, amelyekre nem emlékezhetett. Most csak figyelni kellett. A bokor mögül előbukkanó, az utcasarkon beforduló, a buszra felugró jelvénytelenekre. Az előírt óvintézkedések betartására, a pontos megjelenésre szűrővizsgálatokon, oltásokon és a szakszerű fertőtlenítésre.

Hirtelen az jutott eszébe, hogy a létezés értelmetlen. Ezt is az anyja mondogatta. Mesélt olyan időkről, amikor az emberek nem pár kilométeres körzetben élték le az életüket. A gyerekek nem számítógépen tanultak, hanem iskolába jártak. Elborzasztotta a gondolat, hogy húszan-harmincan zsúfolódtak össze egy tanteremben. Beszívták egymás leheletét.

Gyalogolnia kellett volna, de a buszt választotta. Majd este elvégzi és regisztrálja a tornagyakorlatokat. Idegességében majdnem elvétette a megállót. Mint egy rossz filmben, a keze hol égett, hol fáradhatatlan hangyák futkostak rajta, hol fantomfájdalom hasított belé. A fantomfájdalom szón elgondolkodott. Talán nem ez volt a helyénvaló megnevezés.

Nem nézett se jobbra, se balra, úgy loholt a lakása felé. Olyan értelmetlen gondolatok kavargtak a fejében, mint hogy befizette-e az egészségügyi járulékot vagy megváltotta-e az anyja sírhelyét erre a hónapra. A lépcsőház árnyai ijedten szétrebbentek, léptei kísérteties visszhangot vertek a régi falak között.

fertőtlenítés

Az ajtó fémes csattanással zárult be. Percekig bámulta, mintha most látná először vagy fenyegetést jelentene rá. A ruhák, a szabadon maradó bőrfelületek és a lakásba

újonnan bekerülő tárgyak kötelező és időigényes fertőtlenítése egyszeriben ember feletti erőt kívánó feladatnak tűnt. Mintha nem áramolna elég levegő a tüdejébe.

Úgy, ahogy volt, bement a szobába. Amikor leereszkedett az anyja hintaszékébe, a hajlított láb berzenkedve megnyikordult. Váratlanul rohanta meg az érzés, hogy a légüres tér valójában benne van, és menten összepréseli a külső légnyomás. Idegtépő volt a várakozás.

Lassan megnyalta a kezét.

A novella Z. Karvalics László esszéjéhez kapcsolódik.

kép | shutterstock.com

Vörös István

MI A HELYZET?

2022-03-10 | POSZT-COVID VILÁG, VERS

...azért van forradalmi helyzet a szellem világában, mert „az információs erők szembe kerültek az információs viszonyokkal”

Csepeli György

Forradalmi helyzet van,
bár nem tudom, hogy mi is az,
a szellem világában!

Az infó megváltozik nálam,
ha nem vagyok elég ravasz.
Forradalmi helyzet van

ott kint, a napfényes szabadban,
ami még nem jelent tavaszt
a szellem világában,

inkább örök őszt a nyárban,
egy esélyt, mire senki sem szavaz.
Forradalmi helyzet van

konvencionális alakban,
egyik forradalom sem az
a szellem világában,
mit ünnepel az állam.
Inkább rendjébe besoroz.
Forradalmi helyzet van
a szellem világában?

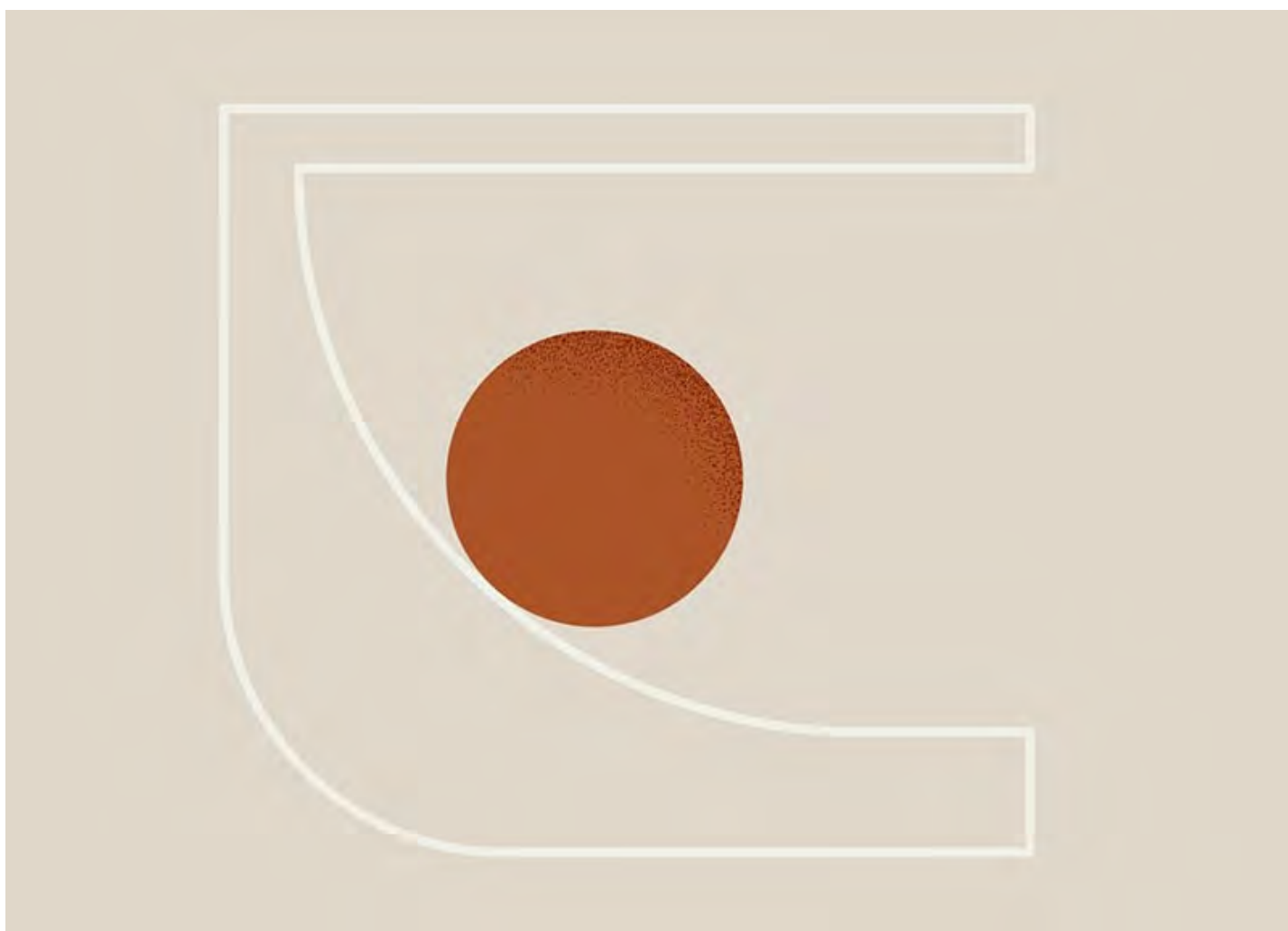
kép | shutterstock.com

A vers **Z. Karvalics László esszéjéhez** kapcsolódik.

Taizs Gergő

SZILÁRD PONT HELYETT

2022-03-20 | **POSZT-COVID VILÁG, VERS**

*A világegyetem olyan,
akár egy hordó. Ki kell
tölteni az idődet,
hogy megmérhesd az űr
tartalmát.*

A kölcsönkapott teremtést
a formák kódolatlanágába rejtetted.
A káosz hozzávetőleges
irányokat szabott a kuszálódásnak,
leváltak egymásról a tagolatlan árnyak,
míg hallgattad ígéreteiket.

Épültek csatornák, talajban a hajszálerezet,
épültek hegyek, fák törzsén enyves vakolat,
épültek lombok, őszig tartott a tetőszerkezet,
majd ámulva omlottak megsárgult cserepek,
épült a fény, árnyékot hántott a testről a Nap,
épült a falkazaj, és felkavart porlepelt zsigereket,
épültek meglazult hangokból zárlatos igék,
épültek falak, zakatolt bennük az elektromosság,
épültek házak, kerítéslécre feszített sorsok,
és épült kávéskanál, nádcukor, járdaszegély,
wifi-jelszó, habverő, belső, didergés,
otthon, talanság, szem, száj, ingerek.

Akkor kinőtt a földből egy agyagos mozdulat,
félreérthetetlenül intett feléd:

*– Miután leuraltál minden szegletet,
rádöbbsz a dolgok esetlegességére.*

Korlátaidat magadból építed.

*Legyen neked könnyű az ég,
vagy bármilyen térelem.*

És arcodon rezzenéstelen
épült a változás.

kép | shutterstock.com

A vers Z. Karvalics László esszéjéhez kapcsolódik.

Kállai Katalin

VESZTEGZÁR

2022-03-21 | POSZT-COVID VILÁG, VERS

A macskák nem olvasták a híreket
a nyírfát viszont lenyűgözte
az ablak túlfelén tanyázó álmatag lények
vérmesen ragadozó természete
a számítógép is új életre kelt
csak a telefon őrjöngött antiszociálisan

a lét apraja nagyja
próbált hasznot húzni a helyzetből
köztük a lázmérő és a sópipa
lelkesítette őket hasznosságuk tudata
a szomszéd kutyája pedig
egyedül járt vásárolni

utána mindenki ment a dolgára
akinek volt még lába
mint a szénszünet idején
mikor nem tudtuk eldönteni
várjuk ki a végét vagy
jó ez így

A vers Z. Karvalics László esszéjéhez kapcsolódik.

kép | shutterstock.com

Makó Ágnes

AZ VOLT A TERV

2022-03-25 | **POSZT-COVID VILÁG, VERS**

Az volt a terv, hogy idővel felnövünk,
adatból, tényből várat építünk,
a mérleg nyelvét nullszaldósra egyensúlyozzuk.
Úgy volt, hogy végül felelősséget vállalunk,
de inkább vállrándítva
becsaptuk magunk mögött
a gyerekszoba ajtaját.

Az volt a terv, hogy elgondolkodunk
és csak azután beszélünk,
az ablakok mind nyitva
és sokszorozódik, amit megosztunk.
Úgy volt, hogy szaporodik fejünkben az ismerős anyag,
de inkább tagadjuk az érthetlent,
gyorsan behelyettesítünk minden ismeretlent.

Az volt a terv, hogy hátradőlünk,
megpihennek érzékszerveink
és ellazulnak túlhasznált izmaink.
De inkább lessük a többiek apró mozdulatait,
átvilágítjuk a csomagot, a testet,
szűkített részhalmazból hozzuk
szuboptimális döntéseinket.

A vers Z. Karvalics László esszéjéhez kapcsolódik.

kép | shutterstock.com

Csongor Andrea

MINDEN(N)EK ELLENÉRE

2022-03-26 | **POSZT-COVID VILÁG, VERS**

A lyukakon keresztül kerozin szivárog,
szennyes patakokban folyik a borításon.
Pókhálószerű törésvonalak ágaznak szét a törzsön,
és mindenütt zegzugos felmaródások.

A szárnyra festett lajstromjel beégett az anyagba.
Karcolásnyomok. Felnyílt a burok.
Nincs arra utalás. Nem bizonyíték arra, hogy.
Csak látvány, mely nem magáért beszél.
Nem arra szolgál.
Nem mutatja, hogy.
Nem jelzés, hogy a konstrukció hibás,
hogy földre kényszerítették volna a gépet,
arról sem szól, hogy nem védte meg
repülés közben a kötelék sem.
Nem annak a nyoma, hogy nem volt repülőerő,
hogy sérülékeny a váz, hogy nincs légjogosultsága,
hogy végül éppen csak elhúzta a csíkot
valahol a radarok alatt szállva.
Annyit jelez csupán, hogy tényleg repültem,
hogy odafenn szálltam,
hogy bár hassal súroltam a kifutópályát,
szilárdsági tartalékom az útra elég volt,
hogy mégis landoltam
– végül elértem a bázist.

A vers Z. Karvalics László esszéjéhez kapcsolódik.

kép | shutterstock.com

Fleck Zoltán

MEDDIG TART AZ ALKOTMÁNYOZÁS?

2022-03-04 | **ESSZÉ**

Nem az Alaptörvényre gondolok, hanem egy igazi alkotmányozási folyamatra, amelynek szükséges eleme a konszenzus. Mennyi idő kell a megegyezéshez? Sőt, mennyi idő kell egy társadalmi közmegegyezéssel támogatott nemzeti minimum megszületéséhez? Ez a munka végtelenül hosszú.

Amikor új alkotmány szükségessége mellett érvelünk, a demokraták közötti egyetértés könnyűnek látszik. Bár lehetnek komolyan veendő gondolatok arról is, hogy a közmegegyezés folyamata túlságosan bonyolult, és talán hosszabb távon sem lehetetlen együtt élni egy autoriter és egyoldalú Alaptörvénnyel. E szerint az alkotmány nem annyira lényeges, majd a lassan megváltozó politikai gyakorlat magához igazítja a jogrendszer legmagasabb írott normáját, a hatalomgyakorlás intézményes rendszerét és jogaink deklarációját.

A meghatározó vélemény mégis az, hogy a súlyos eljárási és tartalmi hibáktól hemzsegő orbáni Alaptörvénytől meg kell szabadulni. A nehezebben megválaszolható, elvi véleménykülönbségeket rejtő kérdés: mikor?

alkotmányellenes használat

Politikai mérlegelés és az erőviszonyok döntik el, hogy mennyi idő alatt milyen méretű konszenzust képesek létrehozni a politikai rendszer cselekvői. A modern

alkotmányok történetében mindenre van példa, de ezek egyike sem kínál kész receptet Magyarország számára. Parlamenti viszonyok között a párt-megállapodásokat az aktuális hatalmi érdekek, számítások, politikai formátum, képességek, invenció és racionalitás befolyásolja. Most azonban, hosszú évek autokratikus tapasztalata és a parlamenti alkotmányozó hatalom sanda, alkotmányellenes használata miatt új, demokratikus és a jogállamot visszaállítani szándékozó alkotmányozás nem szorítkozhat pusztán a képviseleti intézményekre. A csapdából a társadalmi részvétel lehetőségének megteremtésével lehetne kikerülni.

Itt két nagyobb, tartalmi és időbeli dilemmába ütközünk. Újra és újra el kell oszlatni több alapvető félreértést. Az egyik túl keveset, a másik túl sokat feltételez a társadalmi részvételtől. Népi alkotmányozás természetesen nem létezik, senki nem gondolja komolyan, hogy modern társadalmi viszonyok között spontán népi gyűlések közfelkiáltással kodifikálnak. Ezekkel a véleményekkel vitatkozni sem érdemes. Persze, hiába keresnénk a társadalmi részvétel nyomait a hazai vagy akár regionális történelmünkben. Nincs ilyen minta, nincs erről szóló bevett tudás.

A másik félreértés a részvételt azonosítja a népszavazással és dichotóm (elfogadja vagy elutasítja) döntésre szorítaná. Amitől persze még a demokraták is tartanak, mert nem garantált a megfelelő arányú részvétel: a választók vonakodnak nagy számban az urnákhoz járulni, legfeljebb, ha valami nagyon vonzót ajánlunk. Egy alkotmány nem feltétlenül ilyen. Mielőtt az ingyen sörre vonatkozó kérdéssel kapcsolnák össze az alkotmányról szóló népszavazást, meg kellene fontolni a társadalmi részvétel más formáját. Ez kényelmetlen, mert a képviseleti intézmények védett épületeiből kell kilépnünk. De ha lenne rá politikai szándék, felfedezhetnék az eszközöket.

Térjünk át az idő problémájára! Ha a demokratikus politikai erők valóban felismernék a társadalmi részvétel elkerülhetetlenségét a jelenlegi Magyarországon és némi erőfeszítéssel tájékozódnának ennek lehetséges módszereiről, beleütköznek egy majdnem általános toposzba: a társadalom érdektelen, passzív, nem akar ilyesmiben részt venni. Csak hosszú távú folyamat eredményeként képzelhető el olyan társadalmi állapot, amelyben sok-sok polgár a szabad idejét áldozza, hogy

alkotmányos kérdésekről, a jogaikról beszéljessen és viták után közös álláspontot alakítson ki. Ez olyan politikai, társadalmi, kulturális készletet feltételez, ami jelenleg nem áll rendelkezésre.

Nehezen vitatható, hogy a kultúra lassan változik. Ha komolyan érvelni akarunk a társadalmi részvétel mellett, a kijelentés *relatív* érvényességét kell bemutatni.

lehet gyors és hirtelen

Az eredeti, három évtizeddel ezelőtti figyelmeztetést ismerjük: demokratikus és jogállami intézményeket, piacgazdaságot viszonylag gyorsan lehet létrehozni, az ezek

támogatásához szükséges társadalmi kultúra több generációnyi időt (és szerencsét) igényel. Nem vigasztaló, hogy most nyilvánvalóan igazat kell adnunk a prognózisoknak. De ha mégsem állunk itt meg, várva a kulturális fejlődés automatizmusait, akkor érveket kell találnunk, hogy néha a kulturális változás igenis lehet gyors és hirtelen. Adódnak ilyen helyzetek.

Súlyos válságok idején, nyomasztó bizonytalanságok környezetében a cselekvések és döntések jelentősége megnő, esélyesebbek a befolyásolható töréspontok. A relatív strukturális meghatározatlanság közepette egy-egy eseménynek is döntő és hosszú távú hatása lehet. De csak akkor, ha a szereplők ezt felismerik és a rendszerváltás szükségessége nem csupán szólam. Az autokratikus politikai és jogi berendezkedés, amilyen a jelenlegi magyar is, rengeteg bizonytalansági tényezőt termel, és minél tovább tart, annál nagyobb feszültségeket okoz a különböző szakpolitikai, társadalmi szférában.

Ilyenkor megnyílik az innovatív és persze, kockázatokat számba vevő gondolkodás tere is, végig lehet gondolni, mi történhetne, milyen alternatívák vannak, ki számít cselekvőképes aktornak, milyen következményekkel lehet számolni. A jövő minden kiszámíthatatlanságával is nyitottabbá válik.

Feltéve, hogy a döntések közelében levőknek van képzelőereje, és nem ragadnak le az örökölt útfüggőségek emlegetésénél, a kulturális determinizmus háritó logikájánál.

Ilyenkor sem korlátlanok a lehetőségek, az alternatívák nem végtelenek, szükség van a valóság ismeretére. De lehet esélye a tudatos változtatásnak. Általában felesleges a jogászok között keresni ezeket a cselekvőket, mert ez a hivatás többnyire strukturális okok miatt képtelen innovatív gondolkodásra. Ezért olyan sikeres és feltörhetetlenül szilárd Orbán autokratikus legalizmusa. („Jaj, nincs mit tenni, minden le van papírozva”!) Meg azért is, mert a rezsim törvénybe, sőt, alaptörvénybe foglalt hazugságaival minden eszközzel igyekezett torzítani a jogászok (és más szakemberek), valamint az állampolgárok cselekvési motivációit.

míg rájuk nem omlik

Igaz-e hát, hogy egy erősen megosztott társadalomnak, amely nélküli az együttműködés kultúráját is, nagyon hosszú idő kell, hogy eljusson egy konszenzuális alkotmány elfogadásáig? Attól tartok, az ilyen kételyek továbbra is az ismert intézményi tapasztalatokból indulnak ki: pártok, politikusok, parlament. Ezek valóban alig lesznek

képesek maguktól változni, megelégszenek az ismert és kifizetődő logikával – míg rájuk nem omlik a szerkezet. A hosszú időtartam propagálói minden további nélkül elfogadják a társadalmi megosztottság valóban könnyen illusztrálható téziséét, annak ellenére, hogy jól tudjuk, ezt a megosztottságot éppen a politikai szereplők hozták létre.

A jelenlegi magyar politikai és társadalmi válság bizonytalanságai megfelelő lehetőséget adnának, hogy határozott politikai szándékkal, elkötelezettséggel és tudatossággal megpróbáljuk egyes kulturális tényezők viszonylag gyors aktivizálását, esetleg stimulálását: például a nyitottságot a tárgyalásra, a megegyezésre, a másik meghallgatására és a közös álláspont kialakítására. Kétségtelen, erősek a nehezítő körülmények, hiszen a hosszú ideje torzan működő nyilvánosság és nagyfokú elszegényedés nem ideális környezet a nyílt, a másikat megérteni szándékozó, megegyezést kereső beszéd számára. De a válság megteremtette a szükségletet és a lehetőséget a gyors változáshoz, létezik megfelelő eszközrendszer és tudás a véghezvitelhez, csak a politikai akarat és elkötelezettség hiányozhat. Némi önreflexióval a döntéshozók eljuthatnának oda, hogy ne csupán a társadalmi, kulturális környezetben, hanem magukban keressék a visszahúzó erőket.

kép | shutterstock.com

Bacsák Dániel

A LÁTHATATLANOK 5.

2022-03-16 | **ESSZÉ**

A szentgotthárdi pszichiátriai otthonban a legutóbbi évekig 734 ember élte mindennapjait. Mára a számuk mintegy 150 fővel csökkent, mert a túlsúlyosság és az elégtelen tárgyi, valamint személyi feltételek miatt negyedik éve felvételi létszámstop van érvényben, azaz kizárólag különösen indokolt esetben érkezhethet új beteg az

intézménybe. (Jó példa a tűzoltásjellegű intézkedések pillangóhatására: ami Szentgotthárdon lehetőséget teremt némi fellélegzésre, az a legnagyobb befogadóhely kiesése miatt a kényszergyógykezelést végrehajtó Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetben a túréshatárt is jócskán átlépő zsúfoltságot eredményez. De ez egy másik történet.) Persze a közel 600 fő még mindig kiemelkedően sok, és komoly hiba lenne úgy tekinteni rájuk, mintha egyetlen nagy, homogén csoportot alkotnának. A lakók mintegy háromnegyede skizofréniával diagnosztizált; átlagéletkoruk 57 év; sokan több krónikus szomatikus betegségben szenvednek; néhány kivételtől eltekintve mindannyian gondnokság alatt állnak. De ezek a száraz tények éppen a lényegét fedik el: hogy a néhány hektáron több száz különböző emberi sors sűrűsödik, és a legfőbb közös pont nem a diagnózisuk, hanem hogy végül különböző úton-módon, de kirekesztette és elfelejtette őket a társadalom. Fájóan időtállóak Hollós István mondatai a *Búcsúm a Sárga Háztól* című könyvében: „*A kőfal csak keretet ad ennek a társadalomnélküli társaságnak, a soha össze nem tartozó egy-egy emberből álló esetleges sorsnak... Összekerültek emberek, talán mert egy nagy könyvnek a tartalomjegyzéke, amelyet Pszichiátriának hívnak, valahogy egy tető alá hozta őket. A különböző betegségi formákból rendszert alkottak [...] – de az Isten szerelmére, így emberek, különböző életszükségletekkel, betegségük és gyógyulásuk különböző föltételeivel egy és ugyanazon rács mögé lesznek bezárva!*” [1]

*

Első szentgotthárdi munkanapom reggelén utam a mosodába vezetett: át kellett vennem a nekem járó három darab fehér orvosi köpenyt. Frissen végzett szociológusként és kriminológusként meglehetősen groteszk látvány fogadott, mikor az irodámban tükörbe néztem – inkább éreztem magam egy kórházi tévésorozat színészének, semmint pályakezdő társadalomtudósnak. A főnövér azonban lelkemre kötötte: munkavédelmi és higiéniai okok miatt kötelességem hordani a köpenyt. Mivel ekkor még híján voltam a lázadó attitűdnek, elfogadtam az ukázt: ha ez a szabály, nincs mit tenni. Hamar világossá vált számomra, hogy a köpeny viselésének alapvetően más a célja, ha úgy tetszik, van látens funkciója. Nem nehéz belátni, hogy a civil ruhára rávett egyszerű orvosi köpeny nem véd meg semmilyen fertőzéstől,

szennyeződéstől is csak alig – ellenben messziről jelzi, viselője a személyzet sorait erősíti, semmiképpen sem intézeti lakó. Mint háborúban a megkülönböztető jelzés, úgy határolja el a „mi” és az „ők” csoportját, a személyzetet a lakóktól, az egészségeseket a betegektől. Ráadásul hatalmi szimbólum és eszköz. A személyzet és az ellátottak egyenlőtlen viszonyának kifejeződése, a normalitás és az abnormalitás között önkényesen meghúzott határvonal tárgyi manifesztációja. Fertőzéstől nem véd – vajh’ cseppfertőzéssel terjednek-e a mentális zavarok? –, „megóv” viszont attól, hogy a személyiségünkkel kapcsolódjunk a lakóhoz. „Segít”, hogy távolságot tartsunk, hogy minduntalan emlékeztessük magunkat és a másikat, milyen szerepeket játszunk. Erving Goffman szociológus-szociálpszichológus totális intézményeknek nevezi a szervezeteket, amelyek a teljes személyiség uralására törekednek. A térhasználat szigorú ellenőrzésével, az időbeosztás szabályozásával, valamint a megjelenésre és a birtoklásra is kiterjedő uniformizálással igyekeznek az egyénektől elvenni a szerepalakítás szabadságát [2] – jelen esetben a fehér munkaruha a személyzet tagját ösztökéli, hogy ne másik emberként, hanem munkája tárgyaként tekintszen az előtte álló lakóra: egyre a hatszázból.

Itt jogosan vetődhet fel az olvasóban, hogy ez a gondolatmenet csupán ködszurkálás – a mindennapok valóságában miért is határozná meg viselkedésünket, viszonyainkat, kommunikációnkat az egyszerű körülmény, hogy milyen ruhát kell viselnünk munkavégzés közben?

Az olasz Franco Basaglia, a demokratikus pszichiátria atyja, mikor az egyetemen oktatott progresszív nézetei miatt 1961-ben száműzték a jugoszláv határ melletti goriziai pszichiátriai intézet igazgatói posztjára, saját megfogalmazása szerint koncentrációs táborra emlékeztető viszonyokkal szembesült. Hatalmas kőfalak, rácsok, kikötözött betegek, kényszerzubzonyok, hálós ágyak, agresszív ápolók és rettenetes állapotban senyvedő betegek fogadták, de kezdeti kétségbeesését követően nem sokat tétlenkedett. Egyik első intézkedéseként az orvosoktól elvette a fehér köpenyeiket, arra kérte őket, hogy teljes munkaidejüket a rájuk bízott osztályokon töltsék, és legfőképpen *beszélgessenek* a betegeikkel, *ismerjék meg* őket,

legyenek tisztában azzal, mire van *szükségük*, mire *vágynak*. Ez volt a totális intézmény felszámolásának első lépése. A Basaglia által teremtett, máig meghatározó iskola alap gondolata, hogy meg kell hallgatni a pácienseket, mert igenis van mondanivalójuk – feltéve persze, hogy van hozzá fülünk, hogy megértsük őket. Nézeteiből társadalmi mozgalom alakult, mely végül egy 1978-ban meghozott törvény formájában a teljes olasz pszichiátriai ellátórendszert alapjaiban reformálta meg, hiszen megszüntettek minden zárt intézetet az országban. Lám, egy elsőre szimbolikusnak tűnő, egyszerű attitűdbeli változtatás végül elvezetett a teljes intézményrendszer gyökeres átalakításához.

szimbolikus kirekesztés

Basaglia életének és munkásságának megismerése segített, hogy megértsem, lehet másképpen is viszonyulni a lakókhöz, mert az embergyár évtizedek óta monoton zakatoló

gépezete nem sérthetetlen és megváltoztathatatlan örökmozgó, alapvetően tőlünk függ, megakasztjuk-e a fogaskerekeit. Levettem hát a köpenyemet én is, és hagytam, hogy beszéljenek a lakók. Ha a demokratikus pszichiátria szellemiségét tekintjük iránymutatónak, az a munkánk, hogy meghallgassuk őket. Egy terápiás szakembernek ez eszközt adhat a gyógyításhoz, egy hozzám hasonló (nem terápiás) segítőnek pedig lehetőséget, hogy történeteik befogadásával küzdjön a lakók szimbolikus kirekesztése ellen, ami voltaképpen az elfeledésük.

Az ajtó

Barnabás 35 éves fiatalember, akit paranoid skizofréniával diagnosztizáltak. Betegsége első tünetei egyetemi évei alatt jelentkeztek, ekkor kezelték először kórházi pszichiátriai osztályon. Később egyre több alkalommal került kórházba, gyógyszereit rendszeresen elhagyta, kábítószerrel kezdett. Munkahelyét elveszítette, baráti kapcsolatai megszűntek. Édesanyjától eltávolodott, édesapja már korábban elhagyta a családot. Ahogy a kórházi kórrajza fogalmazott, „inkoherens, de stabil rendszerré összeálló, megalomán téveseszmékkel átszőtt gondolkodás, indulatosság, verbális agresszivitás, inszomnia jellemzi.” Sokadik hospitalizációja után gondokság alá vették, ideiglenes gondnoka szociális otthoni elhelyezését kérelmezte. Szentgotthárdra

kerülve Barnabás hallgataggá vált, jó fizikai állapota ellenére alig lehetett bármilyen tevékenységre motiválni. Bezárkózott. Naphosszat feküdt az ágyán, fülhallgatóját bedugva zenét hallgatott, rajzolt. Gyönyörű és egyben nyomasztó grafitrajzokat készített, gépekre kötött természetfeletti lényekről, harcos angyalokról, magányos vándorokról.

Meggyőződése volt, hogy a titkosszolgálat üldözi, Szentgotthárdon tulajdonképpen előlük bújt el, ez az egyetlen oka, hogy pszichiátriai otthonba került. Mivel tudta, hogy kriminológus vagyok, és azt gondolta, így otthonosan mozgok a titkosügynökök világában is, egy nap váratlanul megkeresett, hogy megossza velem a történetét.

Elárulta, hogy programozói tudása révén egy általa alkotott mesterséges intelligenciával a világ összes jelenségét képes kontrollálni és befolyásolni, az időjárási viszonyokat éppúgy, mint az állatok viselkedését, az elektromágneses mezőket vagy éppen a politikai folyamatokat. Emiatt szúrta a legkülönbözőbb kormányok és titkos szindikátusok szemét, akik minden követ megmozgattak, hogy likvidálják. A titkosszolgálatok elitalakulatai loholtak a nyomában, de sikertelenül, hiszen szó szerint bármit a szolgálatába tudott állítani menekülés közben. Meggyőződése volt, hogy a diagnózis, amit ráakasztottak, ócska trükk a lejáratásához és elszigeteléséhez, de ha már így alakult, ezt a fegyvert is képes volt üldözői ellen fordítani, hiszen beolvadva az intézetbe zártak arctalan masszájába, fizikailag is távol a társadalomtól, tökéletes búvóhelyet talált magának.

Isteni hatalmának ugyanakkor nem a haszonszerzés vagy a mások feletti uralkodás volt a célja. Le akart leplezni egy globális „pedofilmaffiát”, egy hálózatot, amely átszövi az egész világot. Ez állt gondolkodásának középpontjában, ehhez a feladathoz alkotta meg a mesterséges intelligenciát, minden más csak mellékes következménye volt ennek a küzdelemnek.

furcsállotta

És hogy miért határozta el, hogy leszámol ezzel a maffiával? Gyerekkorában idejekorán kettesben maradtak az édesanyjával. Apját, aki kamionsofőr volt, nagyon szerette, egy napon azonban nem tért haza, soha többé nem látta, úgy

tudja, az Egyesült Államokban telepedett le. Anyjával korántsem volt felhőtlen a kapcsolata, sokat veszekedtek. Barnabás úgy érezte, terhet jelent neki, nem akar foglalkozni vele, legszívesebben magára hagyná. Mintha nem is a fia lenne. Egyszer meglátogatta őket anyja egyik ismerőse, egy híres divattervező, hogy fotókat készítsen róla. Barnabás furcsállotta ugyan, de nem állt ellen, a képek elkészültek.

Nem sokra rá – ekkor még csak 14 éves volt – érte jött a divattervező, az anyja engedélyével beültette egy fekete autóba és elvitte egy magasrangú politikushoz. A többit kitalálhatjuk, Barnabás ezt már nem akarta részletezni.

Hogy ez valóban megtörtént-e vagy a képzelete szüleménye? Bizonyos szempontból mindegy. A fontos, hogy Barnabás valóságosnak élte meg, ez a trauma pedig máig meghatározza a gondolatvilágot (vagy téveszmerendszert, ha a pszichiátria felől közelítünk), amiben mindennapjait tölti. Ehhez a vélt vagy valós, de a lelkében mindenképpen létező traumához azonban senki nem próbált korábban kapcsolódni, kórházi kezelése a tünetekre célzó gyógyszererezésre korlátozódtak. Eredménytelenül persze, hiszen Barnabás nem betegnek, hanem áldozatnak érezte magát, így a felírt tablettákat sem szedte tartósan. Ronald D. Laing, híres skót pszichiáter vallotta, hogy egy skizofrén embernek csak akkor lehet igazán segíteni, ha előítéletektől mentesen hajlandók vagyunk belépni az általa teremtett világba – e nélkül valóban értelmetlen zagyvaságnak, „inkoherens gondolkodásnak” hathat, amit hallunk. Ha azonban elég bátrak vagyunk, minden pszichózis mélyén meglelhetjük a kódtörőt.

Barnabást – a szükségleteihez igazított szakszerű segítség híján – már fiatal felnőttként gondnokság alá kellett helyezni, a feladatot pedig, mivel eddigre magára maradt, nem egy családtagja vagy barátja látta el, hanem egy hivatásos gondnok. Hiába járt néhány évig egyetemre, sőt egy ideig dolgozott a BKV-nál is, alig volt 33

éves, amikor – fizikai ereje teljében – a végleges elhelyezést jelentő, krónikus betegeket ellátó szociális otthonba került. Kezelése Szentgotthárdon természetesen nem az én kompetenciám volt, nyilvánvalóan nem is törekedtem erre. A beszélgetéseink után egyik kollégám-barátom, a művészetterapeutaként dolgozó Andrea vállalta ezt, mivel Barnabás előszeretettel kommunikált képekkel. Idővel aktívabb lett az intézetben, barátokat szerzett, dolgozni kezdett, néhány alkotását engedte kiállítani, azaz visszatért – ha csak fél lábbal is – a mi világunkba.

Az egyik grafitrajzát ajándékba adta nekem, amikor eljöttem az intézetből. A képen kicsi fekete alak áll egy hatalmas, égbe vesző, kétszárnyú, súlyos tölgyfaajtó előtt, ami zárva van. Ez a kedvencem az alkotásai közül. Számomra az újtól, a mástól, az ismeretlentől való félelemről és szorongásról szól.

De közelebről is megnézve ezt az óriási ajtót – nocsak, van rajta egy aprócska kilincs.

folytatjuk

Az Otthon lakóinak nevét a szerző megváltoztatta.

1. Hollós István (1990 [1927]): *Búcsúm a Sárga Háztól*, 51. old., Budapest: Cserépfalvi Kiadó. ↑
2. Goffman, Erving (1961): *Asylum – Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London: Penguin. ↑

kép | shutterstock.com

Kovács Gábor

SZELLEMTÖRTÉNET ÉS ÖKOLÓGIA

2022-03-12 | **ESSZÉ**

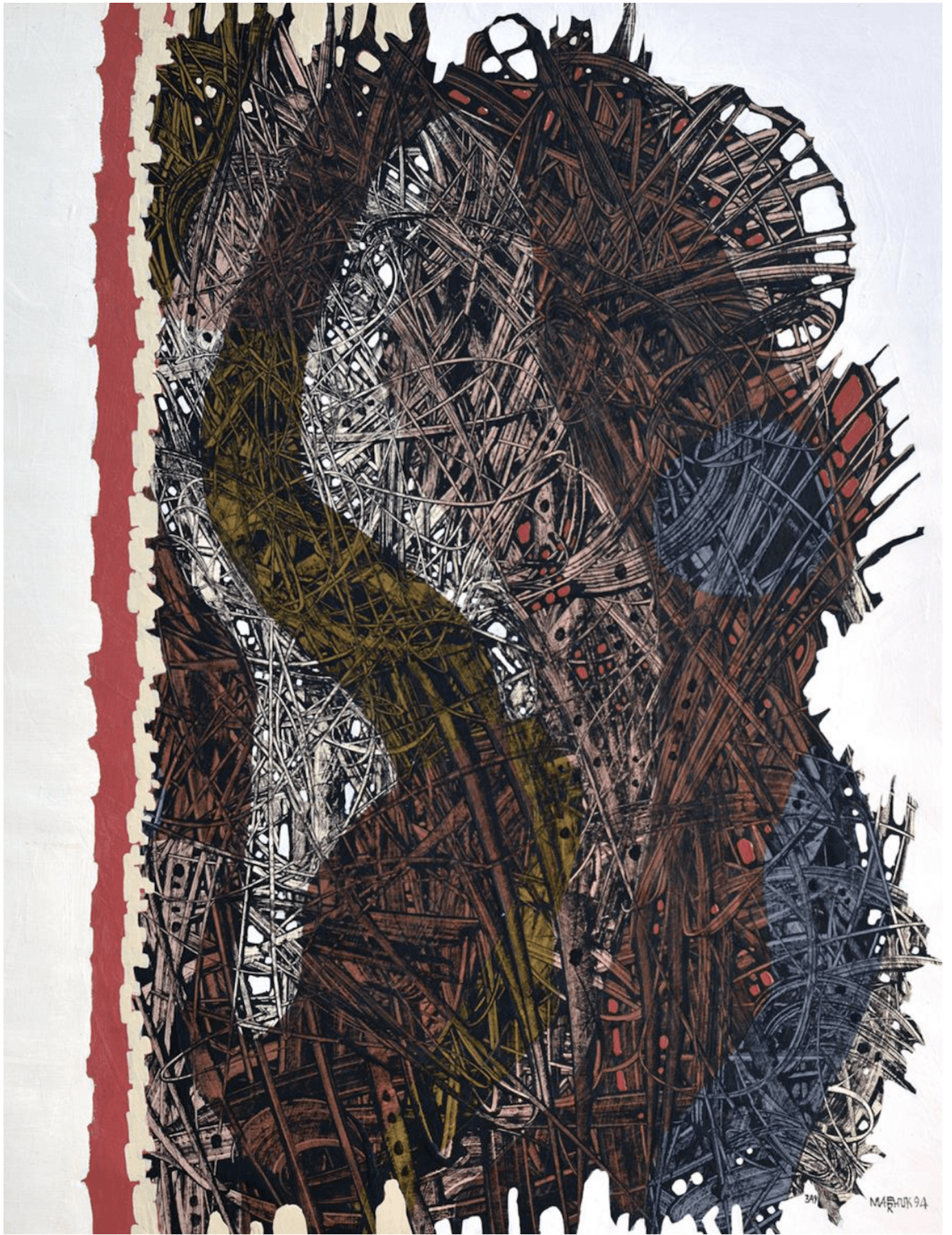

Kultúrkritika és szellemtörténet

A spengleri történelemfilozófia a szellemtörténet egyik legjelentősebb teljesítménye. Oswald Spengler (1880–1936) intellektuális szocializációja a születése előtt kilenc évvel – a porosz-francia háború után – létrejött német császárság sajátos légkörében

megy végbe: látásmódját alapvetően meghatározza a korszak légköre. [1]

Koncepciója a korabeli kultúrkritikának nemcsak része, hanem egyik vezérszólam. Ez a kultúrkritika heterogén, számos, nemegyszer egymásnak ellentmondó forrásból táplálkozik. Németország Európa egyik középpontja – a másik a viktoriánus Nagy Britanniá –, és a német kulturális transzfer meghatározó. A szellemtörténeti megközelítés a kultúrkritikai történelemfelfogás jellegzetes eleme. [2] A Spengler-féle cikluselméletben a kultúrák, illetve a belőlük kinövő civilizációk alapvető sajátossága a szellemi attitűd, amely a természeti környezettel szembeni alapbeállítottságból fakad. [3] Spengler az *ősszimbólum* fogalmával írja le a kultúrák lényegét, egyedi karakterét, és nemcsak gazdasági, társadalmi alrendszereiket, de a bennük élő individuumok világlátását és gondolkodásmódját is jellemzi. [4] A *Nyugat alkonya* 1918-ban megjelent első kötetének – amelyhez képest az 1922-es második kötet, a pszeudomorfózis teóriáját és a nagyon lényeges technikafilozófiai alfejezetet leszámítva, túl sok gondolati újdonságot nem hoz – tartalomjegyzékét látva sem kétséges a szellemtörténeti beállítottság. A gondolatmenetet megalapozó százoldalas bevezetőt – amely a történeti morfológiának nevezett módszer vázlata – tudományelméleti, matematikafilozófiai, művészettörténeti, moralitás- és politikátörténeti eszmefuttatások követik, és az utolsó, a *Fausti és apollóni természetismeret* fejezet ismét csak a tudományelméleti és módszertani problematikához tér vissza. Különösen szembetűnő a művészettörténet dominanciája. Itt is az analogikus megközelítést alkalmazza, és különböző, teóriája szerint azonos életstádiumokon átmenő kultúrák művészeti megnyilvánulásait vizsgálja, a portréfestésztől a szobrászatig.

A szövegen átsüt az esztétikai-művészetfilozófiai problematika iránti szenvedélyes érdeklődés. Művét nem szakfilozófiai traktátusnak szánja; a világtörténelem morfológiája átlépi a bevett műfaji határokat. Thomas Mann – az ő viszonyulástörténete is tanulságos, hiszen néhány év alatt a lelkes elragadtatástól jut oda, hogy Spenglert Nietzsche okos majmának nevezi – jó érzéssel tapint a műfaji újítás lényegére. *A Nyugat alkonyát intellektuális regénynek* nevezi, olyan könyvnek, amely egybeolvasztja a tudományos megközelítést a fikcióval, a történelmet élettel telíti; legfőbb sajátossága a metaforikus, szuggesztív nyelvezet, amelyben a fogalmi elemzést háttérbe szorítja a képi ábrázolás. [5]

a világtörténelem
morfológiája

Spengler arroganciába hajló magabiztossággal saját teljesítményét a történelemírás kopernikuszi fordulataként aposztrofálja, amely szakít az Európa-centrikus felfogással.

Önmeghatározását a 19. századi progresszivistá-teleologikus történelemfilozófiákat elvető, s azokat ciklus-elmélettel helyettesítő korabeli korkritika összefüggésében kell értelmezni. A spengleri történelem-morfológia alaptézise szerint a kultúrák olyan zárt entitások, amelyek között nincs és nem is lehetséges átjárás: összimbólumukból sajátosságos, csak az illető kultúrára jellemző vallás, tudomány, művészet, filozófia, gazdasági és politikai rendszer következik. Újra és újra leszögezi, hogy ezek megértése csak az adott kultúrán belül élő számára lehetséges. Ez szükségképpen fölveti a metodológiai-hermeneutikai kérdést: mit is jelent akkor a történetíró esetében a megértés, képes-e a történész túllépni a tényeket regisztráló pozitívizmuson, miképpen lehetséges egyáltalán a világtörténelem morfológiája? [6] Spengler nézete szerint – ami a lineáris világtörténelem elvetéséből következik – a kultúrák időbeli egymásutánisága valójában nem lényeges, mert nem egy akkumulatív történelmi időről van szó, hanem egymásmellettiségről. A morfológiai alaprajz azonossága – ami a koncepció alap-előfeltevése, nem vezethető le magából a teóriából – valójában egyidejűséget jelent. Ezt a biológiai alapú növény-metafora támogatja. Esetleges, hogy a mezőn szárba szökkenő növények nem egy időben fejlődnek; a lényeges a sajátos genetikai kódjuk következtében létező formák egymást követő fejlődési

stádiumainak párhuzamossága: ez alapozza meg, hogy Spengler számára az *analógia* az elsődleges történelem-megismerési eszköz. [7] A történésznek így hát ezek összehasonlító biográfiáját kell megírnia; ez azonban nem lehetséges fogalmi gondolkodással; ehhez az organikus logika beleérző módszerére van szükség. Ez pedig művészi képességeket követel.

Spengler gátlástalanul és következetesen lépi át a tudomány és a művészet közötti demarkációs vonalat, ezzel szükségképpen kihívja maga ellen a szaktudomány többségének dühödt kritikáját. De vannak kivételek: Georg Simmel, aki halála előtt nem sokkal olvassa el az első kötetet, ugyanúgy nagyra értékeli Spengler teljesítményét, mint Eduard Meyer, a neves ókortörténész, mindketten briliáns szintézisnek tartják *A Nyugat alkonyát*. A *Logos* című folyóirat 1921-es különszámában azonban szaktudósok – filozófusok, történészek, művészettörténészek – próbálják darabokra szedni a könyv első kötetét. A mű népszerűségének ez nemigen árt; az *Alkony* a háború utáni évek bestsellere, a szerző

pedig a korszak esszé-filozófiájának sztárja – Hermann Keyserling mellett. Az 1922-es kiadás előszavában büszkén „német filozófiának” minősíti művét, holott a hatás nem korlátozódik Németországra. A közép- és kelet-európai – köztük magyar – recepció mellett nem marad el az angolszász sem. A húszas években az angol fordítás utat nyit Amerikába. A német anyanyelvű Lewis Mumford az amerikai megjelenése alkalmából hosszú esszét ír. ^[8] Értékelése erősen kritikai – a világháború utáni német rebarbarizálódás tünetének látja Spenglert –, de a szintézis jelentőségét nem vitatja. Valójában Spengler nagy hatással van rá. Az 1934-es *Technics and Civilisation* gondolatmeneteiben jól követhető a Spenglertől kapott inspiráció. Mindenekelőtt a szellemtörténeti beállítottság.

Organicitás és szellemtörténet a spengleri morfológiában

De Spengler viszonya a szellemtörténethez jóval összetettebb és ellentmondásosabb annál, mint ahogy első benyomásra tűnik, illetve amit általános recepciója sugall. Amikor a címben az organicitás és szellemtörténet fogalmait állítom szembe, alapvető ambivalenciára utalok. Ezt maga Spengler is jelzi, a morfológia terminusában ugyanis ott a kettősség, amely Spengler történelemszemléletének alapvető sajátossága: szorosán és elválaszthatatlanul összefonódik a szellemi tartalmak által meghatározott és mozgatott, folyamat-szerű történelem leírása egy biologizáló-naturalizáló történelemszemlélettel. Sajátos teljesítménye egy olyan konstrukció, amelyben lehetségessé válik a két, egymást opponáló perspektíva összeolvasztása. Szellemtörténet és naturalizmus ambivalenciája a korabeli kultúrkritikai kontextusban gyökerezik: a Darwin-féle evolúciós biológia és a századvégi életfilozófia sajátos összefonódásából. A biológiai és életfilozófiai inspiráció kettősségére Spengler is rámutat a már említett 1922-es kiadás előszavának végén: „... szükségét érzem, hogy újfent megemlítssem azoknak a nevét, akiknek szinte mindent köszönhetek. A módszert Goethétől vettem, Nietzsche-től pedig a kérdésselvetéseket (...)” ^[9]. A módszer a Goethe-féle morfológia, amely az élő természet és az emberi történelem egymást követő kulturális alakzatainak a megismerését tűzi ki célul; összeköti a természettudomány és humán tudomány szféráját. ^[10] Spenglert intellektuális szocializációja úgyszólván predestinálja a kettős látásmódra. Az irodalom, a művészet,

a történelem és a filozófia kérdései iránti szenvedélyes érdeklődés kiegészül természettudományos – matematikai és biológiai – képzettséggel. Elveszett 1904-es disszertációjának témája a látás szerepével foglalkozott az állatvilág fejlődésében.

[11] A biológiai problematika választása nem afféle kötelező egyetemi ujjgyakorlat. 1931-es, *Az ember és a technika* című könyvének gondolatmenetét erősen naturalisztikus, biológiai eszmefuttatás alapozza meg, amelyben – ellentétben *A Nyugat alkonya* technikafilozófiai alfejezet szellemtörténeti megközelítésével, amely szerint a modernitás technika iránti szenvedélye a fausti civilizáció dinamikus-agresszív beállítódásából ered **[12]** – a technika a ragadozóként definiált ember biológiai felépítésének következménye. **[13]**

a technotudomány papja

A Nyugat alkonya első kötetének utolsó fejezete az apollóni és a fausti – az antik és a modern – természetismeretet hasonlítja össze, s a két természettudományos

paradigma eltérését a két kultúra egymást tagadó – statikus test, dinamikus tér – összimbólumából vezeti le. A természettudományt a vallási mítosz sajátos megjelenési formájaként mutatja be. A második kötet végén, a technológiafilozófiai alfejezetben erről bővebben ír. A fausti kultúrkör tudósa itt a technotudomány papjaként jelenik meg, aki parancsolni akar a természet erőinek; de míg Faust ezt mágikus formulákkal teszi, a modern tudós-technikus a kapcsolótábla előtt állva gombokat nyomogat. *Az ember és a technika* című könyvének kiindulópontja egyértelműen naturális-biológiai. A technika a ragadozó ösztön következménye, hiszen az ember ragadozó. **[14]**

A technika az állatvilág túlélési stratégiájának alapvető eleme. A könyv bizonyítja, hogy Spengler történetfilozófiájában később elhalványodott a kulturális sorsszimbolikára épülő szellemtörténeti módszer, és erősödött a biológiai-naturalizáló megközelítés. A technikai evolúció itt a biológiai evolúció folytatása. Persze nem szakított a szellemtörténettel, ahogy fogalmaz, a „vér és szellem vikingjeire” volt szükség, akiket a felszálló ágban lévő kultúra belső dinamizmusa

hajtott. ^[15] Megismétli *A Nyugat alkonya* gondolatát, hogy a tudomány a vallásból nő ki. Érdekes eszmefuttatását a középkori szerzetesrendek szerepéről a technológiai fejlődésben Lewis Mumford is beépíti 1934-es könyvébe. ^[16]

ősérzés parlagias
megfogalmazása

Goethe azért alapvető jelentőségű Spengler számára, mert természetszemléletét a Darwin-féle evolúciós elmélet ellen használhatja. Szerinte a darwini teória a 19. századi

gazdaság működésmódjait leíró közgazdaságtan fogalmi apparátusát vetíti az állatvilágra: „Ez az a nézet, melyet Darwin – Malthuson keresztül – lehengerlő sikerrel magyarázott bele az állatvilágról alkotott képbe. A darwinizmus nemzetgazdaságtani eredetét az a tény bizonyítja, hogy ez a rendszer, melyet az ember és a magasabb rendű állatfajok hasonlósága alapján gondoltak ki, már a növényvilágra sem érvényes (...) A „darwinizmus” (...) azoknak az egymástól fölöttébb különböző s egymásnak ellentmondó nézeteknek az összessége, melyekben csupán az a közös tényező, hogy az oksági elvet az élővilágra alkalmazzák (...) – Ami Darwintól származik, az csupán csak a „manchesteri iskola” rendszere, *melynek népszerűségét a latens politikai tartalom magyarázza.* (...) A fejlődésszeme Goethénél fenséges és organikus, Darwinnál lapos és mechanikus, az előbbinél élmény és szimbólum, az utóbbinál pedig megismerés és törvény; ott benső beteljesedést, itt „haladást” jelent. A létért folyó harc darwini gondolata – melyet ő nem a természetből „olvasott ki”, hanem abba vetített bele – amaz ősérzés parlagias megfogalmazása csupán, amely Shakespeare tragédiáiban a nagy valóságokat egymással szembefordítja. Amit Shakespeare – mint sorsot – bensőleg szemlélt, érzett át s színpadi figurákban realizált, azt itt oksági összefüggésként fogják fel, s a célszerűségek felületes rendszerébe foglalják.” ^[17]

Mumford Darwinról írott esszéjében lényegében változatlanul átveszi Spengler kritikáját. ^[18] De ami számunkra ebből érdekes, hogy Spengler a darwini teória értelmezése körüli, akkor már több évtizedes diskurzushoz szól hozzá. *A fajok eredete* 1859-es megjelenése után először a viktoriánus Nagy Britanniában, majd sokszor másutt is, dühödt és személyeskedő vita indul. Két nagy irányzat áll egymással

szemben. Az egyik – a természetes kiválasztódás fogalmát helyezve a középpontba – az evolúciós folyamatot mechanisztikus világkép keretein belül értelmezi. Ebben az evolúciós változás a külső természet következménye. Spengler vitriolos hangon utasítja el az értelmezést. Számára a Goethe-féle pre-darwinista felfogás a mérvadó, amely a morfológiai változások mögött az élő természet belső dinamikáját látja. **[19]**

A goethei inspiráció mellett a másik lényeges forrás az életfilozófia. S nem csupán a Nietzsche-féle változat. Az élő szervezetek belső dinamikája által irányított evolúció koncepciója Henry Bergson életfilozófiájára támaszkodik. Bergson neve nem szerepel *A Nyugat alkonyában*, sőt, Spengler tagadja, hogy a francia filozófus hatott volna rá. De dokumentálható, hogy tudott Bergsonról, ismerte könyveit, volt, amit könyvtárból kölcsönzött. **[20]** Bergson teremtő evolúcióról szóló tézisével érveltek a természetes kiválasztódás interpretációját elutasítók. Spengler összeházasítja a Goethe-féle morfológiai koncepciót az életfilozófiai nézettel. Ennek eredménye a sajátos fogalmi apparátus, középpontban az *Élet*, az *Éberlét*, illetve a *Létrejövés* és *Létrejött* ellentéttel. *Létrejövés* és *Létrejött* dichotómiája alapján tesz különbséget a természettudományok és a humán tudományok között.

Az ok–okozati séma használata az élettelen természet szférájában jogosult, de alkalmatlan az élő természet értelmezésére, amelynek eseményei nem ok–okozati viszonyban vannak, hanem egyfajta, az élő rendszerek belső dinamikájából táplálkozó, organikus teleológiai szemléletmód alapján értelmezhetőek. [21] A történelem a létrejövés világa. A kultúrák élete az organikus létrejövés terepe, a történelmi változások organikus jellegűek. Egy történelmi eseménynek nem egy előző esemény az oka. A változás lefolyásának módját az adott kultúra sorseszmeje határozza meg: az adott kultúra állapotváltozásait a csak rá jellemző összimbólumból lehet megérteni. De itt is megvan a Spenglerre jellemző szellemtörténeti és naturalizáló szemléletmód egyidejűsége. Például a növény metaforát használja: a kultúrák egyszerre összetett, az összimbólumból levezethető jelképes rendszerek és az Élet talajából fakadó, abból táplálkozó növényi organizmusok, szárba szökkenésüket, kivirágzásukat és elhervadásukat a magban lévő génprogram szabályozza. Vagyis a történelem megismerése nem diszkurzív gondolkodás keretében történik, inkább intuíción, beleérző képességre van szükség, amely az emberismeretnek is sajátja. A kultúrák – ismét egy metafora – élő egyéniségek. A *Nyugat alkonya* ezek biográfiájára vállalkozik. A civilizációtörténet Spengler számára műalkotás, amihez nem elegendő a tudományos képzettség. Spengler szereptudata erős szépírói ambíciókkal párosul: erről tanúskodik több – kéziratban maradt – drámája és egy regénytöredéke. [22] Jóllehet *A Nyugat alkonya* első kötetének megjelenése után egyetemi katedrát is kínálnak neki, a művész és a magántudós kettősségét egyesítő életformáját sohasem adja fel, ebben egy örökség segíti. A tudós és a művész szerepeinek egybeolvasztása, a tudomány és a művészet határterületén tartózkodás, a hivatalos tudományossággal szembeni averzió a századforduló környékén szocializálódó kultúrkritikai értelmiségi szereptípus jellegzetes vonása. [23] A szereptudat lényeges komponense a prófétáié, ami Spengler esetében kiváltképpen erős. Személyében a fatalista próféta jelenik meg, aki nem a végítélet elkerülését akarja elérni megtérés vagy konverzió révén, hanem az elkerülhetetlen fátum elfogadását hirdeti, annak akarását prófétálja.

Életfilozófia és ökológia

A természet, illetve a természettel alakított viszony lényeges eleme a spengleri kultúrmorfológiának. ^[24] A századfordulós kultúrkritikai narratíva jellemzője az ökológiai szenzitivitás, amelynek kifejezése jellemző az adott gondolkodóra.

a neander-völgyi ember
fetiszizmusa

Ernst Haeckelt, a korszak meghatározó biológusát és társadalmi aktivistáját, az ökológia fogalmának megalkotóját figyelemmel követi a biológiai stúdiumokat végzett Spengler. A

Nyugat alkonya első kötetében kétszer is hivatkozik rá. ^[25] Először egy művészettörténeti-művészetfilozófiai gondolatmenetben, amikor Haeckel nemzedékéről ír. Másodjára kritikusan említi. Egy lábjegyzetben, amely a főszöveg vallásfilozófiai – a különböző kultúrák istenfogalmát tárgyaló – eszmefuttatáshoz tartozik. „(...) megállapítható, hogy az a töretlen hit, mellyel pl. Haeckel viseltetett az 'atom', 'anyag', 'energia' szavak iránt, lényegében nem különbözik a neander-völgyi ember fetiszizmusától.” ^[26] Haeckel az 1931-es *Technika-könyvben* is szerepel, itt is kritikával illeti. „Az ember nem együgyű, nem 'természete szerint jó' és buta, s nem az a technikai érzékkel felruházott félmajom, amilyenek őt Haeckel leírta, és Gabriel Max megfestette. E karikatúrára még rávetődött Rousseau plebejus árnyéka. Ellenkezőleg, életének taktikája szerint pompás, bátor, agyafúrt és borzalmas ragadozó. Élete támadás, ölés és pusztítás. Uralkodni akar, mióta csak a földön él.” ^[27]

A korabeli életfilozófia kiemelkedő képviselője Ludwig Klages. ^[28] Neve nem bukkan fel az *A Nyugat alkonyában*, viszont számos alkalommal feltűnik Spengler levelezésében. Először Manfred Schröter filozófusnak írott 1921-es levelében. ^[29] Spengler beszámol arról, hogy elolvasta a *Logos* folyóirat erősen kritizáló számát az *Alkony* első kötetéről. Az őt támadó szerzőket nemes egyszerűséggel névtelen senkiknek bélyegzi, akiket teljesítményük a legkevésbé sem jogosít fel, hogy szakmájuk nevében beszéljenek. A levél végén megkérdezi Schröttert, olvasta-e Klages könyvét. Hogy melyik műről van szó, nem derül ki; csak vélelmezhető, hogy az ebben az évben megjelent *Az öntudat lényegéről* című kötetre gondol. Aztán Nietzsche testvérének, Elisabeth Förster-Nietzschének küldött levélben említi. Ismét egy Klages-könyvről van szó; nagy valószínűséggel a Nietzsche filozófiájáról szóló kötetéről. Spengler itt sem tagadja meg önmagát: azt írja a szerzőről, hogy Nietzscheből, a nagyformátumú filozófusból hozzá hasonló iskolamestert farag. ^[30] Ugyanez a hang egy másik, Elisabeth Förster-Nietzschének írt levélben: itt Klagest megvetően igazi professzornak titulálja, aki Nietzsche-t is erre a színvonalra próbálja lerángatni. ^[31] De *A Szellem mint a Lélek ellenfele* című Klages-könyvet nagy műként értékeli, s hozzáteszi, hogy jóllehet ő maga nem osztja alapvető nézeteit, kétségtelen, hogy Klages a tudományos pszichológia terén toronyként emelkedik ki a korszak katedratudósai közül. ^[32]

Az elismerő hangot az alapvető életfilozófiai fogalompár használata magyarázza. A lélek és a szellem oppozíciója *A Nyugat alkonya* gondolatmenetének is alappillére.

^[33] A kultúrában a természeti környezettől elválaszthatatlan, a kozmosz erőiből táplálkozó lélek testesül meg, míg a civilizáció korszaka a gyökértelenné válás, az élő valóságtól elszakadás, a megkövesedés időszaka: legsajátabb teremtménye a modern metropolis kősvataga az uniformizált létet élő nagyvárosi tömeggel. ^[34]

ökológiai szenzitivitás

Vajon Spenglernél megvan-e a vitalista koncepcióban gyökerező ökológiai szenzitivitás? Kétségkívül lehet találni – később látni fogjuk: félrevezető – szöveghelyet, amely ezt látszik

alátámasztani. A technológia által teremtett uralmi civilizáció ökológiai következményeinek aprólékos listáját kapjuk *Az ember és a technika* című kései

könyvében: „A világ mechanizálása veszedelmes túlfeszültség állapotába jutott. Megváltozott a Föld arculata, ideértve a növényeket, állatokat, embereket. Néhány évtized leforgása alatt eltűnt az erdők nagy része, átalakult újságpapírrá. Ez aztán oly klimatikus elváltozással járt együtt, hogy már egész népeiségek mezőgazdaságát fenyegeti a pusztulás; számtalan állatfaj, mint amilyen például a bölény, egészben vagy részben kiveszett; egész népfajok tűntek el, példái ennek az észak-amerikai indiánok, az ausztráliai őslakók.

Minden szervezet a túlburjánzó szervezés áldozatává válik. A mesterséges világ befonta és megmérgezte a természetet. A civilizáció maga is gépezetté vált, és mindent gépszerűvé tesz, vagy akar tenni. Már csak lóerőkben gondolkodunk. Nem tudunk a vízesség mellett elmenni úgy, hogy azt gondolatban át ne alakítsuk elektromos erővé. Nem vagyunk képesek látni a mezőn legelésző csordát úgy, hogy ne gondolnánk a húsállomány értékesítésére. (...) A technikai gondolat megvalósulást követel magának, akár van értelme, akár nincs.” [35]

A szöveg kísértetiesen rímeli Ludwig Klages 1913-as *A Föld és az ember* című előadásának gondolatmenetére. Joggal feltételezhető, hogy Spengler ismerte ezt a könyvformában csak 1929-ben kiadott művet, és az egyezés nem véletlen. Klages előadása ökológiai szempontból alapszöveg. Megelőlegezi a mélyökológia alapvető állításait. Az előadás eredetileg a hesseni Hohen Meißner hegyen szervezett ifjúsági találkozón hangzott el. A gondolatmenet felütése a hatalom- és sikeréhes, a 'haladás', a 'kultúra' és a 'személyiség' hamis és üres jelszavaitól elbűvölt modern civilizáció bűneinek aprólékos számbavétele. Klages hosszasan sorolja a kihalt vagy a pusztulás szélére sodort állatfajokat, nem feledkezve meg a valamennyi kontinensen egyre nagyobb ütemben zajló erdőpusztításról. A bűnösök között megjelenik a modern divatipar, számos prémes állat és madár eltűnésének vétkével. Szó van a gyárakként működő bálnavadász-hajókról: ezek az utóbbi években közel ötszázezer bálnát dolgoztak fel, s hamarosan a Föld legnagyobb emlősei csak kiállítási tárgyként léteznek. De nem feledkezik meg az elefántokról sem: ők azért váltak veszélyeztetett fajjává, mert agyaraik a biliárdgolyók alapanyagául szolgálnak: Klages idézi az elriasztó statisztikát, hogy évente nyolcszázezer kilogramm elefántagyart dolgoznak fel ebből a

célből. És persze nemcsak az állatfajok kiirtásáról szól, hanem a természeti népek legyilkolásáról és megtizedeléséről a világ minden sarkában, beleértve Európát is: a Balkánon a szerbek az albánokat, Európa utolsó természeti népét gyilkolják. [36]

A láttelemből vitalista fogantatású ökológiai kultúrkritika rajzolódik ki. A Föld élő egész: egy nagy élőlényekkel, növényekkel és állatokkal utazó bárka – az élő kozmosz része.

[37] A modern civilizáció ősbűne Klages szerint az, hogy véget vet ember és természet szerves összetartozásának; a természetet halott nyersanyagként tekinti, amelyet tetszés szerint használ. Az élő természet organikus formáit geometrikus formák váltják föl: hamarosan az egész Föld egyetlenegy Chicagóvá válik. Az előadásból az is kiderül, hogy Klages a globalizációkritika – a weimari Németországban ez az amerikanizmus kritikájaként ismert [38] – egyik első képviselője. Klages bírálja Nietzsche teóriáját a hatalom akarásáról. Az ember az akarat kreatúrájává silányul: célja az élet elpusztítása. A lélekkel teli világ deszakralizálódik – ezt nevezi Max Weber a modern világ varázstalanodásának –, az élet szürkévé és uniformizálttá válik; a modern emberek többsége valójában nem él, csupán létezik. [39] A modern techno-tudomány – a kereszténységgel és a kapitalizmussal szövetségben – fő ágense ennek a destruktív folyamatnak. A kereszténység azért Klages egyik fő céltáblája, mert szerinte a keresztény szeretet jelszava az európai modern civilizációnak a természet és az Európán kívüli népek elleni agresszív-imperialista attitűdjét elfedő álarc: Istent, a világot és az embert élesen elválasztó kozmológiája és haladáselvűsége miatt döntő szerepe volt a varázstalanítási folyamatban. A komor zsidó-keresztény Isten elpusztította a régi, vidám és életszerető istenekkel teli archaikus világot. A koncepciónak Klagesnél számos helyen határozott antiszemita konnotációi vannak: [40] ezek azonban ebből az előadásból hiányoznak.

erős feminista attitűd

Klages szerint a természet elleni agresszióhoz a technológia eszközöket szállít. A kapitalizmus pedig a profitelvű instrumentális racionalitást. De zavarba ejtően sok egyéb aktualitás is

föllelhető Klages filozófiájában: például az erős feminista attitűd. A szellem és az általa mozgatott modern világ erősen macsó jellegű – patriarchális, szakállas Atyaistenével –, szemben az archaikus, lélekkel teli világgal, a matriarchális mítoszokkal és a Földet Magna Materként tisztelő kultuszokkal. A klagesi kozmológiában a szellem mintegy kívülről tör be a kozmikus szeretet által mozgatott,

lélekkel teli világba. A régi és az új harca folyik tehát – nem morális jó és rossz küzdelme, hanem a kozmikus princípiumoké. Ebben a kozmikus háborúban kell a német ifjúságnak állást foglalnia! Végül az előadás a csodaszerű változás reményének mélyen romantikus képével fejeződik be: az új, ám nagyon is ősi Nap végül majd előbújik a távoli, mennydörgést visszhangzó hegycsúcsok mögül, a kék egekbe felszárnyal a fehér galamb, a Földet beragyogja az égi fény. **[41]**

Spengler ambivalenciája: vitalizmus és determinizmus

Osztja-e Spengler a vitalizmusból kinövő ökológiai érzékenységet? A válasz: nem. Kétségtelenül ambivalens: a modern metropolisz iránt érzett mély megvetése dacára igenli a civilizációt. Ha igenljük a fát, akkor meg kell ízlelnünk annak gyümölcseit is! Ez magyarázza az ellentmondást, hogy miközben a modern gépi civilizáció természetpusztító következményeinek kimerítő leírását kapjuk, semmi kétséget nem hagy afelől, hogy ugyanakkor szívből igenli a technológiai civilizációt, amely mindennek okozója. A német ifjúságot ő – Klagesszel ellentétben – a legkevésbé sem akarja eltántorítani a modern világtól. Az egyébként letűnőben lévő kultúra iránti nosztalgiát kifejező *Alkony*ban leírja, hogy milyen nagyra tartja a modern technotudomány teljesítményeit. **[42]** A mű második kötete kultúrkritikai keretbe ágyazott fatalista krédóval zárul, az utolsó mondat pedig a nyomatékostól latin nyelvű Seneca-idézet. Az ember vagy magához öleli civilizációjának végzetét, aktívan részt véve annak kiteljesítésében, vagy passzív elszenvetője lesz.

Harmadik lehetőség nincsen: „Számunkra azonban, akiket a sors ebbe a kultúrába és alakulásának ebbe a pillanatába helyezett, amelyben még a pénz aratja utolsó győzelmeit, és amelyben öröksége, a cezarizmus, némán és feltartóztathatatlanul közeleg, nos számunkra csupán szűk körben jelöltetett ki az akarás és a szükségszerűség iránya, mely nélkül élni sem érdemes. Sok mindent nem választhatunk szabadon, de azt igen, hogy a szükségszerűt tegyük-e vagy semmit. Márpedig az a feladat, amelyet a történelem szükségszerűsége írt elő, mindenképpen teljesül – ha követik, az egyesekkel, ha nem, ellenük. *Ducunt fata volentem, nolentem trahunt.*” [43]

1. A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófia Intézetének főmunkatársa. Az írás *A szellemtörténet műhelyében* című, a Debreceni Egyetem, BTK, historiográfiai munkacsoportja által szervezett, 2021. december 14-i műhelykonferencián elhangzott előadás jelentősen bővített változata, és a „sensus communis” hagyománya a magyar gondolkodásban: *A filozófia és a nyilvánosság tere; nyilvános filozófia, nemzeti filozófia, nemzetkarakterológia* című NKFIH/OTKA – azonosító szám: K 135 638 – projekt keretében készült.

Spenglerről számos kitűnő monográfia áll rendelkezésre: Csejtei Dezső–Juhász Anikó: *Oswald Spengler élete és filozófiája*. Máriabesnyő, 2009. H. Stuart Hughes: *Oswald Spengler: A Critical Estimate* [Twentieth Century Library] New York: Charles Scribner’s Sons, 195; Anton Mirko Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, München: Verlag C.H. Beck, 1968; Detlef Felken: *Oswald Spengler. Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*. München: Verlag C. H. Beck, 1988; John Farrenkopf: *Prophet of Decline*. Louisiana State University Press, Baton Rouge, 2001. A közelmúltban egy számos szerzőt felvonultató kötet értékelte újra Spengler teljesítményét kortárs perspektívából: Sebastian Fink – Robert Rollinger (Hrsg.): *Oswald Spenglers Kulturmorphologie. Eine multiperspektivische Annäherung*. Wiesbaden, 2018. David Engels belga ókortörténész Spengler analogikus módszerét rehabilitálja a késő római köztársaság korának válságát és az Európai Unió krízisét egymás mellé állító művében, amely magyarul is megjelent: David Engels: *A birodalomvá válás útján: az Európai Unió válsága és a római köztársaság hanyatlása*. Fordította Horváth Márta és Csósz Róbert. Budapest: L’Harmattan, 2017. David Engels a különböző kultúrák és civilizációk komparatív kutatását célul kitűző *Oswald Spengler Society* elnöke.

<https://www.oswaldspenglersociety.com/the-society> A Társaság folyóirata:

<https://www.oswaldspenglersociety.com/online-journal> ↑

2. Erős Vilmos: *A szellemtörténet*. Valóság, 2008/5, 20–35. ↑
3. Csejtei Dezső–Juhász Anikó: *Filozófiai elmélkedések a tájról*. Attraktor, Máriabesnyő, 2012, 65–94. ↑
4. „Az egyik lélek Asz-dúrban hallgatja a világélményt, a másik pedig f-mollban; az egyik eukleidészinek érzi, a másik kontrapunktikusnak, a harmadik pedig mágikusnak. A legtisztább analitikus tértől s a nirvánától összimbólumok egész sora vezet a legkézzelfoghatóbb attikai testiségig, s ezek mindegyike képes arra, hogy tökéletes világformát képezzen önmagából. Amilyen távoli, sajátos és megfoghatatlan – eszméi alapján – az indiai vagy a babiloni világ az őket követő öt vagy hat kultúra emberei számára, ugyanolyan felfoghatatlan lesz egyszer a nyugati világ is a még meg sem született kultúrák embereinek. (...) Az antik kultúra lelkiületét, amely az érzéki-jelenváló egyedí testet tette a kiterjedt ideáltípusává, mostantól fogva apollóni léleknek kívánom nevezni. (...) Ezzel a fausti lelket állítom szembe, melynek összimbóluma a tisztán határtalan tér, „teste” pedig a nyugati kultúra (...) Apollóni a mezítelen embert ábrázoló szobor, fausti a fúgaművészet. Apollóni a mechanikus statika, az Olümposzi istenek érzéki kultusza, a politikailag különálló görög városok, Oidipusz végzete és a phallos-szimbólum; fausti Galilei dinamikája, a katolikus és protestáns dogmatika, a barokk kor nagy dinasztiai kormánypolitikájukkal együtt, Lear sorsa és a Madonna-eszmény Dante Beatricéjéétől kezdve a „Faust” második részének lezárulásáig. (...) Az egyiptomi létezés a vándor létmódja, amely mindig egy és ugyanazon irányba tart; kultúrájának egész formanyelve ennek az egyetlen motívumnak az érzéki megjelenítését szolgálja. Összimbólumát – az Észak végtelen tere s a test antik szimbóluma

mellett – leginkább az út szóval lehet érthetővé tenni. Ez ugyanis fölöttébb különös a nyugati gondolkodás számára nehezen felfogható módozatot jelent, azt ti., hogy a kiterjedés lényegéből egyedül a mélység irányát emelik ki. (...) Mialatt azonban az egyiptomi a vasszükségyszerűséggel előírt úton halad végig, addig a kínai mintegy keresztülvándorol világán; éppen ezért útja nem simára csiszolt falak kőszorosán át vezet az istenséghez vagy ősei sírjához, hanem magán a barátságos természetén keresztül kanyarog. A táj egyetlen más kultúrában sem válik ilyen mértékben az építészet sajátképpeni anyagává.” (Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I.* Fordították: Juhász Anikó, Csejtej Dezső. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994, 297–298, 307–308, 309–310.) ↑

5. „(...) a kritikai és költői szféra összeolvadásának vagyunk tanúi, amelyet már romantikusaink elindítottak, és nagy lökést adott neki Nietzsche ismeretelméleti lírájának jelensége. Ez a folyamat elmosza a határt tudomány és művészet között, a gondolatot élményszerűen vérrel telíti, az alakot átszellemíti, és olyan könyvtípust eredményez, amely ma nálunk, ha nem tévedek, uralkodik, és amelyet 'intellektuális regénynek' lehetne nevezni (...) Okvetlenül idetartozik, már csak irodalmi fénye és kultúraábrázolásainak intuitív-rapszodikus jellege miatt is az ALKONY, amelynek hatása mind közül messze a legszenzációsabb volt, és amelynek persze még az a 'történelmi pesszimizmus-hullám' is segítségül jött, amely Benedetto Croce szavával ma átcsap Németország fölött.” (Thomas Mann: *Spengler elméletéről.* in: Holmi, 1995 júl., 1029. Fordította Györffy Miklós) ↑
6. Csejtej Dezső–Juhász Anikó: *Oswald Spengler élete és filozófiája*, 86–88. ↑
7. „Holt formák megismerésének eszköze a matematikai törvény, eleven formák megértéséé pedig az analógia.” (A *Nyugat alkonya I.* 20.) ↑
8. Lewis Mumford: Spengler's „The Decline of the West” In: Cowley, Malcolm & Smith, Bernard: *Books That Changed Our Minds.* New York: Doubleday Doran & Company, [1939] 1970, 217–238. ↑
9. *A Nyugat alkonya I.*, 9–10. ↑
10. Arnold Bergstraesser: Die Epochen der Geistesgeschichte in Goethes Denken. *Monatshefte*, Vol. 40, No. 3 (Mar., 1948), pp. 127–136. ↑
11. Anton Mirko Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, 67. ↑
12. „Kifürkésztük a természet folyamatát, és emlékezetünkbe véstük a jeleket. Eszközökkel és eljárásokkal kezdtük utánozni, melyek a kozmikus taktus törvényeit használják fel. (...) Erre az alapzatra épül rá mármost a magaskultúrák technikája, melynek rangjában, színében és szenvedélyében e nagy élőlény egész lelkülete kifejezésre jut. az antik ember (környezetében eukleidészi módon elmerülve) a technikának már a gondolatától is irtózik. (...) Ehhez képest a fausti technika valami egészen más: a harmadik dimenzió teljes pátozával – már a gótika legelső napjaitól kezdve – azért nyomul be a természetbe, hogy *uralkodjon* fölötte. Itt és csak itt magától értetődő a felismerés és a felhasználás között a kapcsolat. Az elmélet kezdettől fogva *munkahipotézis*. Az antik gondolkodó csupán „szemlélődik”, ahogy Arisztotelész istene, az arab alkímistaként varázsszer után kutat, a bölcsek köve után, mellyel a természet kincseit fáradság nélkül birtokba veheti, ezzel szemben a nyugati a világot saját akarata szerint *irányítani* akarja. (...) A kínai kultúra annak idején majd' mindegyik nyugati találmányt felfedezte – köztük az iránytűt, a távcsövet, a könyvnyomtatást, a puskaort, a papírt, a porcelánt –, de a kínai mintegy kihízelgi a dolgokat a természetből, nem követ el erőszakot rajta. Jól érzékeli tudásának előnyét, használja is, de nem ront rá a természetre, hogy kizsákmányolja.” (A *Nyugat alkonya II.* Fordította Simon Ferenc. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994, 717–718, 718. 87. l.) ↑
13. Kovács Gábor: 'A szervesestől a szervetlenig és vissza. Az organikus és a mechanikus fogalma Oswald Spengler kultúrmozfológiájában'. In: Uő: *A kiborg és az emberi állapot*. Budapest: Liget, 2021, <https://konyv.ligetmuhely.com/konyv/a-kiborg-es-az-emberi-allapot-e-konyv/> ↑
14. „*Márpedig az ember ragadozó.* Olyan kifinomult észjárású gondolkodók, mint Montaigne és Nietzsche mindig is tudták ezt. (...) Csak a fennkölt komoly idealista filozófusoknak és más hasonló teológusoknak nem volt bátorságuk ahhoz, hogy kimondják ezt, holott titkon, magukban ők is tisztában voltak vele.” / Oswald Spengler: *Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához.* In: Uő: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások.* Fordította Csejtej Dezső és Juhász Anikó. Noran Kiadó, Bp., 2013, 114./ ↑
15. Uo. 140–141. ↑

16. Lewis Mumford: *Technics and Civilization*, London: George Routledge & Sons, Ltd. 1934, 12–17. ↑
17. *A Nyugat alkonya II.*, 579–580. ↑
18. Lewis Mumford. *The Condition of Man*. New York, Harcourt, Brace & Company, 1944, 349–350. ↑
19. Detlef Felken: *Oswald Spengler. Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*, 52; Anton Mirko Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, 152–153. ↑
20. Anton Mirko Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, 315–316. ↑
21. Csejtei Dezső–Juhász Anikó: *Oswald Spengler élete és filozófiája*, 79. ↑
22. Anton Mirko Koktanek i. m. 114–127, 239. ↑
23. Lásd: Kovács Gábor: *A kultúrkritikus értelmiség szerepei: specialista helyett generalista*. Liget, 2021/8, 42–69. <https://ligetmuhely.com/print/2021-08-LIGET-folyoirat.pdf> ↑
24. Az addigi történetírás egyik alapvető hiányosságának látja, hogy nem ágyazza be az emberi történelmet a tájba: „Éppígy hiányzik a *táj történelme* (tehát a föld, a növénytakaró és az időjárás története), amelyen az emberek történelme öt évezrede zajlik. Hiszen az emberek történelme igencsak nehezen lenne elválasztható a táj történetétől; ezer szállal, annyira szorosan hozzá, hogy enélkül az élet, a lélek, a gondolkodás sem lenne érthető.” (*A Nyugat alkonya II.*, 59. 10. l.j.) ↑
25. *A Nyugat alkonya I.*, 406, 624. ↑
26. i. m., 624. ↑
27. Oswald Spengler: Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához. In: Uő: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások*, 119. ↑
28. Az utóbbi években határozott érdeklődés van – Németországon kívül is – Klages nagyszabású életműve iránt. Néhány mű: Paul Bishop: *Ludwig Klages and the Philosophy of Life. A Vitalist Toolkit*. London and New York: Routledge, 2018; Reinhard Falter: *Ludwig Klages. Lebensphilosophie als Zivilisationskritik*. München: Telesma-Verlag Karl Heinrich Klein, 2003. Nitzan Lebovic: *The Philosophy of Life and Death. Ludwig Klages and the Rise of a Nazi Biopolitics*. New York: Palgrave Mac Millan, 2013; Jason Ā. Josephson-Storm: *The Myth of Disenchantment. Magic, Modernity and the Birth of the Human Sciences*. Chicago&London: The University of Chicago Press, 2017, 213–226. ↑
29. Oswald Spengler: *Briefe 1913–1936*. München, Verlag C. H. Beck, 1963, 180. ↑
30. Uo. 516. ↑
31. Uo. 537. ↑
32. Uo. 605. ↑
33. „S ez a jövő: civilizáció a kultúra helyett, külső mechanizmus a benső organizmus helyett, az intellektus mint lelki kövület az elhaló lélek helyett. (...) „A lélektől áthatott létet valamennyi civilizációban felváltja a szellemtől áthatott lét (...)” (Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I.*, 554, 560.) ↑
34. A nagyváros mint a civilizáció kiteljesedése egyben a vég kezdete: „A kezdeteknél, ahol ma a civilizáció virágba borul, a világváros csodája, a formátlanság hatalmas, kőből épített jelképe áll – félelmetesen, hivalkodóan, öntelten terpeszkedve. Magába szippantja a magatehetetlen vidék létáramlatait: embertömegeket, amelyek, mint homokbuckák az egyikből a másikba szóródnak, vagy mint a homokszemek csordogálnak csak a kövek között. (...) A legművibb, a legkiagyaltabb ez, ami csak emberi szem napvilágán valaha is megjelent; kísérteties és valószerűtlen, mely majdhogynem túl van már a kozmikus alakzatok minden lehetséges formáján. (...) Volt kor, amikor egyedül vagy majdnem egyedül a pénz politizált. De mihelyt a kultúra ősi rendszereit szétrombolta, kiemelkedett a káoszból egy irtózatossá váló hatalmú, minden változás ősokáig lenyúló új nagyság: a cezarikus ember. Benne véget ér a pénz mindenhatósága. *A császárság – és pedig minden kultúrában – a szellem és a pénz politikájának a vége*. A vér erői, az eredendő élet ősi ösztönei, a töretlen testi erő ismét átveszik régi uralmukat. A rassz tisztán és ellenállhatatlanul tör elő: a legerősebbek győznek – a többi zsákmányul esik. A rassz magához ragadja a

- világuralmat, a könyvek és a problémák birodalma megdermed vagy feledésbe süllyed." (*A Nyugat alkonya II.*, 621–622.) ↑
35. Oswald Spengler: Az ember és a technika. Adalékok az életfilozófiához. In: Uő: *Válságok árnyékában. Filozófiai írások*, 114, 116. ↑
36. Ludwig Klages: Mensch und Erde. In: *Mensch und Erde: Sieben Abhandlungen*. Eugen Diederichs Verlag, Jena, 1929, 25. ↑
37. Uo. 21. Ennek az élő kozmosznak a princípiuma az érosz, a szeretet. Erről szól Klages egyik legismertebb könyve: *Vom kosmogonischen Eros*. München: Georg Müller, 1922. ↑
38. A fogalom történetéhez lásd: Philipp Cassert: Amerikanismus, Antiamerikanismus, Amerikanisierung. *Archiv für Sozialgeschichte*, 39, 1999, 531–561. ↑
39. Ludwig Klages: Mensch und Erde. In: *Mensch und Erde: Sieben Abhandlungen*, 29. ↑
40. Nitzan Lebovic ezt a kérdést az életfilozófiai tradíció egészére feltéve vizsgálja: *The Philosophy of Life and Death. Ludwig Klages and the Rise of a Nazi Biopolitics*, 1, 4, 14, 21–2, 24, 27–28, 29. 33, 91, 121, 160, 172, 207. ↑
41. Ludwig Klages: Mensch und Erde. In: *Mensch und Erde: Sieben Abhandlungen*, 41 ↑
42. „Kedvelem a matematikai és fizikai elméletek mélységét és finom árnyaltságát; ezekhez képest az esztéta és a fiziológus kontárnak tűnik. Elcserélném a mai, iparszerűen üzött művészet minden díszes kacatját, a festészetet és az építészetet is beleértve, egy gyors gőzhajó, egy acélszerkezet vagy egy precíziós gép tökéletesen tiszta és nagyfokú intelligenciáról árulkodó formáiért vagy bizonyos kémiai és optikai eljárások kifinomult eleganciájáért.” (*A Nyugat alkonya II.*, 89) ↑
43. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya II.*, 727–728. Az idézet magyarul: „Vezetik a végzetek az akarót, a nem akarót vonszolják.” ↑

kép | Ivan Marchuk művei, wikiart.org

Kiss Lajos András

ÉRZELEM ÉS POLITIKA

EGY EMPATIKUS TÁRSADALOM LEHETŐSÉGÉRŐL (3.)

2022-03-17 | **ESSZÉ**

Eddig elsősorban szkeptikus filozófusok érveit igyekeztem bemutatni, azokét, akik kételkednek az emberi természetben rejlő érzelmi és értelmi irányultságok sikeres kooperációjához – különösen, ha a „megbékülési folyamatnak” a politikai élet küzdelmekkel teli színpadán kellene megvalósulnia. Ezúttal viszont a „mérésékeltlen optimisták” elképzeléseit foglalom össze – nem tagadva, hogy ízlésem és hitem hozzájuk áll közelebb. Martha C. Nussbaum könyvei erősen hatottak rám, a kortárs

amerikai politikai filozófia egyik legkitűnőbb alakjaként tartják számon. Nussbaum munkássága a szellemtudományok széles körére terjed ki, a klasszika-filológiától az erkölcstanon, a politikai filozófián, a nevelés- és az irodalomtudományon át a feminista tanulmányokig. ^[1]

ézelmek és a patriotizmus

Gazdag életművéből az ézelmek és a politika összefüggéseit vizsgáló írásokra koncentrálok – négy, többé-kevésbé önálló kérdéskörre bontva az elemzést.

Először az „arisztotelészi szociáldemokratizmus”-ról, amely lényegében „moderált” – a „közösségelvű gondolkodás” iránt elkötelezett embertársaink számára is méltányolható – liberalizmus-felfogásra épül. Másodszor a „racionális ézelmek” szükségessége mellett érveit vázoló fel. Ezt követően a racionális ézelmek és a patriotizmus összebékíthetőségéről írok. Végül az alkotói és befogadói képzelőerő emancipatorikus erejét méltató munkájának alaptéziseit foglalom össze.

Nussbaum elsősorban Charles Dickens regényeinek elemzésével mutatja be az ember sebezhetőségének és autonómiaigényének bonyolult összefüggéseit. Hogy ez csak az értelem/ézellem „szinoptikus” teljesítményében tárulhat fel. A politika és az irodalom „felszabadító képességének” párhuzamba állításával Nussbaum nincs egyedül a kortárs politikai gondolkodók között. Hozzá hasonlóan írja le a sikeres politikai cselekvések „artisztikus hátterét” a radikális baloldali Jacques Rancière is. Csak egyetlen idézet tőle: „Az ember politikus állat, mivel irodalmi állat, aki a szavak hatalma révén hajlandó eltéríteni magát ‘természetes’ céljaitól.” ^[2]

Először tehát: összeegyeztethető-e a jó és boldog élet a liberális filozófia formai kritériumokra épülő szabadságeszményével? Persze, a liberalizmust nem szabad homogén irányzatnak tekinteni, és tisztáznunk kell, milyen jelentéstartalmakkal ruházza fel Martha Nussbaum az „arisztotelészi szociáldemokrácia” fogalmát, illetve hogy a liberalizmus milyen változata mellett kötelezte el magát. Kommentátorai a filozófus elméleti pozícióját rendszerint így határozzák meg: „Nussbaum természetesen liberális filozófus, de valahogy mégsem a megszokott módon az...”

Szerencsénkre *Az arisztotelészi szociáldemokrácia* című írásának bevezetőjében Nussbaum röviden megindokolja, miért tarja szükségesnek (és egyúttal lehetségesnek) az Arisztotelész-féle „ős-szociáldemokrata” világgép társadalmi-politikai eszményének és a modern liberalizmus értékfelfogásának összekapcsolását. Idézi az arisztotelészi etika és politikai filozófia alaptézisét, hogy az emberek legfontosabb törekvése a jó és boldog élet. De ehhez bizonyos „transz-individuális feltételek” szükségesek. Ezeket pedig csak a szervezett emberi közösség, eredendően a városállam (polisz) biztosíthatja, hiszen a törvényalkotás, az oktatás és a védelem feladatait a polgárok egyénileg nem tudják teljesíteni, azaz mindenképpen kell az állami szerepvállalás. Ugyanakkor, ez az antikvitásban megszületett, a közösségiségnek központi szerepet tulajdonító társadalomeszmény nem feltétlenül mond ellent a nyitott szellemű, modern liberalizmusnak. „Mint írásom címe is utal rá, őszintén hiszem, hogy ez a felfogás megadhatja a filozófiai alapot a szociáldemokrácia egy bizonyos változatához – olyan változathoz, amely közös jegyeket mutat a liberalizmusnak az utóbbi idők vitáiban kikristályosodott formájával, amely – lényeges kérdésekben – szakít is a liberalizmussal.” [4] Az Arisztotelészre

hivatkozás csak kiindulópont, írja Nussbaum, mert nem spórolható meg az eszmetörténeti háttér rekonstruálása sem, amely hitelessé és megvalósíthatóvá teszi számunkra a „liberális szociáldemokrácia” vízióját. További feladatot jelent annak belátása/beláttatása, hogy az erkölcsöt és a politikát nem tekinthetjük az emberi lét diszkrét szféráinak: az igazi politika egyben erkölcsös politika.

a jó emberi élet

Erkölc és politika összekapcsolásának lényegét így határozza meg: „Feladatunk nagyobb részét annak a kérdésnek a vizsgálata teszi ki, hogy miképpen határozta meg Arisztotelész a jó emberi életet, és mennyire volt sikeres ez a meghatározás. Tehát azt mutatom meg, hogy a *jó ember* definíciójának alapjául végső soron a *jó emberi élettal* kapcsolatos felfogás szolgál. Ezt 'erősen bizonytalan vagy homályos emberfelfogásnak', míg a jó élet hozzákapcsolódó értelmezését 'a jó erősen bizonytalan felfogásának' nevezem, hogy megkülönböztethessük a jó olyan felfogásaitól, amelyeket egyes liberális elméletek alkalmaznak.” [5] Amikor Nussbaum írását olvasva először találkoztam az „erősen homályos felfogás” kifejezéssel, magát a jelzős szerkezetet is „erősen homályosnak” találtam. De ahogy előrehaladtam a szövegben, és végigkövettem a szerző kifinomult érvrendszerét (amely ugyanúgy támaszkodik a modernitást megelőző politikafilozófiai elméletekre, mint a huszadik század jelentős liberális gondolkodóira), eloszlott bennem a kezdeti homály.

Arisztotelész antropológiai és erkölcsfilozófiai pozíciója a jó és boldog élet „erős felfogásán” alapul, hogy léteznek általánosan érvényes kritériumai a jó és boldog életnek. Ezek a kritériumok, állítja Nussbaum, univerzális érvényűek, noha a jó élet konkrét tartalma a különböző kultúrákban és történelmi korokban specifikus alakzatokat vesz fel. A görög bölcseő szerint minden jól szervezett emberi közösségnek legalább három ilyen minimális feltételt kell teljesítenie. Biztosítania kell az emberek alapvető testi szükségleteit (táplálkozás, tiszta ivóvíz, ruházkodás stb.); olyan politikai rendszert kell létrehoznia, amely alkotmányos garanciákkal is megerősíti, hogy a jó élet feltételei tartósan fennmaradnak (szabadság); és olyan intézményi alapstruktúrát kell létrehoznia, amely a magántulajdon fenntartása mellett két fontos korlátozást is elrendel. „Az egyik korlátozás a köztulajdon létrehozásával, a másik a magántulajdon újfajta felfogásával kapcsolatos: a magántulajdon jogát korlátozni lehet, ha ezt szükségessé teszi a rászorultakon segítség

követelménye. Nem könnyű persze ezeket a szabályokat a maguk konkrét részleteiben megjeleníteni. De a gondolkodó ember számára világos, hogy voltaképpen miről lehet itt szó.” [6]

Viszont a liberális politikafilozófia manapság is uralkodónak számító változata (kiváltképpen John Rawls és Ronald Dworkin nézeteire kell gondolnunk), amelyet Nussbaum a liberalizmus „gyenge felfogásának” nevez, lényegét tekintve szemben áll az arisztotelészi erényetikával és igazságosság-felfogással, valamint a modern szociáldemokrácia jó és igazságos társadalomról alkotott elképzeléseivel. Amíg például az antik erkölcsfilozófia számára a boldogság központi kategória, a modern liberálisok szemében csak a *formális jogegyenlőség* megléte vagy hiánya jelentős. Ronald Dworkin írja: „A liberális egyenlőségelmélet kizárja a jó életre mint valamiféle belső tartalmi értékre hivatkozást.” [7]

univerzális modell

Nussbaum felettébb szűkkeblűnek tekinti a szabadság ilyesféle liberális értelmezését, és szükségesnek tartja „erős korrekcióját”. A kiigazító feladatban elsősorban Arisztotelész erkölcs- és

politikafilozófiája, illetve a skandináv szociáldemokrácia társadalomszervezési modellje lehet segítségünkre, jelenti ki „erős határozottsággal”. De Nussbaum még ennél is messzebbre megy, mert amíg John Rawls a maga igazságosság-felfogását csak a nyugati nemzetállamok jog- és szokásrendszerébe véli beilleszthetőnek, Nussbaum olyan univerzális modell kidolgozására vállalkozik, amely a glóbusz bármely pontján – a lokális kultúrák és vallások sajátosságaihoz alkalmazkodva – kivitelezhető.

Hogy megértsük Nussbaum nagyvonalú ambícióját, induljunk ki Arisztotelész *Politika* című munkájából, amelyben a görög bölcselelő így határozza meg az emberi létezés alapszükségleteit: „Amire leginkább és legtöbbször van szüksége testünknek, az a leglényegesebb az egészség szempontjából; márpedig az ivóvíz és a levegő hatása éppen ilyen természetű. Ezért a jól igazgatott városállamokban – ha azokban nem minden víz egyforma, és az egészséges vízben nem nagy a bőség, az ivóvizet külön kell választani az egyéb használatra szolgálótól.” [8] Az ilyen komplex feladat

megoldása az erőforrások magas szintű koncentrációját követeli meg, amire csak a letelepült életformára vállalkozó közösségek képesek. A hagyomány szerint, írja Arisztotelész, Itália egy bizonyos Italosz nevű királyról kapta a nevét, aki rávette az uralma alatt élő és addig jórészt állattenyésztéssel foglalkozó embereket, hogy térjenek át a földművelésre, „(...) s egyéb alkotásán kívül ő volt az első, aki a közös étkezést megszervezte; ezért utódai közül még napjainkban is többen alkalmazzák a közös étkezést s egyéb más törvényét is” [9]. A legelső államok történetének tanulmányozása annak belátására készítet minket, „kései utódokat”, mondja Arisztotelész, hogy a közös étkezés intézménye az egyik legrégebbi állami „találmány”, és egyúttal világosan jelzi azt is, hogy az élet alapszükségleteire a tapasztalat tanítja meg az embereket. És „(...) minden azonban, ami a tetszetős látszatra és a fényűző életmódra vonatkozik, természetesen csak akkor indul fejlődésnek, mikor a szükségletek már megvannak ahhoz, és így kell ezt elképzelnünk az alkotmány fejlődésében is.” [10]

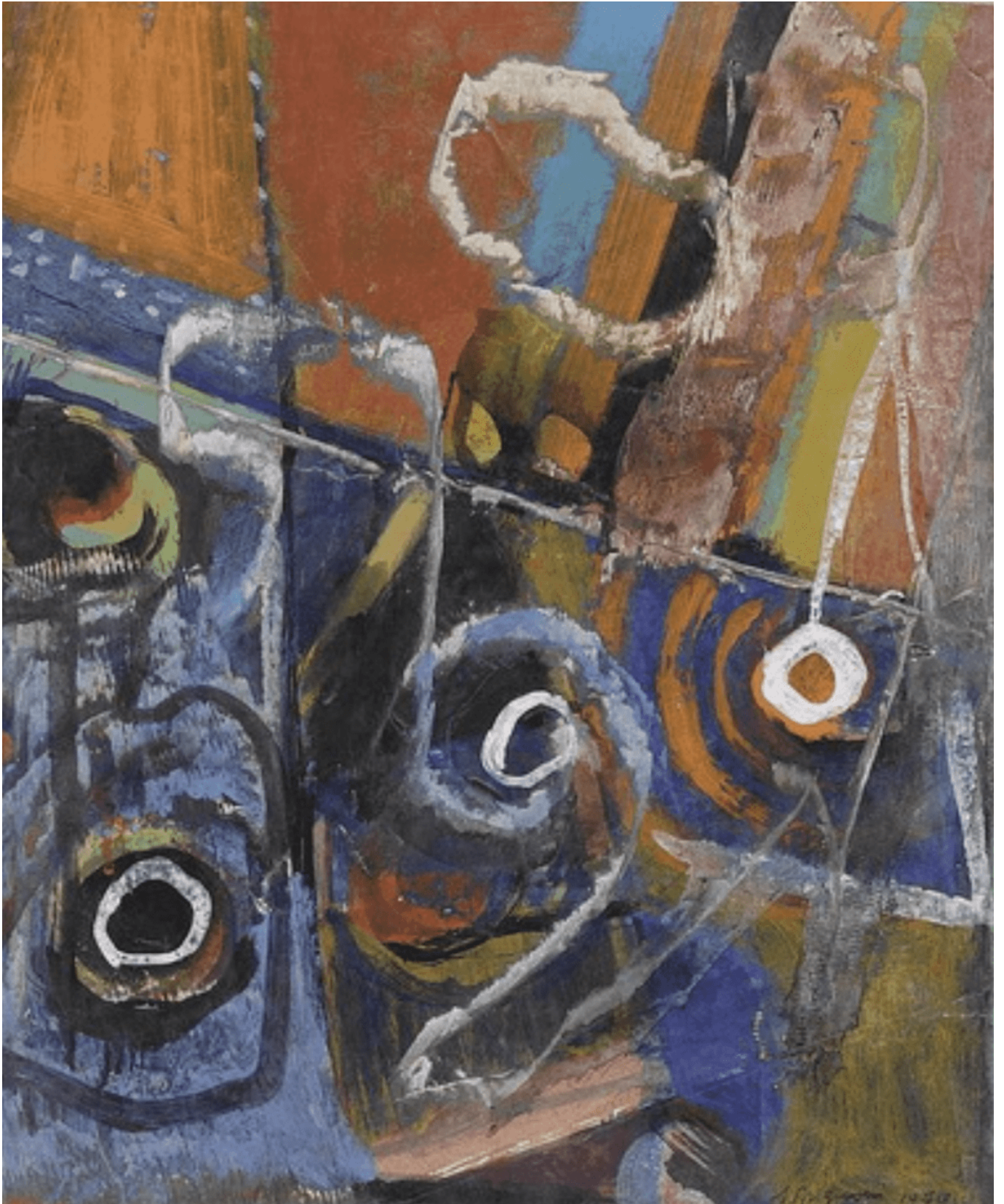
Arisztotelész szerint nagyon „előnyös dolog” a közös étkezés intézménye, amire amúgy a görög városállamok többségében az alkotmányos fejlődés „motorjaként” tekintenek a polgárok, és amelyen az általános gyakorlat szerint mindenkinek kötelező részt vennie. A közös étkezéseknek tehát szimbolikus szerepük is van, hiszen lakomázás közben meg lehet vitatni a városállam ügyes-bajos dolgait, így protokollok és előírások nélkül, úgyszólván az „intimitás szférájában” is lehet eredményesen politizálni. Vagyis a közös étkezéseken a *fizikai részvételt* az egymás örömei, bánatai és vágyai iránt megnyilvánuló kölcsönös *részvét* és *együttérzés* morális értéke egészíti ki. A modern liberalizmustól általában idegen a szabadság, a közjó és a személyes boldogság direkt összekapcsolása, viszont Nussbaum számára ezek a „diszkrét értékvilágok” igenis képesek egymást hatékonyan támogatni, illetve kiegészíteni.

isteneknek nyújtandó
szolgáltatások

Visszatérve a közös étkezés antik görög gyakorlatához, felmerül a kérdés: ki biztosítja a közös étkezésekhez szükséges alapanyagot? Arisztotelész jól érzékeli, hogy a gazdagoknak nem

jelent gondot a „kötelező illetmény” beszolgáltatása, de a szegény polgárok olykor még családtagjaik élelmezésének feladatával is csak nehezen birkóznak meg, ezért aztán nincs mit magukkal vinniük a „nagy közös asztalra”. A spártaiak úgy gondolkodnak, hogy „aki szegény, az maga tehet róla”, ezért az államnak nem kötelessége rajtuk segíteni. Ez persze azt is jelenti, hogy a szegényeknek nemcsak a gyomruk marad üres, de a politikai életből is ki vannak rekesztve. Csakhogy Arisztotelész szerint ez így nincs rendben. Kitér a bajok forrására is: az első számú probléma a korlátlan magántulajdon intézményének elismeréséből fakad. Kifogásolja a magántulajdon intézményét abszolutizáló spártai rendszert, és szembeállítja vele a kréataiak eljárását, amely döntően „közösségelvű” vonásokat mutat. Ez pedig azt jelenti, hogy a városállam földjét célszerűnek tűnik két részre osztani. Az „(...) egyik közös, a másik magántulajdon legyen; s ezek mindegyikét megint két részre kell fölosztani: a közös földbirtok egyik része menjen az isteneknek nyújtandó szolgáltatásokra, a másik pedig a közös étkezés költségeire; a magán földbirtok egyik része pedig kint legyen a külső határban, a másik a város felé eső részen, hogy így,

minthogy két telek jut mindenkinek, mindenki mind a két földrészből kapjon. Ez megfelel az egyenlőségnek és az igazságnak, és a szomszédos háborúk esetén is nagyobb lesz az egyetértés.” [11] Nussbaumhoz hasonlóan én is úgy vélem, hogy egyáltalán nem felesleges az Arisztotelész által megfogalmazott „középerős” igazságosság-felfogást továbbgondolni, és alapötletét beépíteni a társadalmi igazságosság körül zajló kortárs filozófiai viták érvrendszerébe. Úgy tűnik, Arisztotelész a „feltétel nélküli alapjövedelem” olyan ősi változata mellett érvel, amelynek korszerűsített formájáról vitatkoznak napjainkban. A szövegből az is világosan látszik, hogy Arisztotelész nem a magántulajdon eltörléséről és valamiféle „kommunisztikus egyenlőség” bevezetéséről beszél, csak a mértéktelen vagyoni különbségek veszélyeire figyelmeztet. És a legfőbb baj nem is az, hogy a szegények kénytelenek „az állandósult anyagi szűkösség” állapotára berendezkedni, nagyobb gond a kirekesztettség a közösségi életből, vagyis a periférián tengődő emberek számára végképp eltűnik a remény, hogy megtanulják a többiektől, miként tudnának önmagukon segíteni. Egyébként kétezer évvel később, radikális baloldalinak aligha nevezhető filozófus, Georg Friedrich Hegel hasonló dilemmákkal szembesítette olvasóit. A *Jogfilozófiában* arról ír, hogy a modern polgári társadalom egyenlőségeszményét sokan hajlamosak félreérteni. Gyakran hallani-olvasni manapság is: „Ha X-nek joga van, hogy kétszintes, úszómedencés villában éljen, nekem mért kell egy másfél szobás lakótelepi lakásban vegetálnom? Hát nem vagyunk mindnyájan egyenlők?” Hegel azt válaszolta az ilyesféle kérdésekre, hogy a polgári társadalomban az *egyenlőség* alapvetően a *jog előtti egyenlőséget* jelenti, nem a jövedelmi és vagyoni egyenlőséget. A kommunisztikus egyenlőségeszmény hegeli bírálatát azóta is gyakran idézik a filozófiai, politikatudományi munkákban. De egy másik gondolatára, amely ugyancsak a *Jogfilozófiában* olvasható, jóval kevesebben figyelnek fel. Hogy a modern világban bizony súlyos következményekkel járhat, ha az emberek között hatalmas anyagi különbségek alakulnak ki. Egy demokratikus társadalomban a piaci kapitalizmus veszteseit már nem vigasztalja a vallás, hogy majd a túlvilágon kárpótlást nyernek e világi szenvedéseikért. A középkor erősen hierarchikus társadalmaiban ez még működött valahogy, de a modern világban nem. És ha a vesztesek száma eléri a kritikus tömeget, írja Hegel, létrejön a *csőcselék*, és az elkeseredett, mindenre elszánt emberek bármire képesek lehetnek...

Az igazságosságról és a jó élet feltételeiről szóló elképzeléseiben Arisztotelész ugyan nem árulja el, miként képes a törvényhozó elérni a célt, de a polgárok alapvető létszükségleteit ki kell elégíteni. Még azokban a városállamokban is, ahol a

magántulajdon megengedett, ha a szükség úgy kívánja, esetleg csak ideiglenes jelleggel is, de korlátozni kell a magántulajdont. „Ezt a komplex megoldást azzal az érveléssel lehet megvédeni, hogy az igazságosságot és az egyenlőséget is szolgálja.” [12]

Arisztotelész „szigorúsága” tehát abból a meggyőződéséből fakad, hogy az állam csak akkor tudja a maga törvényhozói feladatát megfelelően teljesíteni, ha átfogó elképzelése van arról, mit jelent a boldog és jó élet a közösség számára. „Aki az alkotmány legtökéletesebb formájáról a tárgyhoz méltó kutatást akar végezni, először is azt kell meghatároznia, hogy melyik életmód a legkívánatosabb. Ha ugyanis ez bizonytalan, akkor az is bizonytalan, hogy melyik a legjobb alkotmány (...)” [13]

Arisztotelész elképzelése szerint az állam által megoldandó feladatoknak egyszerre van *szélessége* és *mélysége*. A szélesség fogalma itt azt jelenti, hogy az államnak a jó élet lehetőségét nemcsak egy szűk elit számára kell biztosítani, hanem minden állampolgár érdekét szem előtt kell tartania. Vagyis az államnak mindenki számára biztosítani kell az életkörülményeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a polgárok jó és értelmes életet választhassanak maguknak, illetve hogy az általuk preferált életformát tartósan fenn is tudják tartani. A mélység pedig azt jelenti, hogy a polgároknak nemcsak pénzre, földterületre, jövedelmező hivatali tisztségekre és más egyéb materiális javakra van szükségük, melyekre az állam felosztó munkája eredményképpen tehetnek szert, hanem „(...) a képességek és a tevékenységek olyan totalitására is, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a jó élet kialakításához” [14].

A liberális filozófusok többsége nem fogadja el a jó élet ilyen „esszencialista” felfogását. Pedig, mondja Nussbaum, a görög bölcselek érveinek többsége még a modern, úgynevezett ipari társadalom keretei között is megállja a helyét. (Például az az érve, hogy egy terhes nőnek az egészsége megőrzéséhez másfajta táplálékra van szüksége, mint egy férfinak vagy egy nem terhes nőnek.) A külső értékeknek (más néven: anyagi javaknak) kétségkívül fontos szerepük van a boldog élet megteremtésében és fenntartásában, de ha ezek mértéktelenné és öncélúvá válnak, inkább csak a bajokat szaporítják. Arisztotelész szerint az anyagi javak értékét nem lehet a hozzájuk kapcsolódó „funkcionális szereptől” elválasztani. Könnyen belátható, hogy az éhhalál szélén álló ember számára sokkal nagyobb értéke van egy tányér levesnek, mint egy méregdrága aranyórának. A jobbra ülő munkára berendezkedő filozófusnak nem kell annyi étel, mint egy bányásznak.

Egy másik arisztotelészi érv: ha valaminek önértéke van (ilyen például egy erényes cselekedet), valószínűleg annál értékesebb, minél „több” van belőle. De ha valami csak eszközfunkcióval rendelkezik, mint például az ingatlanvagyon és a pénz, a szabály korántsem érvényes. Viszont „akik a liberális kapitalizmus világában nőttek fel – írja Nussbaum –, meglehetősen eretnek ötletnek találják az efféle gondolatokat. Ugyanis ebben a világrendben az a felfogás uralkodik, hogy a *több* egyúttal a *jobb* is. Csakhogy Arisztotelész semmi furcsát nem talál az effajta észjárásban, sőt, kifejezetten ezt tekinti természetesnek.” [15]

ezer sebből vérzik

John Rawls igazságosság-felfogása az úgynevezett „normális kooperációra képes” embertársaink feltételezett szempontjaira van tekintettel. Ez „kirekesztő”, mondja Nussbaum, és ezer sebből

vérzik. Hiszen élnek közöttünk súlyosan mozgáskorlátozott emberek, akiknek többletjavarokra van szükségük, hogy versenyképesek legyenek. Továbbá: itt vannak az árvák, a születési rendellenességgel és egyéb hátrányokkal küzdő emberek. Ezekre a dilemmákra már Arisztotelész is felfigyelt, és azt is világosan látta, hogy nemcsak az a kérdés, „kinek mennyije van”, hanem hogy a szóban forgó személy „milyen képességekkel rendelkezik” és ezeket a képességeket „mire tudja használni”. Hasonlóan vitatja Rawls elképzelését arról, hogy meg lehet határozni az embertársaink számára biztosítandó alapvető javak milyenségét és mennyiségét *ex ante*, tehát a születés pillanatában. Ez nagyon rövidlátó gondolkodásmód, ugyanis egy *ex post*, azaz felnőttként elszenvedett és maradandó sérülésekkel járó közúti balesettel nehéz lenne eleve kalkulálni.

A hidegháború utolsó évtizedében a Ronald Reagan-féle adminisztráció folyamatosan a „gonosz birodalmaként” emlegetett Szovjetunióval riogatta a nyugati világ polgárait. Aztán jött Gorbacsov, és az egykor valóban félelmetes Szovjetunió a szétesés szélére sodródott. Többé nem sok értelme volt a döglött oroszlánt rugdosni. Viszont a neoliberális propaganda hamarosan új ellenségre lelt: a skandináv jóléti államok, kiváltképpen a szociáldemokraták irányította Svédország került a támadások célkeresztjébe. Elsősorban a kiemelkedő jövedelmeket sújtó magas adókulcs (amely olykor még a kilencven százalékot is elérte), illetve a munkajövedelemmel szinte megegyező táppénz háborította fel a neoliberalisokat. Igaz, akkoriban olyan ötletek is felmerültek Svédországban, hogy a táppénz legyen egy kicsit magasabb, mint a fizetés, mert a beteg embernek nemcsak ahhoz van joga, hogy úgy éljen, mint az egészséges, de betegsége okán nyilván többletkiadásai is lehetnek, amit az államnak illene kompenzálni. „Ezeknek a svédeknek fogalmuk sincs arról, hogy mi a kapitalizmus!”, kiáltottak. Aztán hogy „a bőkezű állami támogatások lustává és

potyalesővé teszik a svédek, ami rövidesen a gazdaság hanyatlásához vezet". Mit lehetett ezekre a vádakra felelni? Talán a régi igazságot, hogy akinek folyamatosan rossz hírének keltik, azon előbb-utóbb megragad valami a vádaskodásokból.

kuponos privatizáció

Másik példám a cseh, úgynevezett „kuponos privatizáció”. A múlt század kilencvenes éveinek Csehországában úgy döntött a politikai vezetés, hogy a privatizált állami tulajdon (gyárak, bányák stb.) ellenértékének egy részét, bizonyos arányossági elv alapján, szétosztja a cseh munkavállalók között. Korábban, a szocialista Csehszlovákiában, csakúgy, mint a keleti blokk többi államában, a politikai propaganda folyton azt harsogta a dolgozóknak: „Tiétek a gyár, magatoknak építitek a szocializmust”. Ha pedig ez így volt, most, a privatizáció idején, nagyon is helyénvaló tiszteletben tartani a „tulajdonosok jogait”.

Hogyan vélekedtek erről akkoriban nálunk a liberális gazdasági szakemberek, illetve a mögéjük felsorakozó, úgynevezett „reformközgazdászok”? „Ezek a csehek nem tudják, mit csinálnak. Fogalmuk sincs arról, mit jelent a piacgazdaság!” Némelyek, a kötelező politikai korrektség normáira fittyet hányva, egyenesen csökkönt agyúaknak nevezték a cseheket, akik a Gustáv Husák-féle rendpárti szocializmusban jóvátehetetlenül „eltunyultak”, és képtelenek az állami paternalizmus béklyójából szabadulni. Mi, magyarok azonban, akik már a nyolcvanas években megtanultuk, mit jelent az igazi vállalkozói szellem és ethosz (itt rendre az akkoriban létrejött vállalati gazdasági munkaközösségekre hivatkoztak), nem is követhetünk el ilyen ostobaságot. Mi tagadás, fogalmam sincs arról, hogy tisztán ökonómiai szempontból hatékony volt-e a cseh kuponos privatizáció. Talán igen, talán nem. De sokkal fontosabb, hogy a kuponos privatizáció ötlete és gyakorlata mögött a cseh nemzet kollektív összetartozását kifejező szolidaritáskereső húzóerő húzóerő volt, amely képes volt a materiális javak újrafelosztásában is érvényesülni. A rendszerváltást követő évtizedek tudományos kutatásai, de a mindennapi tapasztalat is azt igazolja, hogy a cseh nemzet „mentális közérzete” a legjobb Közép-Európában. Noha köztudott, hogy az Európai Unióban a csehek a legkevésbé vallásosak, a „keresztényi szeretet normatív eszményével” nagyon is harmonizáló részvét, együttérzés és szolidaritás „szekuláris”

értékei mégis a cseh polgárok között a legerősebbek Európa középső részén. Némi anakronizmussal megkockáztathatjuk: ha Arisztotelészt megkérdezték volna, érdemes-e belevágni a kuponos privatizációba, valószínűleg igent mond.

Nussbaum tehát számos kritikát fogalmaz meg a John Rawls-féle liberalizmus-felfogásról. Ez nem jelenti, hogy ne tisztelné Rawls elméleti teljesítményét. Sőt, több alkalommal is „mint az egyik legfontosabb mesterét” emlegeti. Az idősebb kolléga iránt érzett őszinte tisztelet mégsem akadályozza meg, hogy akár fundamentális kérdésekben ellentmondjon Rawls-nak. Például tévedésnek tartja a liberális felfogást, hogy az emberi döntésekben csak „punktuális” teljesítményeket kell látnunk, és el kell tekintenünk a kontextustól, amelyben ezek a döntések megszülettek. Pedig hogy az egyén a „jó” éppen milyen változatát választja, nagyban függ az őt körülvevő társadalmi környezet szokás- és preferenciarendszerétől. **[16]** Nussbaum két extrém

példával illusztrál. Vannak embertársaink, akik rendkívüli jólétben élnek és hatalmas tartalékokkal rendelkeznek. Mégis elégedetlenek, ha úgy érzik, hogy akárcsak a legcsekélyebb apróságot nélkülözniük kell megszokott életvitelük folytatásához. „De létezik másfajta szélsőség is. Azok az emberek, akik anyagi nélkülözések közepette tengetik életüket, gyakran semmilyen szükségét nem érzik, hogy másképp éljenek, mert elégedettek azzal, amijük van. Az emberek rendszerint megszokják azt az életet, ami a rendelkezésükre áll. Némelykor akadnak, akik meggyőzik őket, hogy a dolgok úgy a legjobbak, ahogy éppen vannak; máskor meg nem rendelkeznek semmiféle információval a lehetséges alternatívákról. Az eleve adott körülmények korlátozzák a fantáziájukat és a képzelőerejüket.” [17] Azaz, ha csak az éppen aktuális emberi döntésekre koncentrálunk – talán szándékunk ellenére –, végső soron a status quo megőrzését segítjük elő.

nem akarnak élni a
lehetőséggel

A hatalomnak leginkább úgy kell segítenie a polgárokat, hogy a segítségre szorulókkal idővel tanuljanak meg *önmagukon segíteni*. Ezért a hangsúly nem is annyira a materiális

javakon, hanem az önmegvalósításhoz elengedhetetlenül szükséges *képességek* támogatásán van. Mert például hiába biztosít az éppen aktuális hatalom megfelelő intézményeket a szabadidő értelmes eltöltésére, ha az emberek nem akarnak élni a lehetőséggel. Persze, a liberálisok és az arisztoteliánusok álláspontja közötti távolságot lehet szűkíteni, de nem lehet teljesen megszüntetni. Különös figyelmet érdemel az is, hogy az amerikai filozófus éppen Marx elidegenedés-elméletére utal, amikor a liberalizmus politikai és erkölcsi formalizmusával szemben fogalmaz meg újabb érveket. A „jó élet” liberálisok által képviselt „gyenge elmélete” csak az instrumentális javak (például a munkajövedelem) iránt mutat érdeklődést. Az arisztotelészi szemlélet követője arra is kíváncsi, hogy a munkás látja-e értelmét a rábízott feladatoknak, illetve, hogy milyen kapcsolatokat tud kialakítani munkatársaival és feletteseivel.

Egy liberális úgy gondolkodik, hogy a polgárokat akkor tekinthetjük szabadnak és egyenlőnek, ha egyenlő mennyiségű és sokoldalú erőforrásokkal rendelkeznek (Dworkin), illetve, ha léteznek is közöttük egyenlőtlenségek, ezek csak akkor igazolhatók, ha az egyenlőtlenségek a leghátrányosabb helyzetben lévők érdekeit szolgálják (Rawls). Aki az arisztotelészi elveket vallja, ebben akár egyet is érthet egy liberális gondolkodóval, hiszen a politikai uralom legitimitására ő is úgy tekint, mint szabad és egyenrangú polgárok fölött gyakorolt uralomra. Csakhogy: „az állampolgárokat akkor tekinthetjük valóban szabadnak, ha a regnáló hatalom egyúttal biztosítja számukra a döntési szabadsághoz és a gyakorlati ész használatához szükséges feltételeket is, mint az oktatást, a politikai életben való aktív részvétel lehetőségét, és a mentességet az embertelen munkafeltételektől” [18]. Az emberi és állampolgári egyenlőségnek az is feltétele, hogy részvétellel és empatikus képzelőerővel tekintsünk egymásra. Hogy lehetőség szerint minden ember a lehető legtöbb segítséget kapja a neki megfelelő és emberhez méltó élet kialakításához.

A jó élet „erősen bizonytalan elmélete” tehát azt vallja, hogy léteznek olyan alapvető szükségletek és képességek, amelyek olyan nehezen definiálható lény számára, mint az ember (aki a görögök szerint valahol az „istenek és az állatok” között található),

univerzálisan érvényesek. Ezek a szükségletek és képességek egyúttal megfelelően képlékenyek és nyitottak, hogy minden kor és minden kultúra a maga igényeihez és lehetőségeihez igazítsa.

folytatjuk

1. Tudomásom szerint magyar nyelven eddig csak egy könyve jelent meg Nussbaumnak, és a munkáira reflektáló hazai irodalom is meglehetősen szűkös. Lásd Nussbaum Martha C.: *Költői igazságszolgáltatás*. MMA Kiadó, Budapest, 2021. Ford.: Pápay György. Továbbá Joó Mária: *Feminista liberalizmus – liberális feminizmus ma*: Martha Nussbaum. *Társadalmi Nemek Tudománya*, 7. évf. 2. szám (2017), 106–122. A *Félelem és politika. Rossz közérzet a demokráciában* című írásomban már érintettem Nussbaum politikafilozófiájának néhány lényeges aspektusát, elsősorban a félelem és az elvakult vallási intolerancia kérdéseit boncolgató munkájára támaszkodva. Lásd Kiss Lajos András: *A képzelőerő hatalma*. Liget, Budapest, 2021. <https://konyv.ligetmuhely.com/konyv/a-kepzelero-hatalma-e-konyv/> 4–105. ↑
2. Rancière, Jacques: *Esztétika és politika*. Műcsarnok Nonprofit Kft, Budapest, 2009. 33. Ford.: Jancsó Júlia és Jean-Louis Pierson. ↑
3. Érdekes adalék lehet Nussbaum nézeteinek „besorolhatatlanságához”, hogy Walter Reese-Schäfer a kortárs kommunitarizmus politikafilozófiáját elemző munkájában Nussbaumot inkább komunitárius, mint liberális gondolkodóként jellemzi. Lásd Reese-Schäfer: *Was ist Kommunitarismus?* Campus Verlag, Frankfurt/New York. 1994. ↑
4. Nussbaum, Martha C.: Der aristotelische Sozialdemokratismus, In: Uő.: *Gerechtigkeit oder das gute Leben*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1999. Ford.: Ilse Utz. Magyarul saját fordításom. ↑
5. I. m. 28. Az én kiemelésem. ↑
6. I. m. 27. ↑
7. Idézi Goldstein, Pierre: *Vulnérabilité et autonomie dans la pensée de Martha C. Nussbaum*. PUF, Paris, 2011. 100. ↑
8. Arisztotelész: *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. (I 330b), 295. Ford.: Szabó Miklós. ↑
9. I. m. (I 329b), 292. ↑
10. I. m. (I 329b), 292–293. ↑
11. I. m. (I 330 a), 293–294. ↑
12. Nussbaum, i. m. 27. ↑
13. Arisztotelész, i. m. (I 323a), 274. ↑
14. Nussbaum, i. m. 33. ↑
15. I. m. 36. ↑
16. Lásd Didier Eribon *A társadalom mint ítélet* című könyvét, amely az utóbbi évtized egyik legizgalmasabb szociológiai munkája: *La société comme verdict*. Fayard, Paris, 2013. ↑
17. Nussbaum, i. m. 40. ↑
18. I. m. 45. ↑